

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı

**TÜRKİYE'DE İSTANBUL İLİNDE YAŞAYAN
MUSEVİLERİN DEFİN VE MATEM SÜREÇLERİNİN
ETNOGRAFİK ANALİZİ**

Mehmet Savaş KURUBACAK

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TÜRKİYE'DE İSTANBUL İLİNDE YAŞAYAN MUSEVİLERİN DEFİN VE
MATEM SÜREÇLERİNİN ETNOGRAFİK ANALİZİ

Mehmet Savaş KURUBACAK

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

TEŞEKKÜR

Türkiye Hahambaşılığı Genel Sekreteri Yusuf Altıntaş'ın Kaleminden

T.C. Kapadokya Üniversitesi Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi Mehmet Savaş Kurubacak'ın hazırladığı; “Türkiye’de İstanbul İlinde Yaşayan Musevilerin Defin ve Matem Süreçlerinin Etnografik Analizi” başlıklı tezini dikkat ve ilgiyle izlemiş bulunuyorum. Mehmet Savaş Kurubacak'ın bilimsel sistematığe azami riayeti öne aldığı anlaşılan bu çalışmasında söz konusu dinsel/sosyal etnisitenin ilgili coğrafyaya gelişlerinden başlayarak bu altyapı üzerinde incelemeye başladığı; sadece bu etnisiteye ait ölüm, ölüm ötesi, öte dünya anlayışı, gömü/mezar/mezarlık, matem ve diğer ilgili konuları belli bir düzen içinde yatay/dikey incelemeye aldığı, bu alanda konunun elverdiğince önceki yazını incelediği, oldukça geniş ölçüde birincil kaynaklara başvurduğu, konunun ilgilileriyle bire bir görüşmelerde bulunarak bilgileri karşılaştırdığı, var olan dinsel kuralların ilahi metinlerdeki kaynaklarına yöneldiği, örf, adet ve mahalli gelenekleri de kayda almakta özen gösterdiği açıkça belli olmaktadır.

Mehmet Savaş Kurubacak söz konusu etnisite mensubu sıradan kişilerle yaptığı alan araştırmasını bir adım daha ileriye götürerek İstanbul ili dâhilindeki çeşitli kültür gruplarına ait Musevi mezarlıklarını ziyaret etmiş, mezarlık yöneticileriyle bire bir görüşmelerde bulunmuş ve buralarda bulunan Yedi mezarlıkta çok çeşitli açılardan çok farklı mezar taşlarına ilişkin zengin bir görsel malzemeyi eklemeyi de ihmal etmemiş görünmektedir. Bu görsel malzemenin tarihsel önemi yanında toplumbilimsel bakımdan da geleceğe yönelik olarak önemli bir kayıt niteliği taşıdığı kanaatindeyim.

Mehmet Savaş Kurubacak'ın çalışmasına eklediği kaynakça bölümü ise bir yönüyle çalışmasının denetlenebilirliğini kolaylaştırmakta bir başka yönüyle de gelecekte konuyla ilgilenecekler için güvenilir bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Netice itibariyle konuya aşina biri olarak; Mehmet Savaş Kurubacak'ın bu çalışmasını alanında ziyadesiyle yeterli bulunduğu görüşünü taşımakla kendisini kutluyor, geleceğe yönelik olarak verimli çalışmalar yapmasını diliyorum.

18 Mayıs 2023
Yusuf ALTINTAŞ
Türkiye Hahambaşılığı Genel Sekreteri

Türkiye Hahambaşılığı Din Görevlisi (Hevra Kadişa), Hazan, Natan Siliki'nin Kaleminden

İstanbul'da yaşayan Musevi cemaatlerinin, geçmişten günümüze kadar uzanan ölüm, defin, matem, mezarlık kültürlerinin dinsel bilgiler ışığında ayrıntılı ve kapsamlı olarak ele alınması, bu çalışmanın İstanbul'da yaşayan Museviler için önemini arttırmaktadır. Samimi ve içtenlikle hazırlanması nedeniyle İstanbul'da yaşayan Musevi cemaatleri için memnuniyet verici bir araştırmadır. İstanbul'da yaşayan Musevi gençlerimizin merak edip okuyabileceği, danışabileceği başucu eseri diyebiliriz.

İstanbul'da yaşayan Musevi cemaatleri adına bu eseri arşivimize katmasından dolayı Mehmet Savaş Kurubacak'a çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz. Başarılarının devamını dileriz.

17 Mayıs 2023

Natan SİLİKİ

Türkiye Hahambaşılığı Din Görevlisi (Hevra Kadişa), Hazan

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamdaki süreçte her daim rehberlik desteğini şahsımdan esirgemeyen ve bu yolculuktaki sabrından dolayı başta çok değerli danışmanım Sayın Yusuf GÖKKAPLAN'a, tezimin her bir aşamasında bilgilerini ve tecrübelerini benden eksik etmeyen Türkiye Hahambaşılığı Genel Sekreteri Yusuf ALTINTAŞ ile İstanbul Musevi Mezarlıkları Din Görevlisi, Hazan (Duahan) Natan SİLİKİ'ye ve diğer isimlerini yazamadığım tüm katılımcılarıma, daima arkamda olan eşim Hatice KURUBACAK'a, kızım Işıl KURUBACAK'a, ağabeyim Sait KURUBACAK'a, gerçek dostlarıma ve nihayetinde özveriyle, kararlılıkla mücadele eden kendime ve bu çalışmayı kaleme almama ilham olan Rabbime teşekkür ederim.

Mutluluk bir kelime

Sevgi hepsinden öte

Selam ile gelene

Erdem ile gidene

Teşekkürler...

ÖZET

Kurubacak, Mehmet Savaş, *Türkiye’de İstanbul İlinde Yaşayan Musevilerin Defin ve Matem Süreçlerinin Etnografik Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2023.

Bu çalışmada, Türkiye’de İstanbul’da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizi yapılmıştır. Çalışmanın kapsamını oluşturan analiz neticesinde elde edilen bulgular, İstanbul’da yaşayan Musevilerin günlük yaşantılarındaki inanışları, matem ritüelleri, mezarlık kültürlerini belirlenmesi ve bu bağlamda betimlemelerde bulunulması gibi değişkenler çerçevesinde ele alınmış ve söz konusu bulgular olgusal olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, İstanbul’da yaşayan ve söz konusu toplum içerisinde kabul gören Musevilerin beyanları esas olarak kabul edilmiştir.

Çalışma, 2021-2023 yılları arasında İstanbul’un Avrupa ve Asya yakalarında yapılmıştır. Ulaşılabilir hedef evren olarak İstanbul’da yaşayan Museviler ve cenaze işlemlerinde görevli kişiler örneklem seçilmiştir. Elde edilen bulgulara ilişkin durumları ve olayları İstanbul’da yaşayan Musevilerin gözünden anlamaya çalışmak için nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Yine aynı kapsamda; ölüm, ahiret inancı, matem, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimlerin etnografik yansıması sonucu dini söylemler ve dini ritüeller ile ortaya çıkan olgular üzerine inceleme yapıldığından etnografik araştırma/kültür analizi deseninden de faydalanılmıştır. Yüz yüze yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmış ve tüme varım veri analizi yapılmıştır.

Bu çalışma neticesinde tabutla gömülme ve rehitsa (yıkama) odasının Müslümanlardan esinlenerek işletilebilir hale getirilmesi gibi net bulgular tespit edilmiştir. Buna ek olarak, mezar taşlarında ve objelerin, ölüm ve ölüm sonrası cenaze işlemlerinde, mezar açılmasında, gömü yönü değişikliğinde farklılıklar ve tüm bu süreçlerde Müslüman görevli çalıştırılması gibi değişiklikler da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tevrat, Yahudi, Avel, Onen, Tahara, Aron, Keria.

ABSTRACT

Kurubacak, Mehmet Savaş, *Jews Living in Istanbul in Türkiye Burial and Murdering Processes Ethnographic Analysis*, Master's Thesis, Nevşehir, 2023.

The objective of this research was to conduct an in-depth analysis of the burial and mourning practices of the Jewish community residing in Istanbul, Türkiye. The study aimed to explore the beliefs, mourning rituals, and cemetery cultures of Jews in their daily lives, and provide detailed descriptions in this context. The research methodology involved collecting and analyzing data from the statements of Jews living in Istanbul, which were accepted by the society in question as the basis of the study. The results obtained from the analysis were presented in a factual and comprehensive manner, shedding light on the customs and traditions of the Jewish community in Istanbul.

The study was comprehensive research conducted in Istanbul from 2021 to 2023, covering both the European and Asian sides of the city. The purpose of this research was to gain a deeper understanding of the experiences and views of Jews living in Istanbul, and individuals responsible for funeral services. The research design employed was qualitative, which helped in exploring the situations and events related to the findings from the perspective of Jews living in Istanbul. Moreover, the study was conducted with an ethnographic cultural analysis pattern that aimed at developing insights into the phenomena surrounding religious discourses and rituals relating to death, belief in the afterlife, mourning, funeral procedures, cemeteries, and cultural changes. The research team conducted in-depth, face-to-face interviews using semi-structured interview forms to gather data, and the findings were analyzed using inductive data analysis.

The study revealed significant changes that were influenced by Muslim traditions. These changes include the use of a coffin during burial ceremonies and the utilization of a washing room that was previously inoperable. Additionally, the study discovered variations in the design of gravestones and burial objects, as well as differences in the post-mortem funeral procedures. The study also found that graves were being opened and the direction of burial was being altered. Moreover, Muslim officials were employed to

oversee all these processes.

Key Words: Torah (Torah), Jewish, Avel, Onen, Tahara, Aron, Keria.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
Museviliğe Genel Bakış	1
Araştırmanın Problem Cümlesi.....	8
Araştırmanın Yöntemi.....	10
Araştırmanın Kapsamı	13
Araştırmanın Amacı	16
Araştırmanın Bulgusu	18
BİRİNCİ BÖLÜM.....	20
1.1. İSTANBUL MUSEVİLERİNE BAKIŞ	20
1.1.1.İstanbul Musevilerinde Ölüm-Ölüm Sonrasını Kavrayış (Akıl, Kalp, Göz ve İdrak).....	24
1.1.2. Özel Başlıklar (Secde, Cennet, Cehennem, Araf)	30
1.2. BÜYÜK GÖÇ VE İSTANBUL İLİ MUSEVİLERİ (HABİTUS).....	31
1.2.1. Büyük Göç ve Habitus.....	31
1.2.2. Ortaköy’de Rav Katz Mezarı.....	33
1.2.3. İstanbul Musevileri ve Habitus.....	34
1.3. ÖLÜM	43
1.3.1. Ölüm Döşegi/Ölüm Anı.....	43

1.3.2. Bebek/Çocuk Ölümleri	46
1.3.3. Ölüm Gerçekleştikten Sonra	47
1.3.4. Vefat Eden Kişinin Evinde Beklenilmesi	48
1.3.5. Su Dökmek	48
1.4. ONEN (DEFİN ÖNCESİ YAS TUTAN 1. DERECE AİLE YAKINLARI).	48
1.4.1. İnsanlarla Selamlaşmak	50
1.4.2. Tora Öğrenmek/Çalışmak	51
1.5. AVEL (DEFİN SONRASI YAS TUTAN 1. DERECE AİLE YAKINLARI)	51
1.5.1. Yıkanmak:.....	53
1.5.2. Dişleri Fırçalamak.....	53
1.5.3. Parfüm Sürmek	53
1.5.4. Yağ Sürmek	53
1.5.5. Tıraş Olmak	54
1.5.6. Tırnak Kesmek.....	54
1.5.7. Yeni Elbise Giymemek/Elbise Yıkamamak/Ütü Yapmak.....	54
1.5.8. Eş ile Cinsel Münasebette Bulunmak	54
1.5.9.Dünyevi Çalışmalardan Uzak Durmak/Selamlaşmak/Eğlencelere-Evlilik İşlerine Katılmak.....	55
1.5.10. Yerde Oturmak/Yerde Yemek	55
1.5.11. Deri Ayakkabı Giymek	55
1.5.12. Tevrat (Tora) Öğrenimine Ara Vermek.....	56
1.5.13. Özel Hususlar	56
1.5.13.1.Yön.....	56
1.5.14. Nakil.....	57
1.5.15. İntihar	58

1.5.16. Dövme.....	58
1.5.17. Otopsi.....	59
1.5.18. Sünnet	59
1.5.19. Ci-Git/Cit:	60
1.5.20. Kayıp.....	62
1.5.21. Reddiyet	62
1.5.22. Ölünün Yakılması	62
1.6. HEVRA KADİŞA (CENAZE İŞLEMCİLERİ)	63
1.6.1. Şamira (Bedeni Korumak)	65
1.6.2. Vefat Haberi Sonrası İşlemler.....	66
1.6.3. Vefat Duyuruları	66
1.7. REHİTSA (YIKANMA) YERİ	68
1.7.1. Tahara/Taara (Arınma/Cenazenin Hazırlanması)	69
1.7.2. Rehitsa (Yıkama)	70
1.7.3. Halbaşa (Kuşanma).....	75
1.8. ARON (TABUT).....	77
1.9. LEVAYA (CENAZE TÖRENİ).....	80
1.9.1. Merhuma Eşlik Etmek, Övgüde Bulunmak, Matemdekileri Teselli Etmek	83
1.9.2. Çelenk, Çiçek, Bağışlar	84
1.9.3. Dua.....	85
1.10. DEFİN	86
1.10.1. Toprağa Gömülme.....	86
1.10.2. Ruh	87
1.10.3. Üst Üste Gömülme	87

1.11. DEFİN SONRASI.....	88
1.11.1. Bir Şeyler Yemek ve İçmek.....	88
1.11.2. Ellerin Yıkanması	89
1.12. KERİA (MERHUMUN 7 YAKINI TARAFINDAN ÇAMAŞIR YIRTIKMASI İŞLEMİ).....	90
1.13. YAS YEMEĞİ.....	93
1.13.1. Guevo (İlk Öğün).....	93
1.13.2. Avraa (Sofra)	94
1.13.3. Seuda (Yemek Düzeni)	95
1.13.4. Oveo (Yumurta).....	96
1.14. YAS SÜRESİ	96
1.14.1. Avelut (Yas).....	97
1.14.2. Şemua Kerova (30. Gün İçinde Vefat Haberinin Alınması).....	97
1.14.3. Şemua Rehoka (30. Gün Sonrasında Vefat Haberinin Alınması).....	97
1.15. KADIŞ, AZKARA, AFTARA, AŞKAVA	97
1.15.1. Dua ve Kadiş (Ölüm ile İlgili Özel Dua).....	98
1.15.2. Azkara	104
1.15.2.1. Kandil Yakmak.....	105
1.15.3. Aftara	105
1.15.4. Aşkava.....	105
1.16. MEZARLIK VE MEZARLIK İŞLEMLERİNİN ÖNEMİ.....	106
1.16.1. Defin Öncesi Mezarlık İşlemleri.....	108
1.16.2. Mezarlık Yeri	112
1.16.3. Mezarlık Yapımında Kullanılan Sembollerin ve Objeler	114
1.16.4. Kabir (Mezar) Taşı/Anıt	120

1.16.5. Mezar Taşı Danışmanlığı	123
1.16.6. Mezar Taşı Dikme Zamanı	124
1.16.7. Mezarlık ve Dua.....	124
1.16.8. Mezarlık Ziyareti	125
1.16.9. Taş Koyma ve Çimen/Çiçek Bırakma	130
1.16.10. Vefat Edenlerin Anısına Yakılan Işıklardan Seçmeler	131
İKİNCİ BÖLÜM: SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER	134
2.1. ALLAH'IN VARLIĞININ, ELÇİLERİNİN VE KİTAPLARININ GERÇEKLİĞİNİ KANITLAMA PROBLEMİ/AKIL, İMAN TARTIŞMALARI.....	134
2.2. TEKNOLOJİK GELİŞMELER VE MADDECI YAKLAŞIMLA DİNİ RİTÜELLERİN, GELENEK VE GÖRENEKLERİN TERK EDİLMESİ PROBLEMİ VE TOPLUMSAL GÜNLÜK HAYATA YÖNELİK PROBLEMLER.....	136
2.3. ZITLIKLAR PROBLEMİ.....	137
2.4. DİRİLİŞ/AHİRET PROBLEMİ	139
2.5. TEMSİL PROBLEMİ (MEZARLIKLAR VE OBJELER VS.)	139
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSTANBUL'DA BULUNAN MUSEVİ MEZARLIKLARI	146
3.1. ULUS SEFARAD MUSEVİ MEZARLIĞI (ARNAVUTKÖY MUSEVİ MEZARLIĞI).....	147
3.2. ULUS AŞKENAZ MUSEVİ MEZARLIĞI	167
3.3. HASKÖY MUSEVİ MEZARLIĞI.....	185
3.4. ORTAKÖY MUSEVİ MEZARLIĞI.....	220
3.5. NAKKAŞTEPE MUSEVİ MEZARLIĞI.....	255
3.6. ACIBADEM MUSEVİ MEZARLIĞI	273
3.7. İTALYAN MUSEVİ MEZARLIĞI.....	306

SONUÇ.....	344
KAYNAKÇA	346
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	351
EK 2. ETİK KURUL İZİN FORMU.....	352

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Çalışma Kapsamında Görüşülen Kişiler.	12
Tablo 2. Musevilikte ölüm ve sonrası.	25
Tablo 3. Avel'in Yükümlülükleri	52
Tablo 4. Merhum Yakınlarının Yükümlülükleri	95
Tablo 5. Duların Kullanım Sıklığı.....	98
Tablo 6. Eski Ahitte Dua Kullanımı.....	99

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. İstanbul'da Musevi mezarlıkları haritası.	13
Şekil 2. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu. Ölüm Dair Pano.....	24
Şekil 3. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Rav Katz Mezarı.	33
Şekil 4. Ultra Ortodoks Yahudi Poşetin İçinde.....	44
Şekil 5. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu.....	51
Şekil 6. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu. Tora/Tevrat.....	56
Şekil 7. İtalyan Musevi Mezarlığı.....	57
Şekil 8. İtalyan Musevi Mezarlığı. Ci-Git/Cit-Meslek Sembolü.	61
Şekil 9. İtalyan Musevi Mezarlığı. Ci-Git/Cit.	61
Şekil 10. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Hevra Kadişa Sandığı.	65
Şekil 11. Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfı'ndan Haberler.....	67
Şekil 12. Meldado tarihleri duyurusu.....	67
Şekil 13. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı.....	68
Şekil 14. Ulus Sefarad Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Soğuk Hava Kabinleri.....	69
Şekil 15. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Yıkama Taşları..	71
Şekil 16. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Dua Panoları.....	73
Şekil 17. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Dua Panoları.....	73
Şekil 18. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Rulo Kuşanma Bezi.	77
Şekil 19. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası. Tabut Örnekleri.	78
Şekil 20. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Topraklanmış Tabut Örneği.....	79
Şekil 21. Ortaköy Musevi Mezarlığı Girişi. Sağda Dua odası, Solda Bekleme Salonu (Yemek Odası).	81

Şekil 22. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Dua Odası Girişi. Erkeklerin Başlarına Taktıkları Kipa.	82
Şekil 23. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Dua Odası.....	82
Şekil 24. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Dua Odası.....	82
Şekil 25. Hasköy Musevi Mezarlığı.....	87
Şekil 26. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Dua Odası Avlusu.	89
Şekil 27. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Dua Odası. Avlusu Su Sebili.	90
Şekil 28. Hasköy Musevi Mezarlığı.....	90
Şekil 29. İstanbul Karaköy (1938). Keriya Ritüeli.	93
Şekil 30. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.	94
Şekil 31. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu. Mateme Dair Pano.	96
Şekil 32. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Kadiş Duası.....	101
Şekil 33. Hasköy Musevi Mezarlığı.....	105
Şekil 34. Acıbadem Musevi Mezarlığı.	111
Şekil 35. Hasköy Musevi Mezarlığı.....	111
Şekil 36. Kamondo Anıt Mezarı. Hasköy.....	114
Şekil 37. Acıbadem Musevi Mezarlığı.	115
Şekil 38. Acıbadem Musevi Mezarlığı.	116
Şekil 39. İtalyan Musevi Mezarlığı.....	117
Şekil 40. Hasköy Musevi Mezarlığı.....	117
Şekil 41. İtalyan Musevi Mezarlığı.....	118
Şekil 42. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.	119
Şekil 43. Acıbadem Musevi Mezarlığı.	119
Şekil 44. Ortaköy Musevi Mezarlığı.....	120
Şekil 45. İtalyan Musevi Mezarlığı.....	120

Şekil 46. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.	123
Şekil 47. Hasköy Musevi Mezarlığı.....	124
Şekil 48. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı.....	127
Şekil 49. Acıbadem Musevi Mezarlığı.	128
Şekil 50. Acıbadem Musevi Mezarlığı.	129
Şekil 51. İtalyan Musevi Mezarlığı.....	130
Şekil 52. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Krokisi.....	147
Şekil 53. Aşkenaz Musevi Mezarlığı Korkisi.....	167
Şekil 54. Hasköy Musevi Mezarlığı Korkisi.....	185
Şekil 55. Aile Soyağacı.....	217
Şekil 56. Ortaköy Musevi Mezarlığı Krokisi.....	220
Şekil 57. Nakkaştepe Musevi Mezarlığı Krokisi.....	255
Şekil 58. Acıbadem Musevi Mezarlığı Krokisi.....	273
Şekil 59. İtalyan Musevi Mezarlığı Krokisi.....	306
Şekil 60. Kadiş Tercümesi.....	308

GİRİŞ

Museviliğe Genel Bakış

Türkiye’de İstanbul’da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizi çalışmasında elde edilen somut veriler soyut bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Bu durum, söz konusu süreçlerin doğru yorumlanabilmesi için gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Musevilik’te önemli görülen ölüm, ahiret inancı gibi kavramların genel olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Musevilik, İbrahim peygamberin monoteist (tek Allah’a iman) inancı ile bezenmiş, günümüze ulaşan ve devam eden bir inançtır. Bu inanca göre insan, bir vücut olarak ölür ve sonrasında da defnedilir. Allah, insanın ruhuna vücudu ile tekrar yaşam verir. İnsanda, vücutsal ruh olduğu gibi ruhsal vücutta mevcuttur¹. “İlk insan Âdem, yaşayan can oldu. Son Âdem ise yaşam veren ruh oldu.” İnsan, evvel vücutsal olarak Allah tarafından yaratıldı, sonrasında yine Allah tarafından insana ruhsal vücut giydirdi. Ölüm ve sonrasında ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilebileceği bu inançta, geleneksel yaşantıda defin ve mateme dair süreçler de önemli görülmektedir. Bu bağlamda mezarlık yerlerinin tespiti, mezarların yapımı, nakil ve cenazenin defin işlemleri günümüz dünyasına entegre edilerek geleneksellikten uzaklaşmadan kurumsal bir yapıya dönüşerek hayatın bir parçası olarak gündelik yaşantıda yer almaktadır.

Musevilik, monoteist (tek Allah’a iman) yaklaşım içerisinde, düalist (ruh-beden / somut-soyut) ikileminin bütünlüğünü kabul eder. İnsan ruhunun bedenden çekilmesi ile geride beden (somut ceset) kalır. Musevilerce, Allah’ın bu kalan bedeni insana hayattayken emanet verdiği düşünülür. Bu nedenle, Musevilerce en azami değer ve saygı insandan kalan bu bedene gösterilmelidir. Musevilerce insan bedenine sahip çıkılması, Allah’ın insanoğlunu yaratma gayesine olan büyük hürmettir. Zaten insan bedeninden arta kalan et-kemik yığını toprak olacaktır.

İmanı, insanın kendi varlığını, anlamını ve amacını en derinden idrak etmesi olarak betimleyebiliriz. İnsan için itikatsız bir hayat, dümensiz geminin hareket etmesi gibidir. Beden de bu itikat çerçevesinde değerlendirilirse Museviler için emanet olduğu,

¹ 1.Korintliler 15.44-46

dönüşünün yine Allah'a olduğu için ölüye saygı gösterilmesinin özellikle dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu gerçeğine ulaşılabilir. Museviler için bedene saygı duyma, inancın kültürel ritüelle yansıtılması olarak düşünebilir (Altıntaş, 2022, s.1).

Bu kapsamda, insan bedeni canlılık özelliğini yitirse bile cansız bir bedenın yıkanişı, nakli ve defnedileceği mezarlıklar Museviler için önemlidir. Ölüm, ölüm sonrası, defin esnası ve defin sonrası, yas ve anma günleri duaların yoğunlukla yapıldığı durumlardır. Bununla birlikte, ölümün bir bakıma aklın yaratılışının anlaşılmasını sağladığı da düşünölebilmektedir. Her ne kadar ölüye sahip çıkma ve defin işlemleri gelenek gibi görünse de sonuçtan sebebe bakıldığında ölümün gerçek olduğunun göz ardı edilmeyeceği ortadadır. İnsan için ölüye değeri vermenin, saygı duymanın kaynağının Tevrat olduğu inanişıyla ilk insanın (beden-ruh bütönlüğünde) Âdem olduğu, yaratılış amacının ruhsal ve simgesel formlarını ise yaratıcıdan aldığı kabul görmüştür (Altıntaş, 2022, s.1).

Yaratılış 2.7.'de Allah'ın, Âdem'i topraktan çıkartmasından ve Âdem'in burnuna can soluğunu üflemesinden bahseder. Böylelikle Tevrat, ontolojik² olarak insanın yaratılışından söz eder. Allah, Musevi inancına göre Âdem'e "Hay" ismiyle hayat ruhu vermiş, nefes alan canlı halinde yaratmıştır ve Âdem'i nitelikleri ve nicelikleri ile ete kemiğe bürümüş, bezemiştir. Bunu bir başlangıç olarak gören Musevilerce, bu dünyada Âdemoğlunun başlangıcı olduğu gibi son olarak bedensel ölümü de gerçekleşecektir. Musevilerce, ölüm asıl olana dönüş olarak kabul edildiği gibi en doğal bir döngünün tamamlanması olarak görölmüştür (Altıntaş, 2022, s.1). Kısaca, Altıntaş ölümü madde dünyasından soyut dünyaya (ruhsal vücuda) geçiş olarak nitelendirmiştir. Ruh bedenden ayrılmış ve dönüş tamamlanmıştır.

Musevilik, somutsal/ete bürünmüş kemiklerin yok olacağı, toprağa karışacağı fakat bu karışmanın bir son değil bir başlangıç olup Semavi düzenin varlıktan-varlığa geçişini söylem edinir (Altıntaş, 2022, s.1). Altıntaş, Hezeikel 32.27'de yaşayanlar diyarından bahsettiği gibi zaman zaman aynı yer için ölümler diyarı adlandırmasını da kullanır (2022, s.1). Bu kapsamda, ölüm geldiğinde insan bedeni toprağa karışmıştır. Bedendeki ruh ise

² Ontoloji: Varlık felsefesi/Varlık bilimine verilen isim. (Wikipedia.org).

başka bir mekâna geçiş sağlamıştır. Bahse konu mekânın; yaşayanlar diyarı diğer deyişle ölümler diyarı şeklinde adlandırılması yeni bir hayat düzeninin varlığını kabul etmek anlamına geldiği de düşünülebilir.

Nihayetinde, Allah tarafından ödünç verilen ilahi nefes bedeni terk etmiştir. Bu nedenle ruhun taşıyıcılığını yapmış olan bedene gerekli itina, saygı ve değer verilmelidir. Bu nedenle; Musevilikte yas tutma, anma ve cenaze işlemlerinin hem inançsal hem de kültürel çerçevede ele alınması gerekmektedir. Böylelikle “Mezarlık” inançla ilgili olarak göz ardı edilemeyecek bir konumda kendine yer bulmuştur (Altıntaş, 2022, s.2). Diğer önemli bir husus şöyle vurgulanmıştır: Yolundan sapmışların bile 1. Krallar 13.22.’de, atalar mezarlığına gömülebilecek olmasıdır. Yine bu konuda; Hezekiel 37.11’de kurumuş kemiklerin mezarlardan çıkarılıp İsrail’e geri götürülmesinden bahseder bu durum bir varsayım olarak değerlendirilse bile mücbir bir sebep olduğunda cenaze nakillerinin yapılabileceği kanaati oluşmaktadır. Ayrıntıların itikattaki derinliği yansıttığını düşünüldüğünde Yaratılış 23.5-6’da “Mevtayı en iyi yere gömmelisin.” ifadesinde de ölen kimsenin bedenine de verilen değer vurgulandığı düşünülebilir. Çölde Sayım 19-18’de mezarlıklarda bulunan eşyaların üzerine su serpiştirilmesinin ve ölmüş kişinin kemiklerine veya mezarına dokunulduğunda kirleneceğine inanılmasının bu öğeler üzerine su serpiştirilerek arındırılmasından. Bu, ölen kimseden geriye kalan her ne varsa, bunlara saygı duyularak temiz tutulması gerektiğinin de başka bir göstergesidir. Buradan hareketle mezarlıkların ve mezarlık ziyaretinde bulunanların arındırılmasına dair ritüellerin olduğu da anlaşılabilir. Eyüp 40.13’te ölen kişinin tam olarak gömülmesi (uzuvları ve organları ile) ve yüzünün kefenlenmesi gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Cenaze işlemleri sırasında gerek aile yakınları gerekse cenaze işlem görevlileri tarafından yapılması gereken dini kuralların harfiyen yerine getirilmesine azami özeni gösterilir. Hâkimler 8.32 ve 16.31’de ölen kimselerin vefat eden babalarının yanlarına gömülmesinden bahseder. Bu tarz uygulamalar, günümüzde de görülmektedir. Bir diğer inanış da mezarlıklarda gömünün, toprağın veya taş parçasının üstüne oturulmasının sakıncalı olduğu ve uygun olmadığı konusudur. Kutsal metinde günahkârlar için şöyle ifade edilir: “Günahkârlar; mezarlıklarda ikamet ederler, görünmeyen yerlerde

sabahlarlar, domuz eti tüketirler, taslarında haram kesilmiş hayvanların eti bulunur.” (Yeşaya 65.4). Burada ifade edilen mezarlıkta ikamet etme konusu bu duruma örnek gösterilebilir.

Yeremya 26.23’te halk mezarlarından bahsedilirken ölümlerin kabirlere çeşitli farklılar ile (meşrep, mezhep, takva vb.) konumlandırıldıkları görülmüştür. Hezeikel 32.23’te mezarlıklar ölüm çukuru şeklinde tasvir edilmektedir. Tabi ki bu hususta ölen kişilerin imanı ve ibadeti göz önüne alınarak mezarlıkların ölüm çukurlarından biri olduğu gibi cennet bahçelerinden bir köşk olabileceği kanaati de oluşmaktadır. Dikkat çeken başka bir konu da Hezeikel 32.25’te ise ölüm çukurlarında bulunanların *sünnetsiz* oluşlarıdır. Sünnetsiz olanların utanç halinde bu çukurların dibine gidecek olmaları öbür dünya hayatını tasvir etmemiz açısından önemli bir detaydır. Yaratılış 37.35’te Yakup’un öldüğünü düşündüğü oğlu Yusuf için kahrından üstündeki elbisesinden parça yırtmasından (keria), hayvandan yapılmış kalın kumaşı (çul) beline sararak yas tutmasından bahsedilir. Yakup uzun bir süre yas tutmuştur. Yakup çocuklarının onu avutmaya çalışmasını da kabul etmeyerek matemini şu sözler ile sürdürmüştür: “Yusuf’uma, yas tutarak ahirette (ölüler dünyası) kavuşacağım.” Yakup’un ağlayışları ve üzüntüsü günümüzdeki Musevilerin nasıl matem tutmaları gerektiği konusunda da ışık olmaktadır. Aynı şekilde Yaratılış, Yakup’un Gömülüğü 50.1’de Yusuf’un, babası Yakup’un cesedini ağlayarak öpmesi, mumyalaması ve gömdükten sonra arkasından 7 (yedi) gün yas tutması ele alınmıştır. Yaratılış, Yusuf’un Ölümü 50.26’da da Yusuf’un ölümünden sonraki vasiyetinden söz eder. Yusuf, Allah’ın yardımı geldiğinde kemiklerinin Mısır’dan toplanıp götürülmesini ister. Sonrasında Yusuf’un mumyalanıp tabuta konmasından bahsedilir.

Musevi gelenek ve göreneklerinin, yaşam dair kuralların oluşmasında kendine has bir yol çizdiği düşünülmektedir. Zaman zaman yaşanan ülkelerin inançlarından ve kültürlerinden de etkilenecek özgün bir hâl aldığı da ifade edilebilir. Örneğin mumyalamanın o günün şartlarında yaşanan Mısır ülkesinin yasalarına, kültürüne, tekniğine bağlı kalarak yapıldığı kanaati oluşmaktadır. Fakat genel olarak bakıldığında dinen mumyalamanın kabul görmediği ve günümüze ulaşmadığı da görülmüştür. İstanbul’da yaşayan Musevilerin, yaşayan inanç ve kültür çerçevesinde hangi topluluğun

içinde bulunurlarsa bulunsunlar bu tarz istisnalar dışında geçmişin teo-etno kültürel yapı taşlarına bağlı kaldıklarını ve dinsel kural ve kaideleri sürdürdükleri kanaatine varılmıştır.

Musevilik inancı ve kültüründe mezarlıkların tasvirlerinde de zamanla kendine has bir tarz oluşmuştur. Altıntaş (2022), ölüm ve sonrasının zihinsel tasvirini “ebediyet evi”, “yaşayanlar hanesi” olarak betimlemiştir (s.2). Kutsal kitap Luka 11.44’te insanoğlunun bastığı topraklarda işareti konmamış mezarların bulunabileceği hatırlatılmıştır. Belirsiz, kaybolmuş mezarlar, unutulmuş insanlar niteliğindedir. Kutsal metinlerde mezarlıkların fark edilebilecek bir yapıda olmasının, mezarlığın hayat ile ölüm arasındaki geçiş rolünü sergilemesi açısından önem arz ettiği ifade edilir. Bu durumda mezarlar yaşam-ölüm dengesinin başka bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu husus; 2. Krallar 13.21’de şöyle geçer: Bir gün İsraililer vefat eden Elişa³’yı gömmek isterler. Elişa gömülürken akıncılar gelir. İsraililer korkuyla ve telaşla Elişa’nın bedenini mezarına atıp kaçarken Elişa’nın kemiklerine dokunurlar. Bu olayla birlikte Elişa’nın dirildiğinden bahsedilmektedir. Tek Allah inancında, peygamberin varlığına ve ölümden sonra dirilmeye iman edenlerce kemik ve toprak haline gelmiş bedeninin tekrardan hayat bulması hem bir mucizedir hem de dirilişin örneğidir. Lakin Musevilik haricindeki monoteist dinlerde, ölüm sonrası mekânın bu dünya dışında başka bir yer olduğu düşüncesi de varsayılmaktadır.

İstanbul’da bulunan Musevi mezarlıklarının gerek Osmanlı döneminde gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde genellikle Musevilerin ikamet ettikleri yerleşkelere yakın yerlerde bulunduğu görülmüştür. Musevi mezarlıkları, her ne kadar yerleşim yerlerine yakın kurulmuş olsa da zamanla şehir yerleşkelerinin genişlemesi ile şehir içinde kalmıştır. İstanbul’daki Musevi mezarlıklarının genellikle yüksek tepeliklerde olduğu görülmüştür (Altıntaş, 2022, s.2). Yeşeya 22’de ve Şevna’ya uyarı 16’da: “*Kimin var ki!*” der. Rab: “*Kendin için yüksekte mezar kayadan ev yaptın. Yüksek mezar ve sağlam sandığın konut mu seni kurtaracak?*” şeklinde öğüdü mevcuttur. Önemli olanın Rabbin emirlerine uyanların mükâfatlandırılacağıdır. Yeşeya 57.2’de iyilerin, doğru yolda olanların mezarlarında rahat uyuyacağı vurgulanır. İyiler için mezarların genişliğinden ve kötüler için de darlığından bahsedilir. Böylelikle, insanların Rabbe

³ Elişa: Elyesa peygamber. (Wikipedia.org).

bağlılıklarına göre kabirlerindeki durumlarının değiştiği gerçeğine ulaşılabilir. Yaratılış 23.9’da Makpelah mağarasının mezar yeri olarak satın alınma talebi ve buranın mezar yapımından bahsedilir. Makpelah mağarası diğer adıyla ‘‘Atababalar mağarası’’ (çift mezarlar mağarası) İşlam dinine sahip olanların söylemi ile İbrahim Cami Güney-Batı şeria’nın Eski Hebron şehrinin merkezinde bulunmaktadır (‘‘Atababalar’’, 2022). Görüldüğü üzere Yaratılış 23.9’da seçilen bir yer vardır. Bu seçilen yerin toprağına defin yapıldıktan sonra Allah’ın emanetinin bulunduğu yerin her türlü ihlale karşı işaretlenerek mezar taşının konulması ve saygı gösterilmesi istenmektedir (Altıntaş, 2022, s.2). Yaratılış 35.20’de vefat eden Rahel için Yakup’un işaret taşını koymasını işlemi, günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu işaretin taş olarak seçilmesinde hem tabiatın zorluklarını karşı dayanıklı oluşu hem de inançların bir tezahürü olarak bilgi ve duyguların nesilden nesile aktarımında bir zaman kapsülü olarak görülmeleri ve bu şekilde nitelendirmesi düşüncesinin bulunduğu ifade edilebilir. Altıntaş (2022), etno-teo kültürel çerçevede bu işaret taşlarının imgesel, simgesel, objesel oluşları ile geleneksel yazı ve taş sanatı ile zanaatçılıkta da kendine yol bulduğunu belirtmiştir (s.2).

İstanbul’daki Musevi dini ve kültüründeki geleneksel yatay kitabelerin zamanla (mezar işaret taşının) bulunduğu toplumun kültür ve inançlarından etkilenerak dikey kitabe şekli aldığı görülmüştür. İşaret taşlarındaki süslemeler, motifler, mimari yapılar vefat eden kişinin yakınları tarafından isteğe bağlı olarak yapılmaktadır. Bu kapsamda, İstanbul’daki Musevi mezarlıklarında İşlam dini ve kültürünü yansıttığı düşünülen sanduka şeklindeki mezar taşlarının kullanıldığı da düşünülmektedir (Altıntaş, 2022, s.2). Sanduka biçimindeki mezar işaret taşlarının Osmanlı/Türk coğrafi bölgelerinde sıklıkla görüldüğü gibi İşpanya’daki Musevi mezarlıklarında rastlanıldığını da beyan eden Altıntaş (2022), geleneksel yapı olarak enine yazım olmasına rağmen İşpanya’da boyuna kitabelerin bulunduğunu dile getirmiştir (s.2).

İstanbul’daki Musevilerin geçmiş dönemlerine ait mezar işaret taşları üzerine ölenin adı yazılmaktadır. Bununla birlikte Allah’ın takdirine layık olabilme adına taşların üzerinde dini metinler veya ölen kişinin hayatını nasıl geçirdiğine dair sözlerin bulunduğu yazılar da bulunmaktadır. Museviliğin yazı dili İbranice olup mezar taşları üzerinde Ladino dilinde İbranice ve Latince, Fransızca, Aşkenaz meşrepli (davranış ve huyları aynı

özellik gösteren) Almanca ve Türkçe dini metinlerin kazınarak veyahut kabartma şeklinde yazıldığı görülmüştür. Zaman zaman bu mezar yeri işaret taşlarının üzerinde akrostişli ve ruha hitap eden duygusal metinlere de rastlanılmıştır (Altıntaş, 2022, s.2). Diller ve Peygamberlik 14.1-3'te peygamberlere verilen özellikler ve yetenekler arasında, peygamberlerin bilmediği dillerde konuştuğundan bahsedilir. Peygamberlerin insanların anlamadığı dilde, Allah ile konuşmasından söz edildiği gibi konuşma dilindeki sırların mevcudiyetinden de söz edilir. Aynı zamanda insanların bu türden yetenekleri özellikle ısrarla Allah'tan talep ettikleri de belirtilmektedir. İnsanlar bu şekilde çeşitli sırlara veya armağanlara nail olabileceklerini, zenginleşebileceklerini düşünmüşlerdir. Nihayetinde, Diller ve Peygamberlik 14.14'te bilinmedik lisanlarda duadan bahseder. Bu dua, ruhun duası olup zihinsel ilaveye ihtiyacı da yoktur. Şunu da belirtmek gerekir ki dua ile Allah'ın ayetleri arasında fark olduğu görülmektedir. Ayetler, bilgisayarın şifresinin girilerek açılması gibi Allah ile iletişim kapılarının açılmasını sağlamaktadır. Keza samimi ve içten okunan duaların da aynı seviyede öneme haiz olduğu vurgulanır.

2. Tarihler 16.14'te Kral Asa'nın vefatı üzerine hoş kokulu bitkilerin bulunduğu bir sedyeye yatırıldığından ve kendisi için inşa ettirdiği mezara defnedildiğinden bahsedilir. Bu mezarın, Davut'un şehri Kudüs'te bulunmasının ise atalarına kavuşmanın bir timsali olarak belirtildiği görülmüştür. Musevilerin atalarına sahip çıkmaları ve atalarına bağlılıkları hemen hemen İstanbul'da yaşayan bütün Musevilerin günlük hayatlarının her anında görülmektedir. Mezar işaret taşlarının yanı sıra etno-teo yapı içerisinde sanat ve estetik oyma veyahut kalıp şeklinde kâseciklerin yapıldığı, şayet ölen kişi küçük bir kız veya kadın ise işaret taşlarında kalp biçiminde oymalar veya kabartmalar bulunduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca mezar işaret taşlarında oymaların veyahut kabartmaların ölen kimsenin mesleğine göre yapıldığı da görülmüştür. Mesela; berberler için tarak/makas, terziler için mezura/makas, kasaplar için satır/bıçak şeklinde oyma veya kabartmaların yapıldığı görülmüştür. Ölen kişinin vasiyeti veya ölen kişinin yakınları tarafından dinsel temaları da görmek mümkündür. Kitap, gül, karanfil, lale, ebedi yaşamı temsilen yağ testisi figürü ile Museviliği çağrıştıran altı köşeli yıldız da mezar işaret taşlarına oyulmuş veya kabartma şeklinde mezar taşlarının üzerinde yerini almıştır. Mezar işaret taşlarının günümüz mezar kompleksi (anıtsal yapı çerçevesi) içerisinde yer aldığı da tespit edilmiştir (Altıntaş, 2022, s.2). 2. Krallar 23.17'de kralın seslenişinden bahseder.

“Görünen anıt nedir?” diye sorduğunda şehir halkının “Yahuda’dan göç eden Allah’ın temsilcisinin mezarıdır.” şeklinde cevabı ile mezarların bir mimari çerçevede tasvir edildiği görülmüştür.

Mezmurlar 49.17’de ölen kişilerin ölümler diyarına giderken maddi bir şeyi götüremeyeceğinden bahsederken mevki, makamı ve zenginliğini de yaşayanlar diyarında bırakacağından söz edilir. Öyle olmasına rağmen Musevilerin dinsel ve kültürel yaşantılarında atalarına verdikleri değerlerden dolayı, geçmişin hatırlanıp sonraki nesillere aktarımı için anıtsal mezarların ve kitabelerin hayatlarında önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Yeşeya 14.18’de olduğu gibi İstanbul’daki Musevi mezarlıklarında görülen mezar taşlarının yüksekliklerinin 3 metreyi bulması, oyma işçilikli motiflerle bezenmiş olması bu taşların dünyadaki güçleri temsil ettiği kanaatinin oluşmasını sağlamaktadır. Bu kapsamda, Altıntaş (2022)’a göre Batı/Hıristiyan inanç ve kültürü etkileşimiyle dikey mezar işaret taşlarının üzerlerine kişinin porselen üzerine işlenmiş fotoğrafının konulduğu da tespit edilmiştir. Fotoğraflar, ölen kişinin yakınlarının istek ve arzuları doğrultusunda seçilmekte, teknik imkânlar dahilinde yapıştırma veya kabartma olabilmektedir. Musevilik dinini ve kültürünü temsil ettiği düşünülen sütun, sütun başlıkları, kemer, kilit taşı, obje ve figürlerin de mezar kompleksine oyma veya kabartma işçilik noktasında zenginlik kattığı görülmüştür (s.2).

Araştırmanın Problem Cümlesi

İstanbul’daki Musevilerin ölüm, ahiret inancı, matem, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimlerinin etnografik analizinin yapıldığı bu çalışmada, dini gelenek ve anlayışların ritüellere dönüşmüş hâllerini İstanbul’daki Musevi mezarlıklarını inceleyerek var ise başka ülkelerde yaşayan Musevilerden farklı olan taraflarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu çalışmada daha da özelden;

- İstanbul’a yerleşen Musevilerin kısa tarihine bakış,
- İstanbul’daki Musevilerin ölüm, ahiret anlayışları, matem, cenaze işlemlerindeki süreçlerin irdelenmesi,
- İstanbul’daki Musevi mezarlıklarının tespiti, önemi, mezar taşlarına yüklenen

anlamaların araştırılması,

- İstanbul’da defin işlemi gerçekleştirilen Musevilerin dini gelenekleri ve uymaları gereken kuralların incelenmesi ele alınmıştır.

Akbıyık (2016) kültür analizinin, antropolojik geleneğin aynası olduğunu bununla beraber kültürel öğelerin (değer, norm, toplumsal yapı, toplumsal ve bireysel davranışlar, söylemler, habitus vb.) tanımları ve analizi üzerinde çalıştığını ifade etmektedir. Kültür analizini yapan kişi, elde ettiği kültürel öğeleri değerlendirir ve yorumlar. Kültürel öğeler, klasik ölçüm sistemleri ile ölçülemediği gibi ölçülebilmesi için de doğası gereği o kültürün içinde yaşanmalı ve hissedilebilmelidir. Önemli diğer husus ise çalışılan grubun algılarıdır. Elde edilen bulgular onların diliyle sunulmalıdır” (Parag.1-8).

Yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda, İstanbul’daki Musevilerin ölüm ve ahiret inancının, matem ve cenaze işlemlerinin, mezarlıklarının ve kültürel değişimlerinin etnografik analizi kapsamında konunun sınırlarının çizilebilmesi için aşağıdaki araştırma soruları oluşturulmuştur.

- İstanbul’da yaşayan Musevilerin tarihsel geçmişi nedir?
- İstanbul’da yaşayan Musevilerin ölüm ve ahiret inancındaki genel görüşler nelerdir? Matem ve defin süreçleri nasıldır? Hevra Kadişa nedir? Kadiş’in anlamı nedir? Hevra Kadişa’nın sorumlulukları ve görevleri nelerdir? Vefat ilanlarının genel özellikleri nelerdir?
- İstanbul’da yaşayan Musevilerin genel Tahara (Rehitsu, kuşanma) işlemleri nasıl yapılmaktadır? Bu işlemler esnasında okunan duaların anlamları nelerdir? Aron (Tabut) seçimi nasıl olmaktadır? Tabutların teknik özellikleri nelerdir?
- İstanbul’da yaşayan Musevilerin mezarlıkları İstanbul’un hangi semtlerindedir? Mezarlıkların İstanbul’da yaşayan Museviler için önemi nedir? Mezar yeri seçimini nasıl olmaktadır? Mezarlıkta kullanılan sembollerin/objelerin önemi nedir?
- İstanbul’da yaşayan Musevilerin defin işlemleri nasıl olmaktadır? Onen nedir? Avel nedir? Defin esnasında okunan duaların söylem analizleri nasıl yapılmalıdır?

Geleneksel davranışları (haberleşme, çelenk, çiçek gönderimi vs.) nasıl olmaktadır?

- Keriya (Üzüntü amaçlı cenazeye katılanların üzerlerinden bir parça kumaşın yırtılması ritüeli) nedir? Guevo (Yas Yemeği) nedir?
- İstanbul'da yaşayan Musevilerin habitusu kapsamında geleneksel değişimler ve bu kapsamda elde edilen somut bulgular nelerdir?

Bazı problemlerin ön plana çıktığı görülmüştür;

- Allah'ın varlığının, elçilerinin ve kitaplarının gerçekliğini kanıtlama problemi/akıl, iman tartışmalarının gelenekler ve dini kurallara etkileri.
- Buna bağlı olarak teknolojik gelişmeler ve maddeci (materyalist) yaklaşımla dini ritüellerin, gelenek ve göreneklerin terk edilmesi problemi/toplumsal günlük hayata yönelik değişimler.
- Matem süreçleri ve mezarlıklardaki zıtlıklar problemi.
- Ölüm, ahiret inancına bağlı Rehitsa (ölünün yıkanma işlemleri), defin, mezarlıklardaki diriliş/ahiret problemi.
- Ölü yakınlarının matem, defin süreçleri ve mezarlık kültüründeki temsil problemi (Objeler, nesnelere, semboller vs.).

Araştırmanın Yöntemi

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde, araştırma sorularını cevaplamak amacıyla, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada; kartopu örnekleme çeşidi uygulanmıştır. Kartopu örnekleme çeşidi, kişiden kişiye, kişiden de durumlara ulaşarak farklı olguları açıklayabilme (Baltacı, 2018, s.246) tekniği olarak ifade edilebilir. İstanbul'da yaşayan Museviler içinden belirli kişilerle görüşme yapılmış, bu kişilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda da başka kaynak kişiye ulaşılarak ölüm ve ahiret inancı, matem ve cenaze işlemleri, mezarlıklar ve kültürel değişimler gibi konularda etnografik analiz yapılarak genele ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle tümevarım yöntemi uygulanmış olup kültür analizi (etnografik araştırma) yöntemi kullanılmıştır.

Belirtilen yöntem çerçevesinde yapılacak olan çalışmada İstanbul'da Musevilerin ölüm

ve ahiret inancı, matem süreci, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimlerinin etnografik analizi kapsamında İstanbul'daki Musevi habitusunun maddi ve manevi kültürel miraslarını ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Konu ve kavram bütünlüğü göz önünde tutularak İstanbul'da bulunan Türkiye Hahambaşılığı, 500. Yıl Türk Musevileri Müzesi Müdürlüğü ile İstanbul'da yaşayan Musevi vatandaşlar üzerinden, İstanbul'daki Musevilerin ölüm anlayışları, defin işlemleri, matem ve mezarlık kültürü nitel araştırma tekniği ile ele alınmıştır. Bu bağlamda tekniklere göre yapılan değerlendirmelere kısaca aşağıda değinilmiştir.

Türkiye'de İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde nitel araştırma deseni seçilmiştir. Cenaze işlemleri ve mezarlıklar İstanbul'daki Musevilerin ölüm anlayışları ile dinlerinin gerektirdiği ritüeller çerçevesinde doğrudan araştırmanın merkezine alınmıştır. Bunlarla beraber ölüm ve ahiret inancı, matem süreçleri ve cenaze işlemleri, mezarlıklar ve kültürel değişimler neticesinde oluşan yeni problemler etnografik olarak ele alınacağı için etnografik araştırma/kültür analizi deseninden de yararlanılmıştır.

Araştırmayı diğer çalışmalardan ayıran en belirgin farkın sahada doğal bir biçimde elde edilen verileri içermesi olduğu söylenebilir. Bu kapsamda doğrudan veri toplamaya gidilmiştir. Elde edilen olguların anlam analizi derin bir biçimde yapılmıştır. İstanbul'da yaşayan Musevilerin habitusu kapsamında; ölüm, ahiret inancı, matem süreci, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimleri sonucunda ortaya çıkan problemlerin hangi gerekçelere dayanarak oluştuğu da araştırma kapsamına alınmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde tümevarım veri analizine gidilmiştir. İstanbul'daki Musevilerin görüşleri ve davranışları esas alınmıştır.

Tablo 1. Çalışma Kapsamında Görüşülen Kişiler

Görüşme Yapılan Kişi	Görüşme Yapılan Kişinin Görevi	Görüşme Şekli	Görüşme Tarihi
Yusuf Altıntaş	Türkiye Hahambaşılığı Genel Sekreteri	Yüz yüze görüşme. Elektronik posta. Telefon görüşmesi.	Ocak 2022 Eylül 2023
Nisya İsmail Allovi	500. Yıl Türk Musevileri Müze Müdürü	Yüz yüze görüşme. Elektronik posta. Telefon görüşmesi.	Mart 2021 Eylül 2023
Natan Siliki	İstanbul Musevi Mezarlıkları Din Görevlisi. Hazan (Duahan).	Yüz yüze görüşme. Elektronik posta. Telefon görüşmesi.	Eylül 2022 Eylül 2023
Liza Hanım	Türkiye Hahambaşılığı idari işler sorumlusu	Telefon görüşmesi.	Şubat 2023
Yakar Allevici	Musevi asıllı Türk vatandaşı	Telefon görüşmesi. WhatsApp haberleşmesi.	Temmuz 2022 Eylül 2023
Tuncer Kabadayı	İstanbul Mezar Yapımı İşletmecisi	Elektronik posta. Telefon görüşmesi.	Temmuz 2022 Eylül 2022
Atınç Sümer	İstanbul Sümer Mezar Yapımı ve Bakımı İşletmecisi	Telefon görüşmesi. WhatsApp haberleşmesi.	Temmuz 2022 Eylül 2022
Elshan Gurbanov	Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı İbrani Dili ve Edebiyatı Öğretim Görevlisi	Telefon görüşmesi. WhatsApp haberleşmesi.	Temmuz 2022 Eylül 2023
Ümit Cavga	Ulus Aşkenaz Musevi mezarlığı görevlisi.	Telefon görüşmesi. Yüz yüze görüşme.	Ağustos 2022 Ekim 2022
Salih Serigene	Kuzguncuk Nakkaştepe Musevi mezarlığı görevlisi.	Telefon görüşmesi. Yüz yüze görüşme.	Ağustos 2022 Ekim 2022
Erkan Özdemir	Hasköy Musevi mezarlığı görevlisi.	Telefon görüşmesi. Yüz yüze görüşme.	Ağustos 2022 Ekim 2022
İsmail Topçu	Acıbadem Musevi mezarlığı görevlisi ve mezar taşı yapım ustası.	Telefon görüşmesi. Yüz yüze görüşme.	Ağustos 2022 Ekim 2022

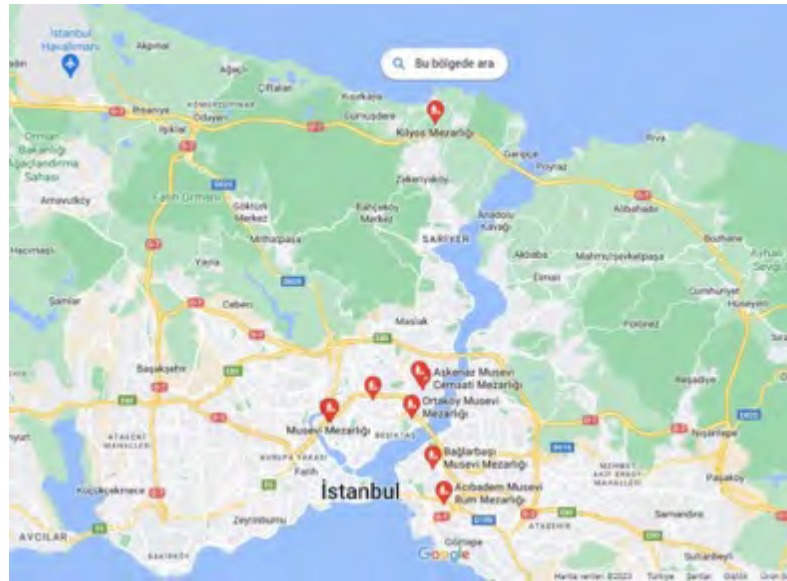
Veri toplama araçları olarak yüz yüze görüşmeler yapılmış, bu görüşme esnasındaki diyaloglar kayıt altına alınmış ve gözlemlerde bulunulmuştur. Katılım pozitif yönde, samimi ve güven verici şekilde gerçekleştirilmiştir. Bulguların elde edilmesine yönelik hazırlanan soruların dışında ek sorularla da bilgi edinilmiştir. Soru sorulurken herhangi bir sıraya bağlı kalınmamıştır. Bu bağlamda esnek nitelikte sorular hazırlanmıştır. İstanbul'da yaşayan Musevilerden ve ilgili kişilerden spesifik veriler toplanılmıştır. Bu nedenle yarı yapılandırılmış görüşme türü seçilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin bilgi

yetersizliği hissettiği bazı konularda geri çekilme tavrı gözlemlenmiştir.

İstanbul'daki Musevi mezarlıklarına girişler ve bu mezarlıklardaki fotoğraf çekimleri için Türkiye Hahambaşılığı Genel Sekreterliği ile yazışmalarda bulunulmuştur. Ziyaretler ve görüşmeler tarafların üzerinde mutabakata vardığı günlerde yapılmıştır. Her bir katılımcı yapılan çalışma hakkında bilgilendirilmiştir. Aktarımlarda görüşme yapılan kişilerin onayı alınmış ve beyanları esas kabul edilmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Bu çalışmanın kapsamı; İstanbul'da bulunan 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Müdürlüğü, Türk Yahudi Topluluğu ile Hasköy Musevi, Ortaköy Musevi, Arnavutköy Musevi Aşkenaz, Arnavutköy Musevi Sefarad, Şişli İtalyan Musevi, Nakkaştepe Musevi ve Acıbadem Musevi mezarlıkları ile sınırlıdır. Kilyos ve Capitol Musevi Mezarlıkları yakın zaman mezarlıkları olması münasebetiyle değerlendirme dışında tutulmuştur.

Şekil 1. İstanbul'da Musevi mezarlıkları haritası.

İstanbul'da yaşayan Musevilerin hedef evren olarak kabul edildiği bu çalışmanın örneklem evrenine daha da özelden bu bölgede yaşayan Musevilerden cenaze işlemleri ile uğraşan kişiler de dahil edilmiştir. İstanbul'da yaşayan Musevilerin ölüm ve ahiret inancı, matem süreçleri ve cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimleri sonucunda çıkan

problemler hakkında bilgi ve belge elde edilmesi amacıyla Yusuf Altıntaş ile görüşme gerçekleştirilmiştir.

Yusuf Altıntaş, İstanbul doğumlu Musevi dinine sahip Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdır. İstanbul’da faaliyet gösteren “şalom” gazetesinde yayın kurulu üyesi, sayfa yönetmenliği ve köşe yazarlığı yapmıştır. Türkçe ve Judeo-Espanyol dillerinde eserleri vardır. Erensya Seferadi müzik gurubunun Judeo-Espanyol dilindeki güftelerini yazmıştır. Dinler tarihi ve karşılaştırmalı dinler tarihi konularında çalışmaları vardır. Türkiye Hahambaşılığı Müşaviri olarak görev yapmıştır. Halen Türkiye (İstanbul) Hahambaşılığı Genel Sekreteri’dir⁴.

Ölüm, ahiret, matem, cenaze işlemleri, defin ve mezarlıklar hakkında bilgi edinilmek, somut verilere ulaşılabilmek için Yakar Allevici ile görüşme yapılmıştır. 1974 yılında İstanbul’da doğmuş, büyümüş, tahsil görmüş Allevici Musevi asıllı Türk vatandaşıdır. Allevici’nin çocukluğu Heybeliada ve Kurtuluş’ta geçmiştir. Aile büyükleri 500 yıl öncesi İspanya’dan göç ettirilen Sefarad Yahudilerindendir⁵.

Ölüm, ahiret, matem, cenaze işlemleri ile mezarlık kültürlerinin neler olduğu, uygulamalar esnasında hangi dini ritüellerin yapıldığı, bu ritüellerin hangi anlamlara geldiği, diğer illerde ve ülkelerdeki Musevilerden farklı olarak hangi olguların İstanbul’da var olduğunun tespiti amacıyla İstanbul’da ve Türkiye genelinde cenaze işlemlerinden sorumlu ve bu konularda tek yetkili konumundaki din görevlisi olan Natan Siliki ile görüşme yapılmıştır. Natan Siliki, 1956 İstanbul doğumlu olup ilk ve orta öğretimini Şişli Talat Paşa, lise eğitimini ise Şişli Lisesinde tamamlamıştır. Dini eğitimini Türkiye Hahambaşılığı yönetiminden almıştır. İstanbul’da bulunan birçok sinagogda din görevlisi olarak görev almıştır. Halen İstanbul’da bulunan Musevi mezarlıklarının müdürlüğü görevini yürütmektedir. Aynı zamanda İstanbul Neve Şalom Sinagogunda “Hazan” (Duahan) olarak görev yapmaktadır⁶.

⁴ muze500.com

⁵ Yakar Allevici, 2022, Para.1,Kay.3

⁶ Natan Siliki, 25.4.2023, WhatsApp

Etnografik analizlerin kaynağına ulaşılabilme adına İstanbul'da faaliyet gösteren 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi ile irtibata geçilmiştir. Bu kapsamda; halen 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Müdürü olarak görevini yürütmekte olan Nisya İşman Allovi⁷ ile görüşmelerde bulunulmuştur.

İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında araştırma izninin alınmasına yönelik çalışmalarda Türkiye Hahambaşılığında idari işler sorumlusu Liza Hanım⁸ ile irtibata geçilmiştir.

İstanbul'da Musevi mezarlıklarında bulunan mezar taşlarındaki İbranice yazıların tercümesinde Elshan Gurbanov'un görüşlerine başvurulmuştur. Elshan Gurbanov, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı İbrani Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır⁹.

İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında mezar yapımı işleri ile çalışmalar hakkında Atınç Sümer ve Tuncer Kabadayı ile görüşmelerde bulunulmuştur. Atınç Sümer, İstanbul'da 18 yıldır Sümer ismiyle hizmet veren mezar yapımı şirketinin sahibidir. Tuncer Kabadayı, İstanbul'da 12 yıldır hizmet veren mezar yapım şirketinin sahibidir.

Her biri İstanbul'daki bir Musevi mezarlığında görevli olan Ümit Cavga, Salih Serigene, Erkan Özdemir, İsmail Topçu ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin amacı ise Musevilerin cenaze işlemleri sırasındaki ritüelleri tespit etmek, mezarlıklar hakkında bilgi almaktır. Ümit Cavga, 1979-2015 tarihleri arasında Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında görevli Hüseyin Cavga'nın oğlu olup 2016 yılından itibaren babasının bıraktığı yerden mezarlık görevlisi olarak aynı mezarlıkta çalışmaya devam etmektedir. Müslüman'dır¹⁰.

Salih Serigene, asıl mesleği sınıf öğretmenliğidir. 2018 yılından beri Kuzguncuk Nakkaştepe Musevi Mezarlığı sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Müslüman'dır.

⁷ www.muze500.com

⁸ Liza, 22.2.2023, WhatsApp

⁹ avesis.erciyes.edu.tr/egurbanli

¹⁰ Cavga, 2023, WhatsApp

Erkan Özdemir, 2016 yılından beri Hasköy Musevi Mezarlığı sorumlusu olarak görev yapmaktadır. Müslüman'dır.

İsmail Topçu, Sultan Ahmet Camiinin minare ustalarından olan Sabri Topçu'nun oğludur. İsmail Topçu, 27 senedir Acıbadem Musevi Mezarlığında taş işleri, gömü ve bakım görevini yürütmektedir. Müslüman'dır.

Araştırmanın Amacı

İstanbul'da yaşayan Musevilerin habitusu kapsamında; ölüm, ahiret inancı, matem, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişim problemlerinin taranmasına yönelik araştırması çerçevesinde; İstanbul'da yaşayan Musevilerin doğal ortamlarındaki inanışları, matem ritüelleri, mezarlık kültürleri hakkında gözlem yapmak ve yapılan gözlem ve röportajlar neticesinde elde edilen bilgileri olgusal olarak ortaya koymak amaçlanmıştır.

Erdim (2019), Musevilerin yoğunlukta yaşadığı İstanbul'daki çok kültürlü soyut kültürel kimliğe değinirken bakiye kalan maddi (somut) kültürel dokunun korunması ile yaşanmışlıklara sahip çıkılmasına değinmiş olup toplumsal kaynaşmanın öneminden bahsetmektedir (s.102).

“Musevilerin, Türkiye'deki entegrasyonu babında "Modernleşmenin" özgünlüğü, kendi dinlerinin haricinde bulunan topraklarındaki Yahudileri entegrasyondan daha ziyade, tam tersine, bulunulan toplumdan kültürel ve politik itişe sürüklediği savı kuvvetlenmiştir. Bu kapsamda; Batı'yı, uygarlığın beşiği ve en üst seviyesi olarak kabul eden Alliance'ın ideolojisi, Yahudi toplumlarının azınlıkta olduğu topraklarda güçlenmiştir (Rodrigue, 1997'den akt. Üstündağlı, 2014, s.357). Üstündağlı'nın çıkarımına göre, toplum içinde ayrıştırmacılığın kültürel kırılmalara sebep olabileceği öngörülmüştür. Siyasi politika değişimleri, Türk toplumunun kendi bünyesinde etkileşimlere yol açabileceği gibi İstanbul'da Musevi cemaatlerini de doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Dolayısıyla modernleşme aşamalarında kültürel entegrasyonun etkili bir unsur olduğu düşünülmektedir. Üstündağlı (2014), Musevi

cemaatlerinin devlet politikaları ile paralellik gösterdiğini, aynı zamanda da kendine has özgün teo-etno kültürel yapısı ile uluslararası ilişkilerde ve modernleşmede itici bir kuvvet olabileceğinin altını çizmiştir (s.357).

Tüm yukarıda bahsedilen hususların bizleri getirdiği noktayı Altaras şu şekilde özetlemektedir; çeşitli göçler neticesinde Türkiye topraklarında Musevilerin bir kısmı yerleşik düzene geçmiş, geleneklerini korumaya, dinlerini yaşamaya çalışmışlardır. Özellikle İstanbul'damaddi izler bırakmışlardır. Bu izlerin en büyük çıktısı ise İstanbul'da Musevi mezarlıklarıdır. Halen İstanbul'da çok az sayıda Musevi yaşamaktadır. Günümüzde İstanbul'da yaşamlarını sürdürmeye çalışan Musevi cemaatlerinin atalarının mezarlarına sahip çıkmaya çalıştıkları görülmüştür. Bu kapsamda; Altaras'ın somutsal bir çalışması olan Türkiye'deki Yahudi Mezarlıkları projesi 61,022 adet Yahudi mezar taşını tespit etmesiyle başlamıştır. 1988-1990 arasında Tel Aviv Üniversitesi'nde olan Prof. Minna Rozen Türkiye'nin her yerinde Yahudi mezarlarını ziyaret edip taşları fotoğraflamıştır (2020, Para.1). Altaras, "Mezarlık Arşivleri'nin Tel Aviv Üniversitesi Goldenstein-Goren Diaspora Araştırma Merkezinin Türkiye ve Balkan Yahudiliği Belgeleme Projesini (Jewishturkstones, 2021, Para.1) başlatacak olması bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

İstanbul'da Musevilerin ölüm, ahiret inancı, matem, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimlerinin etnografik analizi çalışmasının yapılmasında iki önemli sebep vardır: Birincisi teo-etno-kültürel bir yapıya sahip Musevi toplumunun İstanbul'daki kodlarını bilimsel olarak tespit etmektir. Etnografik analizin detaylı yapılabilmesi açısından bu kodların açılımını ortaya koymak için yerinde araştırma yapılmıştır. İkincisi ise yukarıda belirtildiği üzere Altaras'ın (2020)2021 yılında başlatılan proje kapsamında Tel Aviv Üniversitesinin Türkiye'deki 61.022 adet Yahudi mezar taşını belgeleme çalışmalarına başlaması üzerine Türkiye'deki üniversitelerde de bu alanda araştırma yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durumda da İstanbul'da Musevilerin ölüm, ahiret inancı, matem, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimlerinin etnografik analizine ait somut bulgu temin etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Para.1). Elbette ki konuyla ilgili gazete, dergi, akademik çalışmalar vb. alanlarda kurumsal veya kişisel araştırmalar yapılmaktadır. Fakat bunların yeterli olduğunu söylemek oldukça güçtür.

Birinci sebebe dayalı olarak İstanbul'da Musevilerin ölüm, ahiret inancı, matem, cenaze işlemleri, mezarlıkları ve kültürel değişimlerinin etnografik analizinin somut ve soyut kültürel bakiyesinin mercek altına alındığı bu çalışma, daha önce yapılmış birçok çalışmaya kaynak olacağı düşünülmüştür. İstanbul'da yaşayan Musevilerin habitusu kapsamında yapılan bu çalışmanın ayrıntılarının bir sonraki araştırmalara ışık tutacağı ön görülmüştür. Kapadokya Üniversitesinin etnografik araştırmalar (kültürel çalışmalar) kapsamında öncü duruma gelebilmesi yönünde de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmanın Bulgusu

Bu çalışma kapsamında elde edilen en net somut bulgunun İstanbul'da İstanbul'a özgü yaşayan bir Musevi cemaatinin var olduğu ifade edilebilir. Musevi cemaatlerinin yerleşik düzene olumlu bakmadığı fakat İstanbul'da yaşamaya veya yaşatmaya çalıştıkları bir din olduğu görülmüştür. İstanbul'da Musevilik dininin gereklerini yaşamaya çalışırken Türkiye'deki sosyo-ekonomik, dinsel ve kültürel etkileşim sonucunda dini uygulamaların icrasına yönelik problemlerin çıktığı tespit edilmiştir. Elde edilen tespitler, dini ritüellerin geleneksel uygulamalardaki bazı anlayışları etkilediğini de göstermiştir. Bunların başında; İstanbul'da yaşayan Musevi vatandaşın ölümü halinde tabutla gömülmesi, defin yapılan yerdeki mezar yönlerinin zamanında Kudüs'e bakarken şimdiki zamanda boş olan yere gömü işleminin gerçekleştirilmesi gelmektedir. İstanbul'da yaşayan Musevilerin habitusu kapsamında; çeşitli cemaatlere mensup Musevilerin ölüm, defin, matem süreci, mezarlık kültürü anlayışlarının mezar taşlarına yansıdığı da görülmektedir. İstanbul'da Musevi mezarlıklarındaki simgelerin, sembollerin, anıtların, taşların, defin işlemleri sırasındaki ritüellerin tarihi ve cemaat ilişkileri geçmişleri düşünüldüğünde değişime uğradığı ifade edilebilir. Buradaki değişim de bu çalışmanın başlangıç noktası olarak ifade edilebilecek somut bir kanıttır denilebilir.

Tüm bunların ışığında ana konular:

- İstanbul'daki Musevilerin din merkezli görüşlere sahip oldukları,
- İstanbul'daki Musevi cemaat liderlerinin otorite olarak kabul görmeleri,
- İstanbul'daki Musevi cemaat liderlerinin akli, din ile yapılandırmaları,
- İstanbul'daki Musevi cemaatlerinde Allah'ın varlığının "bilgi" olduğu (Allah vardır ve gerçektir) inancının ağırlık kazandığı,

- İstanbul'daki Musevilerin Tevrat/Tora merkezli duaları yaşamın bir parçası olarak gördükleri,
- İstanbul'da yaşayan Musevilerin İslam dininden, Türk kültür ve geleneklerinden kısmen etkilendikleri (Örneğin; İstanbul'daki Müslümanlara ait gasil hanelerden esinlenerek Rehitsa (ölü yıkama odalarını) yapmaları),
- İstanbul'da yaşayan genç Musevilerin geleneksel ritüellerden ve dini kurallardan uzaklaştığı,
- İstanbul'da yaşayan Musevilerce, ölüm, ahiret inancı, defin, matem ve cenaze işlemleri gibi konuların ihmal edildiği,
- İstanbul'da Musevi mezarlıkları üzerine resmi ve özel etnografik incelemelerin yapılmadığı tespit edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. İSTANBUL MUSEVİLERİNE BAKIŞ

Habaubı (2018), Osmanlı döneminde, Alman işgalinden kaçan Musevi mülteciler için Osmanlı Devleti'nin sığınılacak bir liman olduğunu, hatta bu dönemde Türk diplomatların Avrupa'da yaşayan Musevilerin özgürlüklerine kavuşmalarına katkı sağladığını ve aynı dönemde Filistin'e geçişlerde Anadolu topraklarının direk bir köprü olduğunu ifade etmiştir (s.170).

Tellioğlu'na (2014) göre Museviler, Osmanlı Devleti'nin "Millet Sistemi" kapsamında diğer milletler gibi refah içerisinde yaşamaktaydılar. Osmanlı Devleti, diğer gayrimüslim topluluklara göre Museviler için gerek ticaret gerek diplomasi yönünden çekim merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin himayesinde ilk defa Bursa Musevi cemaati kurulmuştur. II. Beyazıt zamanında İspanya'dan Osmanlı topraklarına gelen büyük bir Musevi cemaati de İstanbul ve çevresine yerleşmiştir (s.17). Tellioğlu, önemli bir hususun da altını şöyle çizmiştir: "İstanbul'daki Museviler, Osmanlı toplumu içerisinde etnik bir zümre olmaktan çok dini bir cemaat olarak yaşamaktaydılar ve bağımsız bir ulus devleti kurmak gibi bir iddiaları yoktur." demiştir (2014, s.17). Tanzimat fermanı ile de devlet kademelerinde Yahudi kökenli memurların sayısında artışlar olmuş, 1840'ta sadece Yahudiler için ferman çıkarılmıştır. Musevilerin dini otoriteliği, 1841'de Kudüs'te Hahambaşılığın resmîyet kazanmasıyla belirgin hale gelmiştir. Kudüs'teki Hahambaşılığın Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarından dolayı da ilerleyen zamanlarda Musevilere devlet kademelerinde çeşitli imtiyazların verildiği değerlendirilmiştir (Tellioğlu, 2014, s.16).

Museviler, Osmanlı öncesinde ve Osmanlı döneminde Anadolu'ya geçişleri ile siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, dini özgürlükler kazanmıştır. Günümüz Türkiye'sinde de entegrasyonları ve varoluşları devam etmektedir. Hem Türkiye Cumhuriyeti için hem Türkiye'de yaşayan Museviler için vatandaşlık haklarının önemli bir bağ olduğu düşünülmektedir. Habaubı (2018), 1930-1950 yılları arasındaki yapmış olduğu çalışmalarda "Siyonist hareketler ve Siyonizm taraftarlarının tavrına bir tepki yükselmektedir." (s.170) şeklindeki düşünceleri, bu çalışmanın önemini ortaya

koymuştur. Dini bir cemaat olarak günümüzde Türkiye’de yaşayan Museviler, gelenek ve görenekleri ile ritüellerini yaşatan, kutsal kitaplarına bağlılıkları ile sürdürülebilirliklerini devam ettiren bir dokudur. Elbette ki yukarıda belirtilen Siyonist hareketlerin artması ile Museviler İstanbul ve diğer illerde inançsal ritüellerini yaşamakta zorluklar çekmektedirler. Hatta Musevi kimliklerini buldukları illerde saklamak zorunluluğu da hissetmişlerdir. Türk ve Müslüman toplum içerisinde Musevi cemaatlerinin kapalı bir cemiyet görünümüne büründüğü algısının oluştuğu görülmüştür.

Kültürel analiz kapsamında Bardavit’in (2007) anlatımı değerlendirildiğinde, Türkiye topraklarında varlıklarını sürdüren Musevi topluluğuna ait kültürel maddi mirasların korunması ve sürdürülebilirlikleri çok önemlidir (s. 64). Bardavit bu konu hakkındaki düşüncelerini şöyle sıralar;

“Bütün taşların üstünde Yahudi adları İbranice yazılırdı. O denli ki taşların belki yarısından fazlası çalınmış, ev yapımında, inşaatlarda kullanılmıştır. 1985 yılında annemle babasının mezarını aramak için gittiğimizde taşı ne yazık ki bulamadık... Ölüleri gömme işi Hevra Kadişa ’nındır. Dört veya daha az erkekten oluşan bu öbek ölülerle ilgilenir. Neve Şalom Vakfına bağlı olan Hevra Kadişa, ölüyü evinden veya hastaneden veya bulunduğu yerden alır, işlemlerle ilgilenir. Dua okunması, cenazenin yıkanması, gömüye hazırlanması, bayram günü veya cumartesi öldü ise yanına bir bekleyen koymak... Hevra Kadişa ’nın görevidir. Tabut temini de vakfın işi oluyor. Mezarlıklar Ulus Sefarad, Ulus Aşkenaz (yan yana), Hasköy, Bağlarbaşı, Ortaköy, Kilyos ’tadır.

Kilyos son olarak Yahudilere, Belediye Başkanı Sayın Topbaş ’ın mezarlık olarak tahsis ettiği bir arazidir. Ötekiler Ulus Sefarad ve Ulus Aşkenaz mezarlıkları, her iki gömü yeri, evlerin arasında bulunmaktadır, çünkü artık Ulus oturlan bir mekândır. Hasköy çok eski olup, dağınık bir mezarlıktır. Şu anda düzenleme sonucu, mezarlıklar parsellendi. Cenaze işlemlerine artık kadınlar da el attı. Şimdi cenaze işlemlerine bakacak erkek bulmakta güçlük çekiliyor. Hevra Kadişa ’nın 65 üyesi olmak, üstelik ücret almadan bu işi sürdürmek Allah huzurunda çok kutsal bir uğraştır.” (s. 64-65).

İstanbul Musevilerinin kendi yayın organlarında, ölümün hala bir sır olduğu anlaşılmaktadır. Ölüm sonrası hayatın tartışmasının halen devam ettiği anlaşılmaktadır. Lakin Musevi inançları gereği ölüm yaşamın sona ermesi şeklinde yorumlanmamaktadır. Ölüm sonrası hayata yönelik dünya hazırlıkları mevcuttur. Bunlar sırasıyla; ölüm anı, son itiraf, ölüm sırasındaki dualar, Onen’in (defin öncesi birinci derece yakınıni kaybeden kişi) uyması gereken kurallar, Avel’in (defin sonrası birinci derece yakınıni kaybeden kişi) uyması gereken kurallar, Tahara (cenazenin temizlenmesi), Rehitsa (yıkama), Halbaşa (kefenleme), topraklama, tabuta koyma, guevo (ölü yemeği), keriya (üzüntünün

göstergesi olarak Avel durumunda olan kişinin gömlek vs. bir kısmının yırtılması), kadiş (en önemli dua), yas zamanı, ilk yedi günlük dönem, şeloşim (ilk otuz gün) dönem, on iki aylık dönem, defin ve mezarlıklardır (Sevivon, 2021, Para.1-61).

Kültürel analiz kapsamında; Musevilikte defin işleminin yapılışı şu şekildedir: Defin üç aşamadan oluşur: Bedenin hazırlanarak yıkanması (Rehitsu), beden arındırılması (Tahara) ve beden kuşanması (Halbaşa). Tahara aynı zamanda üç aşamanın da genel adıdır. Tevrat'tan bölümler ve dualar okunur. Uygulama: Tahara öncesi ölmüş bedenin üstündeki örtü alınır, beden yıkanır, kanama varsa tamponla durdurulur. Kan da beden ile gömülür. Beden üstünde ne varsa her şeyden (kirden, sıvılar vb.) temizlenir, takılar çıkarılır. Genelde üç kova civarı su dökülür. Çoğu geleneğe göre beden kurutulur. Beden, kefene (Tahrihim) sarılır. Kefenin üstüne beyaz kuşak konur. Allah'ın isimlerinden “Şin” harfi şeklinde sarılır. Aron'dan (Tabut), süs olabilecek her şey çıkarılır. Aron'un içine “Sovev” denen örtü yerleştirilir. Artık ölen kişinin kullandığı eşyaların bir daha ibadet amacıyla kullanılmaması için ya yakılır ya da parçalara ayrılarak atılır. Bu eşyaların bir başka kişi tarafından kullanılması uygun görülmez. Ölü, aronun içine yerleştirilir “Sovev” ile örtülür. Şayet varsa, Kudüs'ten getirilen toprak ölen kişinin muhtelif yerlerine konur ya da serpiştirilir. Aron kapatılır. Yıkayan kişi şayet bu yıkama, arınma işleminde kusur ettiğini düşünürse saygı amaçlı ölüyle helalleşir. Musevilikte, cenaze törenlerinde aron açıktır. Fakat ölen kişinin bedeni sergilenmez. Bazı durumlarda ölen kişinin yakınları aronun yanında saygıda bulunmak için toplanırlar.

Musevilikte (resmî törenler hariç) tabut kullanılmamaktadır. Vefat eden kişi, defin yapılacağı yere kefene sarılmış şekilde taşınır. Bu süreçte, Tevrat'ın buyruğu üzerine refakatçi bulunur. Musevilik inancında bedenin yakılması dinen söz konusu değildir, beden toprak ile kavuşturulur. Bütün bu işlemler çok hızlı olmalı ve beden toprağa verilmelidir. Musevilikte, dinen tahnit (mumyalama) yasaktır. Geleneksel cenaze törenlerinde çiçek olmamaktadır. Musevilik inancında da mezar başlarında defin esnasında toplanılıp Tevrat'tan okumalar ve dua yapılmaktadır (Türkçebilgi, 2021, Para. 3).

Musevilikte diğer bir önemli kişi ise “Kohen”dir Kohen, Harun soyundan gelen

erkeklerdir ve Kohenlerin hiçbir şekilde ruhen ve bedenlen kirlenmemeleri gerektiğine inanılır. Kohenlerin de bu noktada dikkatli ve hassas olması gerektiğine inanılır.

Musevilerin dini kanun ve kuralları ele alındığında ölümlerine karşı her ortamda saygı duydukları görülmektedir bu da inançlarına olan bağlılıklarının bir göstergesidir. Gün geçtikçe zamanın gereklilikleri de farklılaşmaktadır. Uçaktaki Musevi yolcunun mezarlıkların üzerinden geçebileceğini düşünmesiyle poşete bürünmesi geleneklerin ve inançların zamanın gereklerine göre yeniden düzenlenmesi durumuna örnek olarak gösterilebilir. Günlük hayattaki gelişmelerin birçok dini geleneğin yeniden yorumlanmasına sebebiyet verdiği görülmüştür (Deniz, 2017, Para. 149). Bir uçağın mezarlıklar üzerinden geçilebileceği düşüncesiyle saygı ve affı içeren duaların seyahat halindeyken uçak içerisinde yapılması, Musevilerin her ortamda Allah'ı andıklarını göstermesi yönünden örnek teşkil etmektedir.

Güre (2015), Örs'ün cenaze işlemleri hakkındaki genel bilgilerini şu şekilde aktarır; “Bir haftalık olan veya daha önce vefat eden erkek çocukların, defin yapılacağı yerde sünneti gerçekleştirilir. Bu çocuklara Musevi (İbrani) isimleri verilir. Bir aylık olmadan vefat edenlerin defin ve gömü işlerine 2 erkek, 1 kadın katılabilir. Çocuk yürüme aşamasında vefat etmiş ise yetişkinler de defin ve gömü işlemlerine iştirak edebilir. Aron taşıyıcıları tarafından “Ziddukha'din” duasının yapıldığı dua sofasına taşınır. Ziddukha'din duası: “Yarattığı dünya mükemmeldir, yaptığı tüm şeyler adildir.” Bazı cemaatlerde ise bu dua aronun toprağa verilmesinden sonra da okunabilir. Günümüzde Museviler vefat etmiş kişileri omuzda taşımamaktadır. Bu işleri Hahamlar ve cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) görevlileri tarafından yapılmaktadır” (s. 84).

Museviler, ölümlerini Tevrat'tan aldıkları buyruk üzerine defnederler. “Yaratılmış olduğun toprağa dönünceye dek.” (Bereşit-3/19). “Kesinlikle ölüyü gömmelisiniz.” (Devarim 21/23). Defin yapılan mezarlıklar ve üzerlerindeki mezar taşları hem dini hem kültürel yapıldığı döneme hakkında ışık tutmaktadır.

Yukarıda belirtilen konu başlıkları altında; ölüm, ölüm ötesi, cenaze işlemleri, defin, matem süreçleri ile ilgili dini kurallar iki prensip üzerine inşa edilmiştir.

İnsanoğlunu onurlandırmak ve ona saygı duymaktır (kibud ha'met) (Türk Yahudileri, 2021, Para.3). Musevi geleneği göre, Allah'a imandan dolayı insan ölüsüne saygı duymak vazifedir. 500 yılı aşkın süredir zorunlu göç ile Türkiye topraklarında İstanbul'da yaşayan Musevilerin, tarihlerine sahip çıkmanın, Tevrat'ın ışığında yaşamlarını devam ettirmenin gayesi içinde oldukları değerlendirilmiştir.

1.1.1. İstanbul Musevilerinde Ölüm-Ölüm Sonrasını Kavrayış (Akıl, Kalp, Göz ve İdrak)

Şekil 2. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu. Ölüme Dair Pano.

Tablo 2. Musevilikte ölüm ve sonrası.

Tora	Tevrat
Şeol	Ölülerin Gittiği Niteliği Belli Olmayan Bir Mekân
Moşe	Hz. Musa
Şaal	İbranca Sorgu-Sual
Olam Aba	Öte Dünya
Bor	Çukur
Tsalmavet	Ölümün Gölgesi
Şahat	Ölüler Ülkesi
Abadon	Yitim Yeri
Kever/Kevura	Kabir
Atid Lavo	Ahiret
Gehinom	Cehennem
Tofet	Azap Yeri
Şaar Hagemul	Mükâfat Kapısı
Tehiyat Hametim	Ölülerin Diriltilmesi
Gan Eden Haelyon	Yüksekteki Cennet
Gan Eden Hatahton	Aşağıdaki Cennet

İnsanın, var oluşundan ve var oluşunu tamamlayıp bedenen yok oluşuna kadar ki sürece bakıldığında ölüm, ölüm ötesi, öteki dünya, cennet/cehennem gibi adlandırılan tanım ve tasvirlerle rastlamaktayız. Yaratıcının hükmü ile ödüllendirme veya cezalandırmaya ilişkin İkinci Diriliş'e ait konular gündeme geldiğinde, Yahudilik dininin kuramsallaşmasındaki disiplinlerin sessizliğe büründüğü düşünülmektedir (Altıntaş, 2022, Para.1). Altıntaş, Yahudilik dininin kuramsallaşması süreçlerini insanın doğum-ölüm arasındaki kavramları öğrenmesine ve idrak etmesine dayandırmaktadır. Bununla birlikte imanın Yahudilik kurumunun temelini oluşturduğunun altını da çizmektedir (2022, Para.1). Kuramsallaşmalar bütünü aslında kabul edilen bir inancın dünyadaki uygulamalarının sürecidir. Yahudiliğin ana temel satırları arasında Tevrat'ta geçen "Şeol" metni yatmaktadır. Öte dünyayı idrak edebilme için anlamların ve kavramların yeniden sorgulanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Allah tarafından gelen buyrukların uygulanması sonucunda elde edilecek mükâfat ve cezaların mevcudiyetinin bu dünya için söz konusu olduğu dile getirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.2). Bu duruma "Tora/Tevrat" üzerinden bakıldığında vaat edilmiş topraklarda bolluk, bereket, huzur, refah vs. kavramlarının ön plana çıkması, dünyada ise bunun tam tersi olarak kuraklık, acı,

yoksulluk, sürgün edilme, kıtlık vs. gibi kavramların görülmesi ceza ve mükâfatın bu dünya için geçerli olduğu algısını oluşturduğu düşünülmektedir. Bu dünyaya ait her türlü doğal afet veya bolluk, bereket gibi tasvirlerin ceza ve ödül inancını daha da kuvvetlendirdiği değerlendirilmektedir. Tevrat'ın satır aralarında ölümün ötesi ve öteki/sonraki dünya hakkında fazla bir bilgi olmaması nedeniyle; Yahudi dininin disiplinlerinin bu dünyanın ötesindeki mevzuları insan merkezci olarak ele almasına sebep olmuştur. Bu dünyanın insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmasının, Yahudi dininin dünyevileştirilmesi biçiminde yorumlanabilmektedir (Altıntaş, 2022, Para. 3-4). Orta Çağ Yahudi düşünürlerinin üzerinde durduğu hususlardan biri de Musevi toplumun içerisinde Rambam'ın¹¹, şahsiyeti ve bilgisi ile “Moşe/Hz.Musa” gibi önemli bir yere sahip olmasıdır. Rambam'a göre, Yahudiliğin iman kaidelerinde “Allah'ın emirlerinin yerine getirilmesi veya getirilmemesi sonucu mükâfat ve cezaların” var olması esas alınmıştır (Altıntaş, 2022, Para.5). Tabi ki bu husus ölüm sonrası yaşama bir gönderme olarak kabul edilebilmektedir. İbranice “Şaal” yani sorgu-sual manasına geldiği düşünülen “Şeol”, “Tora/Tevrat” metinlerinde ölümler diyarı olarak geçmektedir. Bu nedenle de yorumlama açısından bu dünyadaki davranışların ve eylemlerin akabinde hesap yeri/sorgulama yeri/mizanın kurulduğu yer olarak kendine yer bulmaktadır (Altıntaş, 2022, Para.6). Altıntaş, Nebiler babında yer aldığını düşündüğü Hoşea ve Yehezkel metinlerinde Yahudilikte ölüm, ölüm sonrası, cennet, cehennem gibi konular hakkında beyanlara rastlandığını ifade eder. Örneğin ölüp dirilme, kabirden dirilme, kemiklere hayat verme temalarına sahip olan metinlerin alegorik/metaforik (kapalı beyan / mecazi anlatım) özellik taşıdığını dile getirir. Bu şekilde kullanılan temaların İsrailoğulları'nın maneviyatının artırılmasına yönelik bir girişim olduğunu savunur (2022, Para. 7). Yahudilikte ölüm, ölüm sonrası, ahiret gibi kavram ve konuların ele alınması, Yahudilik dininin bir parçası haline gelerek günümüze kadar taşınan bir kazanım olarak ortaya çıkmıştır. M.Ö. 6. yüzyılda Babil sürgünü ve Pers kültürü ile temasa geçildiği zamanların etkileşimiyle ölüm, ölüm sonrası, ahiret kavramlarının söylemlerinin yaygınlaştığı söylenir (Altıntaş, 2022, Para. 8). MÖ. 4. yüzyılda Büyük İskender'in¹² doğuya olan akınları neticesinde Antik Yunan kültürü ile karşılaşmış ve bunun neticesinde Yahudilik dininin “ahiret” anlayışı diğer dönemlerdeki görülen

¹¹ Rambam: Musa bin MEYMUN. (1135-1204). Sefaradi Yahudisi. Hahambaşı. Talmud bilgini ve çoğaltıcısı. Rabbi Mose ben Maymon isminin baş harfleri ile anılır (Wikipedia.org).

¹² Antik Makedonya Kralı III. Aleksandros (M.Ö. 356- M.Ö. 323) (Wikipedia.org).

etkileşimlerle bazı konuların farklı anlaşılmasına, yeniden yorumlanmasına ve biçimlenmesine neden olmuştur (Altıntaş, 2022, Para.9). İsrailoğulları'nın geçmiş yüzyıllardaki bu kültürel ve inançsal etkileşimlerinden hareketle geleneksel İbrani “Şeol” anlayışını kısmen göz ardı etmiş oldukları düşünülmektedir (Altıntaş, 2022, Para.10). Ruh-beden (düalizm¹³) bütünlüğünün ötesinde ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki var oluşunu devam ettirmesi, ruhun ölümsüzlüğü inancı, ceza ile mükâfat uygulamaları Ruh'a yönelik birer uygulama olarak değerlendirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.2). Gerçekte “Şeol” metninin, Tevrat'ta yer alması nedeniyle ortaya çıkabilecek tezat düşüncelerin karşı karşıya gelmemesine ve algıların çatışmamasına yönelik kelime, kavram, anlayış noktasında uzlaşım sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür (Altıntaş, 2022, Para.11). Zamanla düşünce birikimlerinin sonucunda, “Şeol” yorumları iştahla bazı kesimlerce yeniden inşa edilmiştir. Bazı kesimlerce de “Tora/Tevrat” merkeze alınarak, “Şeol” kavramı yorumlanmış ve Musevi cemaatleri tarafından uygun görülmesine karşı kesin reddediler karşılaştığı dile getirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.11). M.Ö. 2. yüzyıl ile MS. 2. yüzyıl arasında Yahudi mezhebi olan Ferisiler'in, M.Ö. 2. yüzyıl ile 2. Mabedin yıkılışı (M.S.70) arasında yaşadıkları bilinen Sadukiler'in, M.Ö. 2. yüzyıl ile MS. 1. yüzyıl arasında Lut Gölü çevresinde yoğunlaşan insanlardan uzak hayat sürdüren Eseniler'in mezhepsel olarak ortaya çıkışlarından bahsedilir (Altıntaş, 2022, Para.2). Tüm bu konular ele alınırken farklı bir bakış açısı ile -belki de Antik Yunan etkileşmesinin sonucu olarak- Kohelet/Vaiz¹⁴ metinlerinde ölüm, ölüm ötesi, sonraki hayat vb. gibi konuların toplumsal düzeyde konuşulmasının ve düşünülmesinin bile lüzumsuz, yersiz olduğu dile getirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.12). Kohelet/vaiz metinlerinde, Sadukiler'in mezhepsel öğretilerinin ötesinde hedonizmin¹⁵ (M.Ö. 4.-3. yüzyıl) etkisiyle yaşamsal davranışların düzenlenmesinde ve mutlak iyiliğe ulaşmada sürekli haz veren şeylere yönelerek ulaşılabileceğini, ölümü göz ardı ederek nefes aldıkça var, nefes bittiğinde yok olduğunu ve bu nedenle de haz almaya, mutlu olmaya engel olan her türlü kavramı beynimizden atmaktan, düşünmemekten, her andan keyif alınması gerektiğinden bahsedilir. Kohelet/vaiz metinlerinde, ölüm ve ölüm ötesi kavramlarının ileri seviyede zan ve şüpheye ittiği savı da dile getirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.12). Söz

¹³ Düalizm: İki karşıt ilkeyi kabul eden felsefi düşüncedir. Teklik (monizm) ve çokluk (plüralizm) terimlerinin karşıtıdır (Wikipedia.org).

¹⁴ Kohelt: Eski Ahit kitaplarından biri. İncil'de “vaiz” bölümü. (tureng.com.tr)

¹⁵ Hedonizm: Hazzın mutlak anlamda iyi olduğunu savunmak. Aristippos (M.Ö. 435-355) (Wikipedia.org).

konusu Ferisiler/Peruşim akımları inanç-kültür kesişmeleri kapsamında Musevi topluluklarında etkili olmuştur. “Ortodoks Yahudilik” tanımlamasının, kapsamı geniş olan “Rabinik Yahudilik” akımına da kaynaklık ettiği müşahede edilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.13). Dini literatürde yer alan deyimlerin ve tanımların böylece insanların düşüncelerinde yer almaya başladığı söylenebilir. Şöyle ki “Olam Aba=Öte Dünya”, “Bor=Çukur”, “Tsalmavet=Ölümün Gölgesi”, “Şahat=Ölümler Ülkesi”, “Abadon=Yitim Yeri”, “Kever=Kevura=Kabir”, “Atid Lavo=Ahiret” “Gehinom=Cehennem”, “Tofet=Azap Yeri” metinleri Tanah’ta (Tora, Nevim, Ketuvim metinlerinden oluşturulmuş genel terim) görüldüğü gibi Rabinik edebiyatında da “Sanhedrin (M.Ö. 3. yy. 70-71 bilginden oluşan yüksek dini şura)” ile “Pirke Avot (Atalar sözleri/Kısmi Mişna’dan seçilen literatür)” yapıtlarında da bulunduğu ifade edilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.13). İslam sonrası Yahudi literatüründe de etkileşimler olduğu görülmektedir (Altıntaş, 2022, Para.15). Endülüs düşünürü ve dil bilgini (Tanah’ın tamamını Arapçaya çeviren) olarak bilinen Rambam’ın (Saadiya Gaon/Saadya Ben Yosf Gaon/Sadi Bin Yusuf El Feyyumi) “Şaar Hagemul/Mükâfat Kapısı” yapıtı ile ölüm ve ölüm sonrası gibi konuları ele alması Yahudi din literatürüne örnek gösterilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.14). Rambam’ın Arapça eseri ve Yehuda İbn Tibbon tarafından İbraniceye çevrilmiş olan “Sefer Emunot Vedeot/Kitabül Amanat Welitkadat” yapıtında ölüm sonrası konuları işlenmiş ve Yahudi dini inanışında “öldükten sonra diriliş”, “dirilişe iman” ilkesi getirildiği belirtilmiştir (Altıntaş, 2022, Para. 14). Altıntaş, Rambam’ın kaleme aldığı “Tehiyat Hametim/Ölümlerin Dirilmesi” makalesinde iyilerin ebedi ve hakiki hayatlarını sürdürdüklerinde ödüllendirileceğinden söz edildiğini ifade eder (2022, Para. 16). Öyle ki bu vaat edilen yerde bedeninin bulunmadığı belirtilir. Bu âlemden ruhların, Yaraticının özünü idrak ettiği ve bununla birlikte huzur dolacakları, ebedi saadete mazhar olacakları dile getirilir. Nasıl ki Allah’tan bahsedilirken cismani olmadığından bahsedilir Olam Haba’da bulunan insanların da cismani olmadığı kanaati üzerinde durulur. Olam Haba (öteki dünya)’da hayatın bedensiz ruhlar şeklinde yani zihin/akıl olarak varlıklarını sürdürüleceği vurgulanır. Altıntaş, Rambam’ın bir sözünü şöyle dile getirir; günahlar ve sevaplar için bir mizandan bahsedilir, bu mizan/ölçüm niteliksel bir özellik taşır (2022, Para.17). Bu nedenle, Allah’ın mizanının adaletçi bir sisteme dayandığını, eşitlikçi olmayışı vurgulanmıştır. Allah’ın zihninde gerçekleşen her şey, aynı şekilde her şeyin

Allah'ın bilgisi dâhilinde gerçekleşmesi olduğudur. Nuh'un Yedi Yönergesi¹⁶ dâhilinde puta tapmış insanlar bile olsa hayatları boyunca samimi, içten, sadık ve dürüst oldukları takdirde Olam Haba'da bulunabileceklerinden bahsedilir (Altıntaş, 2022, Para.17). Rabbam'ın anlatımıyla; insan, ölüm ötesinde kurulan mizanda verilen hükümlerin adalet üzere oluşuna tanıklık eder. Tam anlamıyla günahkârlara ışık (Olam Haba) yoktur. İman sahipleri sonsuz hayata kavuşacaklarından, günah sevap denkliğinde Allah'ın, "Hâkim" sıfatıyla hüküm verilip günahın bir kısmının affedilerek Olam Haba'ya girebilme ruhsatı verileceğinden bahsedilir. Altıntaş, Rambam'ın ifadelerini şu şekilde aktarmaktadır; "Büyük günün, büyük saatin, adaletli yargılamanın zamanının geldiği o an Olam Haba'ya geçişin son aşamasıdır. Bu sorgulama sonucunda insanlığın ebedi hayattaki yaşam şeklinin kararı verilmiş olacaktır." (2022, Para.18). Altıntaş, Rambam'ın devam eden ifadesine bir parantez açarak şerhini şu şekilde koymuştur; "İman hususunda, ruh ve beden mükâfatları bir bütün olarak ele alınır. Bu beden nasıl bir beden? "incelik/akışkanlık" halindeki bedenin günahları ve sevapları neticesindeki karşılığını göğüsleyeceği bedendir (2022, Para.18)". Tanah'ın ilgili bölümlerinde (Şaar Hagemul) yer alan ifadelere bir başka açıdan bakan Rambam "Gan Eden Haelyon/Yüsekteki Cennet", "Gan Eden Hatahton/Aşağıdaki Cennet" metinlerini öne sürer fakat burada ayrıntıya girmediği Altıntaş'ın kaleminden anlaşılır (Altıntaş, 2022, Para.18). Altıntaş, Rambam'ın ölüm ve ötesi mevzularının "Kabala" metinlerindeki "Kabalistik" tanım ve izahatları ışığında ele almadığını dipnot olarak belirtmiştir (2022, Para.18). Altıntaş, Yahudi gizemciliğinde ölüm ötesinin kısmen ele alınmamasını bir takım ön kabullerle ilişkilendirilmenin düşüncesiyle ilgi olduğunu vurgulamıştır (Altıntaş, 2022, Para.18). Altıntaş, "Pirke Avot¹⁷" külliyyatında adı geçen Talmud bilginlerinden Rabi Elazar Hakapar'ın ölüm ötesi ile ilgili şerhini şöyle dile getirir; "İstem dışı; doğum, büyüme, yaşam süreci ve ölümdür.", Pirke Avot 4:29 "İstem dışında kutsalın huzurunda sorgulanırsın." (2022, Para.19). Aynı külliyyatta, adı geçen Talmud/Mişna derleyicisi Ribi Yehuda Hanassi'nin öğretmeni olan Ribi Yaakov Ben Korşay'ın da ikazını Altıntaş notlarına şöyle düşmüştür; "Bu âlemde bir koridor vardır. Bu koridorda salona girmeden önce aynaya bakmalısın, kendini ölçüp tartmalısın, iyiliği kötülüğü idrak etmelisin. Bu

¹⁶ Nuh'un Yedi Yönergesi: Talmud (Yahudi dini metinleri)'da yer alan Yahudilerce kabul edilen evrensel 7 prensiptir (Wikipedia.org).

¹⁷ Pirke Avot: Tevrat'ta Mişna bölümünde 6 kısımda toplanan "baba nasihatları" denilebilecek Sina dağında Hz.Musa ile yapılan anlaşmadan esinlenmiş etik ve ahlaki kurallar bütünüdür. Rav Naftali Haleva. (orionkitabevi.com.tr).

salonda bulunduğun sürece sergilediğin tutum ve davranışların mizanda karşına çıkacak, hazırlığını buna göre yapmalısın”. Takip eden külliyyat bölümünde bu dünya ve Olam Haba arasındaki zamandan ve güzellik kıstaslarından bahsedilir. “Tövbe ve istiğfarla geçen 1 saat, Olam Haba’da geçen tüm vakitlerden daha güzeldir. Olam Haba’da ruhun sükûnet (Yüce huzur) ile geçirdiği 1 saatlik süre ise dünya hayatından daha da güzeldir.” söylemini satırlarına taşımıştır (Altıntaş, 2022, para.20).

Altıntaş’ın ölüm ötesi ve sorgulama hakkındaki yorumu şu şekildedir; “Ahlaki değerlendirmeler ışığında, kutsal iradenin izni olmaksızın hiçbir şeyin mümkün olamayacağı ön kabul görmüştür (2022, Para.21)”. İstanbul’da yaşayan Musevilerin dini anlayışı, dünya ve ahiretin dengelenmesi, öteki dünya için hazırlıkların bu dünyada yerine getirilmesi gibi sorumluluklara erişilmesi gerekliliğidir. Altıntaş, Musevilik anlayışındaki ölüm, ölüm ötesi/ahiret konularının İstanbul’daki Museviler için gündem oluşturmadığını belirtir (2022, Para.22). İstanbul’daki Museviler için şabat (cumartesi) ve bayram günlerinde okunan Tevrat metinleri ile dualar Musevilik dininin kilit taşları olarak görülmüştür. İstanbul’da yaşayan Musevilerin din kurallarına ve geleneklerine bağlılıkları nesillerinin devamlılığı için olmazsa olmazlarındandır.

1.1.2. Özel Başlıklar (Secde, Cennet, Cehennem, Araf)

Musevilikte bazı özel konular Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış, buradan alınan bilgileri aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Musevilikte secde var mıdır?

— Siliki “Musevilerde kefaret gününde *secde* olmaktadır. Yön hep Kudüs’tür. Kefaret günü içerisinde 2-3 kere secde yapılmaktadır. Alın, secde durumundadır. Alın yere çok yakın değildir. Alın yere değmediği şekildedir. Secde öncesi abdest, gusül abdestte niyet üzerine ellerin yüzün yıkanması şeklindedir.” (2022, Para.1, Kay.3).

— Cennet cehennem nedir?

— Siliki: “Gelecekte bir gün ne gün olacak belli değildir. O gün, Allah tarafından belirlenmiş günde Mesih gelecek, insanoğlu tekrar dirilecek ve yargılanacaktır. Allah’ın yargısı vardır. Yaşamamızda yaptıklarımız yargı gününde karşımıza çıkacaktır. O gün, biz, Museviler için yanımızda götürdüğümüz iyiliklerle yargılanacağız ya da o gün götürdüğümüz kötülüklerle yargılanacağız. Dolayısıyla, o yargının bir de sonucu olması

lazım gelir. Sonuç itibariyle ölen kişinin yargılanması neticesinde bir yere gönderilecektir. Onu da Allah bilmektedir.” (2022, Para.42, Kay.2).

— Araf nedir?

— Siliki: “Şimdi biz, Musevilerin tek bir inancı vardır. Mesih dünyaya gelecektir. Tüm canlılar tekrar dirilecektir. Allah tarafından insanlar tekrar diriltilecektir. Böyle bir beklentimiz var. Bu arada geçen sürede ne olur bilmiyoruz.” (2022, Para.20, Kay.2).

Özel başlıklar altında toplanan birkaç husus kapsamında edinilen genel kanaat şöyledir; Musevilik dininde Allah’a iman vardır. Musevilere verilen 10 emir ve Tevrat, Allah tarafından indirilen kutsal metin olarak kabul edilmiştir. Musevilerce dünyanın iyilik veya kötülüklerin tercih edildiği bir yer olarak görüldüğü inancı vardır. Museviler ölüm sonrası sorgulamanın olacağına inanmaktadırlar. Dolayısıyla iyilerin ve kötülerin gideceği bir yere de iman yani ahirete iman olgusu mevcuttur. Allah’a olan imanın en büyük göstergesi, kulluğun gereği olarak da senede bir kere Kudüs’e dönülerek secde (yere kapanma) yapılması eylemidir.

İstanbul’daki Musevilerin ölüm ve ölüm sonrasını kavrayabilmeleri yönündeki somut çalışmaları; Hevra Kadişa (Cenaze işlemleri), defin işlemleri, mezarlık kültürü ve mateme verdikleri değerlerde görülebilmektedir. İstanbul’da yaşayan Museviler için ölüm ve öteki hayat, akıl ve kalbin eşliğini anlamak ile mümkündür. Cennet, cehennem, araf gibi kavramların İstanbul Musevilerinin günlük yaşantısının gündeminde olmadığı tespit edilmiştir. Din büyüklerine ve aileye gösterilen saygı ve güven üst düzeydedir. İstanbul’da yaşayan Musevilerin aile ve cemaate bağlılıklarının din ve kültürel mayalarından geldiği söylenebilir.

1.2. BÜYÜK GÖÇ VE İSTANBUL İLİ MUSEVİLERİ (HABİTUS)

1.2.1. Büyük Göç ve Habitus

Büyük Göç ve Habitus konusunda Allevici ve Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

— Musevilerin İstanbul’a göç edişi hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Allevici: “Büyüklerimiz Sefarad kökenli olduğu için İspanya’dan geldi. 1492’deki Engizisyon ve o dönemin kraliçesi, Fransız kralıyla evlendikten sonra ciddi bir antisemitizm başladı. Veba salgının dünyayı ve özellikle Avrupa’yı ele geçirmesiyle kötü gidişatı Yahudilerden bildiler. Avrupa’da çok büyük olaylar oldu. Fatih Sultan Mehmet’in himayesinde 2. Beyazıt biz Museviler, (Avrupa’dan zorunlu göçe maruz kalan Musevileri) Anadolu topraklarına Payitaht (İstanbul’un tarihi yarımadası), Trakya (Edirne, Kırklareli ve çevre iller), İzmir, Aydın, Antalya, Adana, Ankara, Kars ve civar illerine dağıldık” (2022, para.2. Sesk.1).

— Musevilerin İstanbul’daki tarihinden bahsedebilir misiniz?

— Allevici: “Musevilik tarihi, kapsamlı, geniş bir konudur. Türkiye Hahambaşılığı arşivlerine baktığımızda, 1492’de Museviler Türkiye’ye geldiklerinde belli başlı padişahların dönemlerinde aldıkları görevler, yetkiler, makamlardan dolayı ve yaptıkları ticari girişimler ile belli bir saygınlık kazandılar. İstanbul’daki Museviler ekonomik ve kültürel kapasitelerini geliştirmeye başladılar. İstanbul’daki Musevilerin hem 2-3 dil bilmesi, hem yazı yazması padişahların dikkatini çekti. Böylelikle hem devlet yönetimine girmemize hem de kendi Musevi kültürümüzü, Musevi dinimizi yaşamamıza imkânlar verildi. İstanbul’da 1500’lü, 1600’lü yıllarda Musevilerin kendi matbaaları vardı. Museviler o tarihlerde teknolojiyi hem kullanıyor hem de geldikleri yerlerden Osmanlı topraklarına taşıyorlardı. Sadece Müslümanların matbaaları kullanması yasaktı. Osmanlı Devleti ile ilişkiler konusunda Museviler olumlu düşünce içindeydiler. Museviler, 1922’de Osmanlı Devleti’nde saltanatın kaldırılması ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla yeni bir döneme geçmişlerdir. Museviler için Atatürk üstün bir kişilik idi. İstanbul’da yaşayan Museviler için, Atatürk’ü anlamak ve Atatürk’ü irdelemek önemli bir husustur. Atatürk’ün vefatıyla, 1938’den sonra Museviler çok zarar gördü. 500 senelik rüya bitmiş gibiydi. Atatürk dönemi ve öncesi Museviler iyi korundular. İstanbul’da ve diğer illerde Museviler ferahtılar, daha güzel günler geçiriyorlardı. Museviler, 1940’lardan sonra varlık vergisi, arkasından antisemitizm¹⁸, 2. Dünya Savaşı’nın patlaması, insanların cahil kalıp bir Yahudi’nin ne anlama geldiğini bilmemesi nedeniyle zor günler yaşamaya başladılar. Musevilerin İstanbul ve diğer illerdeki dini ve kültürel yaşantıları çok zorlaştı. Musevilerin İstanbul’daki ve diğer illerdeki günlük yaşantılarını ele almak sosyolojik olarak değerlendirilmesi gereken ayrı bir konudur (Allevici, 2022, Para.3, Kay.2).

— Museviler, tarihsel süreç içerisinde dinlerini, kültürlerini günümüze nasıl taşıdılar?

— Natan Siliki, “Birincisi, Museviler, dillerini ve dinlerinin gerekliliklerini 5000 yıl boyunca sürdürmüşlerdir. Musevi din ve kültürünün devamlılığının ana nedeni, dayandırıldığı temel nokta; Musevilerin İstanbul’da birlik ve beraberlik içinde oluşlarıdır. İkincisi, Allah’ın Musevilere vermiş olduğu Tevrat’a bağlılıklarıdır. Tevrat’ta 10 tane emir vardır. Hz. Musa’ya verilen 10 tane emir vardır. O, 10 emir insanlık yaşamını düzenlemiştir. 10 emir içinde şunlar geçer: Allah’tan başka ilahlara iman etmeyeceksin, putlara tapmayacaksın, Rab’in adını boş yere anmayacaksın, Sebt¹⁹ günü Rab’i takdis edeceksin, annene ve babana saygı göstereceksin, insan öldürmeyeceksin, zina yapmayacaksın, çalmayacaksın, komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın, komşunun hiçbir şeyine (malına, namusuna) göz dikmeyeceksin. Ayrıca Museviler için 613 tane kanun ve kural vardır. Bu kanun ve kurallar, Tevrat’tan sonra yazılmıştır. Bu 613 emire Mitsvot²⁰ denir. Tevrat’ta bulunan 613 tane “yap!” veyahut da “yapma!” dediği kurallardır (2022, Para.4, Kay.2).

¹⁸ Antisemitizm: Yahudi milletine karşı duyulan öfke (Wikipedia.org).

¹⁹ Sebt: Yahudiler için Şabbat (cumartesi) günüdür. Dinlenme günüdür (Wikipedia.org)..

²⁰ Mitsvot: 613 emir (Wikipedia.org).

— İstanbul’da Musevilik dinini veya kültürünü yaşayabiliyor musunuz? Musevi gençleri dini ve kültürel bilgileri sağlıklı alıp günlük hayatta yerine getirebiliyorlar mı?

— Siliki: “Hz. Davut’un, Hz. Süleyman’ın yazdığı metinler ve daha birçok dini metinler var. Museviler bütün metinleri takip eder, etmeye çalışır. Bununla birlikte birbirini destekleyen birçok metinler, dini kitaplar geleneklerimizin ve kültürümüzün içerisinde. Temelimiz, ana kaynağımız; Tevrat’tır. Yani Tora’dır. Tora’da okuduğunuz “yap!” ve “yapma!” denilenlerin yüzde yüzünü uyguluyor musun dersiniz. Türkiye şartlarında bazı şeyleri uygulayamayabiliyorum. Yani uygulamaya gelince kolay bir durum değildir. Bugün İsrail’de olsam belki 613 maddeden oluşan Musevilik kanun ve kurallarının hepsi olmasa bile 500’ünü uygulayabilirim. Her şeye rağmen Musevilerin, Tora’daki kanun ve kuralları yapabilmeleri gerekmektedir. Tekrar edersek, ne kadarını yerine getirebiliyorsunuz? Şartlar ne kadarına el veriyorsa o kadarını yerine getirebiliyoruz. Örnek verecek olursak, kalkıp bir yerde yemek yemeğe gitsek, o yemeği yiyemem. Çünkü koşer²¹ kurallarına uygun değildir. Ama İsrail’de her önümüze gelen yerde yemek yiyebiliriz (Siliki, 2022, Para.5, Kay.2).

1.2.2. Ortaköy’de Rav Katz Mezarı

Şekil 3. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Rav Katz Mezarı.

Ortaköy’de Rav Katz mezarı konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

— İstanbul’da Musevilerin en çok ziyaret ettiği mezarlık hangisidir? Önemi nedir?

²¹ Koşer: Musevilikte yenilmesinde sakınca bulunmayan ürünlere verilen addır. Tevrat’ta belirtilen bu kurallara kaşerut denir (Wikipedia.org).

— Siliki: “Tarihsel giriş yapmak isterim. İngiliz donanmasının, İstanbul’un Ortaköy semtinden kaçtığını anlatırlar. İngiliz donanmasının kaçtığı tarihlerde, Ortaköy’de yaşayan bütün Yahudiler, bahse konu donanma ile gitmeyip Ortaköy’de kalmışlar. Gitmek istememişlerdir. Osmanlı, Rusya’dan ve diğer ülkelerden gelenler bakmışlar ki en büyük zenginlikler nerede? Ortaköy civarındadır. Çünkü İngiliz donanmasının yerleştiği bir semttir. Dolayısıyla Musevi büyüklerimizin Ortaköy semtinde kalanları Ortaköy’e gömülmüşlerdir. Bunlardan biri de Rav Naftali Katz Akohen²²’dir (EK-4, fotoğraf 62-64). Bazı Musevi din büyüklerimizin yerleri bilindiği gibi bazılarının yerleri bilinmiyor. Musevi mezarlıklarında 100 sene evvel veya 150 sene evvelki defin kayıtları bilinmiyor. Mesela Edirne’de birçok Musevi mezarlığı vardır. Birkaç sene evvel Edirne Belediye Başkanlığınca ve Edirne Valiliğince, Musevilere ait sinagog²³ yenilendi. Edirne’de çok köklü Musevi aileleri yaşamıştır. Musevi mezarlarının bakım, tutum ve idameleri için cemaatimiz uğraşmaktadır. Fakat bu çalışmalar için çok büyük bir maddi imkânlara ihtiyaç duyulmaktadır (2022, Para.46, Kay.2).

1.2.3. İstanbul Musevileri ve Habitus

Ortaköy’de İstanbul Musevileri ve Habitus konusunda Siliki ve Allevici ile yüz yüze görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

— Musevilerin İstanbul’a geliş süreci hakkında bilgi verebilir misiniz?

— Siliki: “Musevilerin İstanbul’a geliş süreci Osmanlı zamanında Avrupa’dan zorunlu göç ile olmuştur. İstanbul’daki zorunlu göç ile gelenlerin Musevilik tarihi 500 yılın çok üzerindedir. 500. yıl kutlamaları²⁴, 30 yıl öncesinde Musevi toplumu temsilcilerinin Anıtkabir ziyareti ile başlamıştır. Osmanlı döneminde, özellikle ilk başlarda Orta Avrupa’dan İstanbul’a çok göç oldu. Aşkenaz²⁵ ve Sefarad²⁶, Musevileri İstanbul’a gelenlerin öncülerindedir. İlk göçün olduğu il, Edirne’dir. Museviler, Yunanistan ve Selanik üzerinden Edirne’ye gelmiş ve diğer illere Edirne’den yayılmışlardır. Musevilerin en büyük din adamları Edirne’den çıkmıştır. En büyük dini müzisyenler Edirne’de yaşayan Musevilerden çıkmıştır. Hacı İbrahim Bey Musevi din müzisyenidir. Edirne’de bulunan Musevi din müzisyenleri, İstanbul Musevilerine kaynak olmuşlar, makam ve ezgiler sağlamışlardır. Bu karma makam ezgiler, Avrupa’da yaşayan Museviler ile geldiği için Avrupa kültürünü İstanbul’a taşımıştır. İstanbul’un doğusundan da doğu kültürü denilen arabeskin etkisinde kalmıştır. Bugün İstanbul’da Museviler dualarını okurken dinleyici olan Müslüman dini müzisyenler şaşırmaktadırlar. Museviler dualarını hicaz, hüzzam, rast makamlarında okurken Müslüman dini müzisyenler de makamlarda fark olmadıklarını görmüşlerdir. Orta Avrupa’da okunmuş makamları değişiktir. İsrail’de de değişiktir. İsrail’de her yerden gelen kitleler olduğu için İsrail’in herhangi bir bölgesinde de makamların farklı yorumlanması söz konusudur. Yorumlayıştaki kasıt okurken yorumu kendi kültürüne göre yapıyor oluşudur. İsrail’de iki, üç tane bilinen Türk kökenli Yahudilerin kurduğu sinagoglar vardır. İsrail’deki Türk kökenli

²² Haham ve Kabalist Rav Naftali Katz Akohen. Polonyalı Yahudi din bilginidir (1645-1719). (Şalom.com.tr).

²³ Sinagog ve Havra: Musevilerin ibadet ettiği yere verilen isimdir (Wikipedia.org).

²⁴ 500. yıl kutlamalarının başlangıç tarihi 2 Mart 1992 tarihinde başlamıştır (Wikipedia.org).

²⁵ Aşkenaz: Musevilerin Orta ve Doğu Avrupa koludur (Batı Almanya, Kuzey Fransa) (Wikipedia.org).

²⁶ Sefarad: İspanya, İtalya, Kuzey Afrika, Ege Adaları, Balkan Musevilerine verilen addır (Wikipedia.org).

Yahudilerin sinagoglarında İstanbul'daki okunuşlar yapılır. İsrail'e de Fas'tan gelmiştir. Fas'ta nasıl öğrenmişse o şekilde okunuş yaparlar.” (2022, Para.1, Kay.2).

— Allevici kimdir? Kendinizi tanıtabilir misiniz?

— Allevici: “1974 İstanbul doğumluyum. Çocukluğum Heybeliada ve Kurtuluş'ta geçti. Musevi asıllıyım. 500 yıldır İstanbul'da yaşayan Sefarad Yahudilerinin bir tanesinin oğluyum, torunuyum. İstanbul'da yaşıyorum. 2 senelik üniversite mezunuyum. Bilgisayar mühendisliği okudum ama bitiremedim. Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliğine girdim ama benim mezun olduğum Boğaziçi Bilgisayar Programcılığı Sistem Analizliği bölümüdür.” (2022, para.4, Sesk.1).

— İstanbul'da dini eğitim ile ilgili ne söyleyebilirsiniz?

— Allevici: “Dini eğitim olarak yaz aylarında adada ve kış aylarında Şişli, Kurtuluş semtlerinde eğitim alıyorduk. Musevi cemaati olarak bizim de kuran kursuna benzeyen çalışmalarımız var. Bu çalışmalarda Musevi dini ile ilgili bilgiler a'dan z'ye öğrencilere verilir ve okunacak dualar da öğretilir. İstanbul'da Musevilerin dini sistemi farklıdır. Dua mantalitesindedir. İlk önce günlük rutin dualar yapılır. Şabat (cumartesi) çok kıymetli olduğu için cuma akşamından duası yapılır. Dini bayramların duaları arkasından Tevrat öğrenimi şeklinde bir dini eğitim alınır” (2022, para.1, Sesk.1).

— Kaç yıldır cenaze işlemleri ile ilgilenmektesiniz?

— Siliki: 28 senedir cenaze işlemlerini uygulayan ve koordine eden kişisiyim.

— Yakanızdaki bıçak rozetleri neyi ifade etmektedir?

— Siliki: “Bu rozetler, pandemi döneminde yemek yapmaya merak sardığım döneme ait oğlumun hediyesidir. Pandemi döneminde evde durduğumuz zamanlar youtube'dan beğendiğim güzel yemekleri evde yapmaya çalıştım. Bunun üzerine benim 5 yaşında bir torunum var. Oğlum bu rozetleri aldı. Dedi ki: “Bunu dedeye ver. Çok güzel yemek yapıyor.”. Master şef diye espriyle bana takıldılar. Torunum hediye ettiği için severek takıyorum.” (2022, Para.6, Kay.1).

— Musevi cemaatinde cenaze işlemleri ile nasıl tanıştınız? “Hevra Kadişa”, “Rehita” işlemlerini yaparken neler hissettiniz? Neler hissetmektesiniz?

— Siliki: İtalyan cemaatinde çalışıyordum. Bana bir teklif geldi. Bu teklifi bana getiren çok saygı duyduğum bir büyüğümdü. Ben de o tarihlerde Neve Şalom cemaatine girmek istiyordum. Bir meslek edinin yükselmek istiyordum. Maddi manevi yükselebilmek için teklifi sunan büyüğümün yazıhanesine gittim. Bana birkaç soru sordu. Dedi ki: “Sen de bu var mı?” Yani eğitiminde “Bu var mı?”. Yok. “Bu var mı?”. Yok. “Bu var mı?”. Yok. “Ben seni alamam.” dedi. Sonra “Tek bir şartla seni işe alabilirim.” dedi. “Eğer cenaze işlerinin sorumluluğunu alırsan yani “Tahara” (ölünün yıkanması/kefenlenmesi) kısmında çalışırsan

seni hemen alırım.” dedi. Bunu söylediği an yazıhanede iki sekreteri vardı. Ben, “Allaha ısmarladık!” demeden yazıhanesinden kaçarcasına çıktım. Eve geldim. Eşime olanları anlattım. Bu işe ihtiyacım vardı. Neve Şalom Vakfı’na geçmek istiyordum. Maddi olarak iyi olacağını düşündüm. Eşim, anlattıklarımı dinledi. “Ayıp etmişsin, kaçır gibi hele saygı duyduğun, hürmet gösterdiğin, büyüğüm dediğin bir kişinin yazıhanesinden çıkıp gitmek hiç hoş olmamış.” dedi. “Bir özür borcun var, gidip özür dileyip gönlünü alman lazım!” dedi. Bir iki gün düşündüm. Üç gün sonra tekrar o ağabeyimizin yanına gittim. Şimdi kendisi İsrail’dedir. Allah, ona uzun ömürler versin. Çok değerli bir insandır. Dedim ki “Ağabey, ben özür dilerim senden. Böyle yapmamam gerekirdi.”. Büyük bir olgunlukla karşıladı. “Ben seni bilmez miyim?” dedi. “Sen böyle bir insan değilsin. Tamam, şok oldun. Tabi kabul etmemen de en doğal hakkındır. Ama bir git gör. En azından bir gör.” dedi. Sonra “Peki” dedim. “Ağabey, senin hatırın için gidip bir gün göreceğim.” dedim. O zamanlar şimdiki burası (Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı cenaze işlemleri ofisi) filan yoktu. Eski öbür tarafta tuvaletlerin olduğu baraka gibi bir yer vardı. Bizler orada buluşurduk. Sonra bu yerleri gittiğim, gördüğüm diğer mezarlıklardan esinlenerek geliştirdim, ilaveler yaptırım, şimdiki görünümünü kazandırdım. Sponsorlar buldum. Maddi olanaklar sağladım. Emek verdim, iyileştirmelerde bulundum. Halen yapmak istediğim projelerim var. Maddi imkânları sağladığımız zaman muhakkak onları da yapacağız. Söz verdiğim gibi teklif edilen işe gittim. İkiminci günümüdü. Vefat etmiş biri vardı. Vefat edenin kim olduğunu bilmiyordum. Diğer cenaze işlemleri ile ilgilenen arkadaşlarla tanıştırdım. Cenaze işleri ekibinin içerisinde tanıdığım kişiler hatta benim gibi din görevlisi olan ağabey gibi sevdiğim büyüğüm de vardı. Ağabeyim dediğim büyüğüm dedi ki “Artık ne yap biliyor musun? Git kasap dükkânına, bir tane tavuk al.” dedi. “Evde musluğu aç suyun altında yıka onu, onu yıkarken bir şey hissetmeyeceksen bunu da yaparsın.” dedi. “Bizim senin gibi genç birine ihtiyacımız var.” dedi. Bunun üzerine, eşimle konuştum. “Bu işi kabul edeceğim.” dedim. Yine o ağabeyime gittim. “Galiba bu işi yapabileceğim.” dedim. “Tamam.” dedi. “İstiyorsan deneme süreci yapalım.” dedi. “Bir iki defa yıkama işlerine gir. Ondan sonra gel şartları konuşalım.” dedi. “Tamam.” dedim. Bir pazar sabahı haber geldi. Benim o zamanlar Murat 124 bir arabam vardı. Arabamın her tarafı dökülüyordu. Onunla ilk iş gününe gittim. Yıkama yerine girdim. Taşın üzerinde yatan bizim bir aile yakınımızdı. Çok değer verdiğim bir insandı. Taşın üzerinde öylece yatıyordu. Bu şekilde görünce şok geçirdim. Yüzüm bembeyaz oldu, buz kestim. Taşın üzerinde yatan bahsettiğim din adamı olan büyüğümüdü. Bana “Dışarı çık, boş ver.” dediler. Bindim arabama eve gittim. Eve geldim. Hanımım merakla heyecanla yüzüme bakıyor, benden konuşmamı, neler olduğunu anlatmamı bekliyor. “Ne oldu dedi?” Ona da bir şey demedim. Kapıyı kapattım arabaya bindim, bostancı sahiline gittim. Anadolu yakasında otuyordum. Bostancı sahilinde arabayı park ettim. Uzun uzun denize bakmaya başladım. Ne kadar durdum ne kadar baktım bilmiyorum. Sonra eve döndüm. Kararlı bir şekilde “Nu işi yapacağım.” dedim. O gün karar verdim. Ertesi gün işimin başındaydım. “Tamam, ağabey şartları konuşalım.” dedim. Beni toplantıya çağırdılar. Yönetim kurulu toplantısında hazır bulundum. Hepsini bildiğim tanıdığım insanlardı. Yine bir din büyüğüm hala görevde kendisi, en değerli hocalarımın bir tanesi bir köşede oturuyordu. Bizde şartları konuşmaya başladık. Teklif edilen maaş parçalı parçalı bir maaşta, küsuratlı bir maaşta. Yani 50 lira değil de 45 liraydı. “45 lira nedir?” dedim. “50 lira olsun bari.” dedim. 45 lirada ısrarlı davrandılar. Öbür büyüğüm de bana kaş göz işareti yapıyordu. Niye böyle yaptığını anlamamıştım. Kabul ettim. Sonuçta paraya ihtiyacım var. İş kabul ettim. El sıkıştık dışarı çıktık. Hocam dediğim kişi arkamdan geldi. “Kafamı sallıyorum. Niye kabul etmiyorsun?” dedi. “Vallahi ne bileyim! 50 lira varken 45 lira olur mu?” dedim. “Sen al şu parayı, gir bu kapıdan ben seni en üst seviyeye getireceğim, merak etme.” dedi. “O iş bende.” dedi. “Peki, sana güveniyorum. Hocamsın.” dedim. Böylece devam ettik, bugünlere kadar geldik. Bazen arkadaşlar arasında konuşurken “Sana lotoda, milli piyangoda, briçte sana para çıksa ne yaparsın?” sorarlar. Ben her zaman derim. Bana çıkarsa hemen işimden emekli olurum. Ama “Hevra Kadişa” dediğimiz ve “Rehitsa” olayını bırakmam” derim. Hayatım boyunca, ölene kadar, elim tutuncaya kadar gönüllükle “Hevra Kadişa” ve “Rehitsa” işlemini yaparım. Bu kutsal görevi bırakmam. Gönüllü yaparım maaş almam. Hevra Kadişa, yani kutsal görev, yani Hevra Kadişa, “Kodeş” yani “yüksek” yani “ulu görev”dir, yapılabilecek en saygın, en yüksek derece görevidir (2022, Para.26, Kay.1).

— İstanbul’da Musevi bir ailenin çocuğu olarak dini eğitiminiz hakkında ne

söyleyebilirsiniz?

— Siliki: “Rahmetli babamın vefatından önce Sirkeci’de oturuyorduk. Şimdi Şişli semtinde ikamet etmekteyiz. Edirne’den gelen Musevilerin ilk uğrak yeri Sirkeci’dir. Sirkeci’den de Şişhane, Şişli, Gayrettepe, Ulus, Akatlar, Ortaköy ilçelerine yayılmalar olmuştur. Sirkeci tren istasyonunun arkasında Sirkeci sinagogu vardır. Rahmetli dedem ile Sirkeci’de oturduğumuz zamanlarda Sirkeci sinagoguna her sabah ve her akşam duaya giderdik. Halen Sirkeci tren istasyonunun arkasındaki sinagogda, cumartesi günleri ve bayramlarda dua yapılır. O tarihlerde 4 veya 5 yaşlarındaydım. Türkçe okuma yazmayı bilmiyordum. Sinagogda dua okuyan hocanın (hahamın) nereye okuduğunu, büyükler bana sorardı. Dua kitabını açar hemen yerini gösterirdim. Ortamdaki herkes şaşırırdı. Bu anlattığım, 4 veya 5 yaşlarında yaşadığım bir olaydır. 7 yaşında Osmanbey’e taşındık. Şişli sinagogunun bulunduğu sokağa taşındık. Orada da çocuklara verilen dini kurslar vardı. Babam, bir akşam beni karşısına aldı. 10 kuruş harçlık verdi. O günden sonra her gün 10 kuruş harçlık vermeye başladı. Bu anlattığım 59 veya 60 sene öncedir. Derdi ki: “Sinagoga gideceğin gün harçlığın 20 kuruş olacaktır. Her gün 10 kuruş alacaksın. Hangi gün sinagoga gidersen 20 kuruş vereceğim.” Benim için 10 kuruş müthiş bir paraydı. Böylelikle hep sinagoga gitmeye başladım. Bu arada sinagoga gitmeyi de severdim. Bir şey mi yapıyordum? Hayır. Sadece okunan duaları ve sohbetleri dinliyordum. Herkes neyi yapıyorsa bende aynı şeyi yapıyordum. Sonraki zamanlarda kurs başladı. Babam beni dini kursa yazdırdı. Dedi ki: “Bak! Haftada 2 gün, o günler de 25 kuruş harçlığın olacak. Bu harçlıklar hep ilaveydi. Bende kursa gittim. İlk hocam yanımdaki arkadaşım ile konuşuyordum diye, çağırırdı, bir tokat attı bana. 1,5 saat ders müddetince tek ayak üzerinde durdum. O tarihlerde henüz 7 yaşındaydım. Eve geldim. Babama dedim ki; “Baba, ben kursa gitmeyeceğim!”, dedim. Babam, “Niye?” dedi. “Böyle böyle oldu.” dedim. “Sen...” dedi, “Gideceksin ve o kişiyi utandıracaksın.” dedi. “Gitmekle utandıracaksın, böyle bir şey yok.” dedi. Baba sözünden çıkamazdık. Gittim. Gittiğim günden itibaren hep sınıfın birincisi oldum. O dönemlerde, Şişhane’de de kurslar olurdu. Bugüne kadar benim seviyemde yetişen din adamlarının hepsi Şişhane’den yetişmiştir. Bir tek profesyonel olarak Şişli’den dini eğitim alan kişi bendim. Zaman içerisinde yaptığım işte yükseldim. Hiçbir zaman yaptığım işimi ticari düşünmedim. Hevra Kadişa (Cenaze İşlemleri) haricinde hep ticarete çalıştım. Tekstil üzerine dükkânım oldu. Başka işlerde veya işyerlerinde çalıştım. Rahmetli eniştemin babası, iyi bir din bilginiydi. Bana dedi ki: “Bak oğlum! Senin elinde bir altın bilezik var. Sesin de müsait. Makamları biliyorsun. Dua okumayı biliyorsun. Dini bayramları tek başına dini törenleri icra ettirebilecek kişisin. Bunu hiçbir zaman bırakma. Bu altın bilezik bir gün gelir sana lazım olur.” dedi. “Bak!” dedi. “Ben, iflas ettim. Ekmek yemeğe param yoktu. Allah’tan ki zamanında bunları öğrendim. Geldim, Haham oldum. Şimdi, her şeyim var.” dedi. “Sen de olabilirsin.” dedi. Hakikaten de öyle oldu. İflas ettim. Çok zor durumlara girdim. İtalyan cemaatinde iş bulabildim. İtalyan cemaatinden yavaş yavaş Neve Şalom’a geçiş yaptım. Şimdi Türkiye’nin her yerine, nereye görev verilerse oraya gidiyorum. Cumartesi günleri, bayram günleri Neve Şalom’da hem dua okuyabiliyorum hem de buraların yönetimine katkıda bulunuyorum. İbranice’yi dualarla öğrendim. Musevi okuluna hiç gitmedim. Hep Türk okullarında okudum. Dualardan öğrendiğim İbranice, bu dili öğrenmemde temel oldu. İsrail’e gittiğimde konuşulanları anlıyorum ama konuşamıyorum. Ancak 2, 3 gün geçiyor yavaş yavaş ortama alışıyorum. İsrail’de; 1 hafta, 10 gün kalacaksam 2, 3 günün sonunda marketten alışveriş yapabilecek kadar konuşabiliyorum (Siliki, 2022, Para.2, Kay.2).

— Musevilikte din görevlileri hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Din görevlisi olmak farklı bir şey Hahamlık başka bir şeydir. Musevi dininde mertebeler vardır. Ben “Hazan” sınıfındayım. “Haham” sınıfında değilim. Haham sınıfında olanlar bunun muhakkak okulunda okumuş kişilerdir. Musevilik eğitimi veren iki tür okul mevcuttur. Biri ilahiyat fakültesi farz ettiğimiz okul eğitimi, biri de İsrail’de “Yeşiva” dediğimiz 24 saatlik din eğitimi veren dini kurum eğitimidir. Musevilik eğitimi alan öğrencilerin 24 saatlik eğitiminde dünya ile irtibatın kesilmesi zorunludur. İsrail’de bu eğitimi

başarı ile bitiren öğrencilere diploma verilir. Mesela benim bir talebem bu eğitimi alıp diplomasıyla İstanbul'a gelmiştir. Benim ders verdiğim bir talebem, bugün Ortaköy Başhahamı'dır. Türkiye Hahambaşı'mızın da oğludur. Bununla yetinmedi, Amerika'da ilahiyat fakültesi de okudu. Hem fakülte diplomasına hem de İsrail eğitim diplomasına sahiptir. Benim diplomam yok. Benim gibi fakülte diploması ve İsrail eğitim diploması olmayana alaylı denir. Eğer ders verecekseniz diploma şartı aranmaktadır. Ders vermeyecekseniz diploma şartı aranmamaktadır. Bugün bir sinagogda dua okuyabilmek için bir dini diplomaya ihtiyaç yoktur. Yeteri kadar o meziyetlere sahipsen her erkek hahamlık yapabilir. Ama onun da şartları var. Mesela kutsal Şabat gününü ve bayramları gözeteceksin ve bütün dini kaidelere uymak zorundasındır. Dini kaidelere örnek olarak, bizde etten belli bir süre sonra süt yenilebilir. Bu kurallara "Kaşerut" kuralları diyoruz. "Koşer" kurallarına uymak zorunluluğu vardır. Çünkü haham olarak Musevi cemaatini temsil ediyorsunuzdur. Arkanızda bir topluluk vardır. O topluluğun yükünü üzerinizde taşırsınız. Haham olarak dini bilgi sahibi olarak üst olmak; temsil ettiğiniz ve arkanızda olan cemaatinizin günahlarını affettirebilmeniz için bütün Musevi dininin kanun ve kurallarını eksiksiz yaparak en içten şekilde Allah'a yalvarabilme erdemine sahip olmakla gerçekleştirilebilir" (Siliki, 2022, Para.3, Kay.2).

— Kendinizi tanıtabilir misiniz? İstanbul Musevilerinin tarihi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

— Allevici: "İstanbul'da Beyoğlu'nda Musevi Cemaatinin Türkiye İstanbul Hahambaşılığının açmış olduğu Maarif Okulu, Beyoğlu Özel Musevi Lisesi'nden mezun oldum. İlkokulu, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Türk okulunda okudum. Musevi lisesinde, Musevilik din kültürü ve ahlak bilgisi dersi çok yüzeysel işlenirdi. Yani Müslümanların din kültürü ve ahlak bilgisi dersindeki gibi bir tasarım (müfredat) yoktu. Sadece din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin içindeki ahlak bölümü işlenirdi. Din kültürü dersindeki Kur'an-ı Kerim'den ayetler, sureler vb. konuları işlemezdik. Yahudilik din bilgisi dersi vardı. Yahudilik, 5000 yıllık, 7000 yıllık bir tarihe sahiptir. Ama İsrail devleti, 1948'de kuruldu. Yahudi dini eğitimini ve tarih eğitimini Musevi lisesinden aldım. İsrail eğitimini farklı bir çalışmayla tamamladım. İsrail ile ilgili tarih eğitimini de kendim öğrendim (2022, Para.1, Kay.2).

— İstanbul'da Musevi olarak yaşayan bir birey olarak nasıl bir duygu ve düşünceye sahiptiniz?

— Allevici: Açıkçası o kadar çok anlatacağım şey var ki! İnanmayacaksınız. YouTube'da ismini vermek istemediğim bir yayın kanalı vardır. Bu kanala ağır bir demeç verecektim. Sonra demeci vermekten vazgeçtim. İstanbul'da Musevi olmak konusuna değinilecek olursak 1940'lardan 1950'lere kadar farklı düşüneceksiniz. 1950'lerden 1980'lere kadar farklı, 1980'lerden 2000'lere farklı, 2000'lerden şundaki yaşadığımız hükümet dönemine kadar farklı ele alacaksınız. Z kuşağına istinaden, çocukluğumu İstanbul'da çok ağır bir şekilde gizli geçirdim. Yani sizin sorunuzun ana cevabı olarak bu kadarını söyleyebiliriz. Yani böyle bir araştırma konusunda biz Museviler yüzeysel konuşuruz. Fazla bir şey anlatmayız. İçimizde yaşarız. Bunun adı "Suskunluk"tur. Yahudilerde "Kayadez" (Sefarad İspanyolcası) olarak söylenir. İspanyolca; sessizliktir. "Anlatma! Çok konuşma!" anlamındadır.

— Neler hissettiniz?

— Allevici: O kadar çok şey söyleyeceğim şey var ki. Anlatırsam, beni yanlış

anlarsınız. O yüzden hislerimi anlatacak durumda değilim. Çünkü bazı insanlardan ben daha fazla Türk'üm. İstanbul'u, Osmanlı'yı, Heybeliada'yı herkesten daha fazla yaşıyorum içimde ve daha fazla koruyorum. İnsanlardan daha fazla sahip çıkmaya çalışıyorum. Demek istediğim; hislerim boş. His yok. Bize her zaman bir yere bağlanmamayı öğrettiler. Diasporada yaşayan Museviler hiçbir zaman yerleşik düzene geçmediler. Kendilerini hiçbir zaman bir yere ait hissetmediler. Yahudiler, diasporada hiçbir zaman tarım, hayvancılık ve yerleşik düzenle ilgili yapılması gereken zanaatlar ile ilgili hiçbir şey yapmadılar. Hep kendilerini ileri derecede broker, aracı, ticaret ve bu tarz şeylerle yetiştirdiler. Hep ellerinde nakit para tuttular. Mesela dedem söyler: "Ben ev alacak kadar ahmak bir insan değilim!" der. Benim babam mesela eve yatırım yaptı. Babam: "Bizim bir evimiz olsun, kira ödemekten bıktım." derdi. Çünkü artık hayat koşulları onu başka kafadan düşünmeyi itmişti. Ama dedelerimiz öyle düşünmüyorlardı. Her zaman, "bir zaman gelecek..." gibi düşünüyorlardı. Her şekilde bütün paralarını ve yatırımlarını hep altına, taşıyabilecekleri kıymetli objelere yönlendiriyorlardı. Yahudilerin en büyük yatırımlarından bir tanesi pırlantadır. İstanbul'da yaşayan Musevilerde yerleşik düzen yoktur. Tarım, hayvancılık gibi alanlar yoktur. Ama zanaatlar var. İstanbul'da yaşayan Museviler zamanla 200 sene sonra, 300 sene sonra kasap, manav gibi meslek sahibi oldular. Dikkat edilmesi gereken, bahse konu mesleklerin ticaret ile ilgili olmasıdır. Kırtasiye, kunduracı, ayakkabıcı, şapkacı gibi meslekler de vardır. Şapkacı dediğimizde Vitali Hakkio aklımıza gelir. Bir diğeri Vakko'dur. İstanbul'daki Museviler ticaretin içindedirler. Museviler, İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerlerinde ticaretle uğraştılar. El attıkları her şeyi kaliteli yaptılar, kaliteli ticaret yaptılar. Güzel insanlar yetiştirdiler. Birçok ticari alanda başarılı insan, Musevilerin çırakları veya öğrencileriydiler. İnsanlar hep derler; "Yahudi veya Ermeni'nin ya da Rum'un yanında çalışayım, onlardan güzel şeyler öğreneyim". "Benim hocam Yahudi'ydi, Ermeni'ydi onlardan öğrendiklerimi kimseden öğrenemezdim." diyen tanınmış insanlar var (Allevici, 2022, Para.4, Kay.2).

— Museviler için İstanbul deyince ne söylenebilir?

— Şöyle değerlendirelim, kısaca ve net; İstanbul'da artık Musevi olarak bizlerin, yaşayabilecek huzurumuz kalmadı. Birincisi, Museviler için kötü denebilecek siyasi yönetim, ikincisi İstanbul'daki yoğun nüfus göçü nedeniyle huzur içerisinde değiliz. Anadolu'daki insanların göçünden bahsediyorum. Söylediklerimin Araçlarla ilgisi yoktur. Konu 2000'li yıllarda başladı hatta 1995'lerde başladı. Babalarımızın, dedelerimizin ticaretten kazandığı rakamlar vardı. 1980'lerde, 1990'larda küçük esnaf olup Eminönü'nde güzel bir dükkân işletiyorduk. Lise mezunu olsanız bile gelip babanızın işini devralıyordunuz. Devraldığımız işten ekmeğinizi kazanıyordunuz. Kazanç ile ilgili bize öğrettikleri bir kural vardı. Her zaman kazandığının yüzde onunu yaşamalısınız. Hep bir kenarda parayı tut. Hep yatırımını yap, yatırımınızla da asla ve asla arsa, ev, araba böyle şeyler almamalısınız. Güzel yatırımlarınızı, parasal yatırımlarınızı güzel bir şekilde altına veya diğer kıymetli varlıklara yapmalısınız. Kazandığınızı parayla da evinizin kirasını ödeyiniz. Ben hayatım boyunca böyle yaptım. Ben daha yeni ev sahibi oldum. Annem babam vefat ettikten sonra ev sahibi oldum. Mantıklı baktığımızda 2000'li yıllarda kurumsal şirketlerin, holdinglerin üniversite mezunu aramaya başladıklarında bizim Musevi cemaatinde problemler başladı. Lise mezunlarının üstüne üniversite mezunlarının artık rağbet görmeye başlaması kültürel kodlarımızda sıkıntı oluşturdu. Bir "kimya mühendisi", bir "bilgisayar mühendisi" kelimeleri, sıfatları insanların hoşuna gitmeye başladı. "Ben beyaz yakalıyım.", "Ben müdürüm.", "Ben direktörüm.", "Ben şu firmada çalışıyorum." diyerek statü kibrinin yolu açıldı. İnsanların tek istediği şey, adı duyulmuş firmalardan bir tanesinde bugünün parasıyla çok kazanç elde etmektir. Musevi cemaatimizde, "Babamın işyerinde çalışsam bu kadar para kazanamam, statüm olmaz." düşüncesi her gün biraz daha artmaya başladı. Babam Karaköy'de muşamba, plastik ambalaj satıyordu. Ayda 200 bin lira para kazanıyordu. Buna istinaden genç Museviler de "ayda 200 bin liradan, 10 ayda 2 milyon TL, yılda 2,4 milyon TL kazanacağım. Yüksek mühendis olursam, belki yılda 3 milyon kazanıp etliye sütlüye karışmayacağım. Bilmem ne kimya fabrikasında, bilmem ne Holding'de çalışacağım!" düşüncesi ağır basmaktaydı. Musevi gençlerimiz; "Bana şunu yapacaklar, bana bunu yapacaklar!" düşüncesiyle statü arkasından koşmaya başladılar. Bu yeni görüşlere Musevi gençlerden çok yenilenler oldu. Yavaş yavaş da

Musevi gençleri Türkiye’den göç etmeye başladılar. Göç ettikleri tercihlerden ilki İsrail’e ikincisi Avrupa ülkelerinedir. Musevi gençlerimizin göçleri iki şekilde olmaya başladı. 2000’li yıllardan sonra Musevi cemaatinin özellikle İstanbul’da ve İzmir’de yaşayan gençliği ileri derecede asimile olmaya başladı. Eskiden benim gençliğim sırasında, Musevilerin Müslüman bir kızla ya da erkekle evlenmesi düşünülemezdi. Böyle bir durumda ailenin tepkisi çok sert olurdu. Hatta evden atılmasına giden cezalar vardı. 2000’lerden sonra artık hiçbir şekilde problem olarak görülmemeye başlandı. İsteyen herkes, bir Musevi kızla ya da bir Müslüman erkekle evlenebilmektedir. Musevi cemaatimiz korkunç şekilde asimile oldu. Türkiye’de İstanbul’da 16.000 adet Musevi vatandaşı yaşamaktadır. Bugün Musevilerin sayısının 14.000’e düştüğüne inanıyorum. 14.000 Musevi’nin asimile olduğu düşünülürse karısının ya da kocasının Müslüman oluşu ya da başka bir dinden olan çocukları yaklaşık 15-23 yaşlarındadır. Hibrit olan bu gençlik dini eğitim almıyorlar. Dini eğitim almadıkları için Musevi kültürlerini, eski Musevi yaşantısını devam ettirmek gibi bir düşünceleri yok. Türkiye’de dediğim gibi siyaset/rejim yüzünden zaten buradan da gitmek düşüncesindedir. Bundan 10 yıl evvel bizim ailemize Portekiz ve İspanyol vatandaşlığı verildi. Osmanlı tebaasında yaşayan ananenizi kanıtlarsanız (ki anneden geçiyor Yahudilik) Portekiz veya İspanya hükümeti kayıtsız şartsız İspanyol ya da Portekiz vatandaşlığı vermektedir. 3 sene evvel kayınvalidem, kayınpederim, eşimle birlikte Portekiz vatandaşı olduk. 5 sene sonra bilemediniz hadi 10 sene diyelim, Musevi cemaatinden çok küçük bir “comiti” (cemaat) kalacaktır. Aynı Rumlar gibi Museviler çok küçük bir cemaat olarak kalacaktır. Nasıl Rumlar şu an 300-400 aile İstanbul’da, 300-400 aile de İzmir bölgesinde yaşıyor şeklinde düşünüyoruz, biliyoruz, duyuyoruz diyorsak, Musevi cemaatimizde sistematik olarak azalmaktadır. Çünkü eski yaşadığımız güzel gelenekler ve görenekler eskisi gibi kalmadı. Sosyal ve dış toplum, şu an Musevi gençliğimizin üzerinde çok büyük psikolojik baskı uygulamaktadır. Çok ağır sosyal medya baskısı var. Museviler artık çok içine kapanık değil, 1990’lardaki 1980’lerdeki gibi cemaat olarak kapalılığı yok. Musevi bir erkeğin veya bir kızın şu an dış toplumdan çok fazla kız arkadaşı ve erkek arkadaşı var. Çok fazla aktivite var. Bu yüzden Musevi inancına sahip insanlarımızda dini, gelenek, görenek ve kültür bakımından yapısal bozulmalar olmaktadır. Cumartesi gününde Şabat’ını kutlayacağına veya Yahudi tarihi, İsrail tarihi, İbrani tarihi alacağına çıkıp kız arkadaşını alıp piyanoya gidiyor, basketeye gidiyor, spora gidiyor, raftinge gidiyor ya da arkadaşları ile Akmerkez’e gezmeye gidiyor. Sosyal aktivitesini normal bir insan şekilde yaşıyor. Artık idealimizdeki, düşüncelerimizdeki Musevilik diye bir şey kalmadı (Alleveci, 2022, Para.5-7, Kay.2).

— Ölüm, ölüm ötesi, mezarlık kültürü hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Alleveci: Bahsettiğiniz konu çok ağır, derin bir konudur. Bildiklerimi anlatmak isterim. Annem, babam, anneannem evde öldü. Doktora haber verdik, evimize geldi. Doktordan yazı aldık. Cemaate haber verdik. Cemaatten bir tane adam geldi. Bütün gece okunması gereken duaları (Tevrat’tan olmayan metinler) okudu. Üstüne bıçak kondu. Beyaz kefen anlayışında ölümümüz sarıldı. Sabaha karşı cenaze arabası geldi. Cenazemizi aldılar gasilhaneye götürdüler. Hızlıca aynı Müslümanlarda olduğu gibi gasilhanede hızlıca temizlenip, düzenlenip hemen toprağa kavuşturdular. Musevilerde defin işlemleri hızlı yapılır. Gasilhanede cenaze çocukları ve torunları (Din büyüklerinden izin alınıp) tarafından yıkanabilmektedir. Ne annem ne babam ne de ben anneannemi yıkamadık. Annemi ve babamı yıkamaya girmedim. Annemi ve babamı cenaze işlemleri sürecinde hiç görmedim. Görmek de istemedim. Kilyos’ta R.T. Erdoğan’ın tahsis ettiği mezarlığa aile büyüklerimi defnettik. Bir diğer tahsis edilen yer ise İstanbul’un Anadolu yakasında “Capitol” alışveriş merkezinin arkasındadır. İstanbul’daki Musevi mezarlıklarında cenazeler kesinlikle tabut ile gömülür. Defin işlemi yaklaşık 50 dakika sürer. Mezarlıkta dua odası denilen küçük ibadet yerinde 25 dakikalık duası vardır. O duada vefat eden kişi anılır. İlk önce vefat eden kişiden önce ölmüş aile büyükleri anılır. Sonrasında vefat eden kişi için birinci anma duası yapılır. Arkasından cenaze gömülür. Cenaze gömüldükten sonra tekrar bir duası vardır. Birinci derece yakını Avel olduğu için (bende öyleydim), gömlekten bir parça yırtılır veya jiletle kesilir. Bu işleme Keria denilir. Dinen 7 gün yıkanamazsınız, 7 gün sakal tıraşı olamazsınız ve hiçbir işle uğraşamazsınız. Matem sürecinde aile yakınları aralıklarla ölü evine yemekler getirir. 6 ay boyunca mezar taşı takılmaz. Merhumun veya merhumenin 7’si çıkana kadar her gün duası

vardır. Buna mevlit denir. 7'sinden sonra birinci ay, ikinci ay ve bir yıl dolduğunda, birinci yıldan sonra da her yıl ölen yakınımız için mevlit yapılır. İstanbul'daki Musevilerin cenaze işlemlerine ait süreç bu şekildedir (Allevici, 2022, Para.8, Kay.2).

— Musevilikte ölüm denilince ne almaktasınız?

— Allevici: Yahudi geleneklerimizin ve sistemimizin ölüm ile ilgili 2 çeşidi vardır. Biri yazılı Tevrat, bir diğeri de sözlü Tevrat'tır. Müslümanların Zebur²⁷ dediği kitap normalde Musevilerin anayasasıdır. Museviler bu kitaba yani anayasa kitabına Tanah²⁸ demektedirler. Dini konular Tanah'a dayanır. Tanah'taki ritüel uygulanır. Dini kurallar Tanah'a uygun şekilde yapılır (Allevici, 2022, Para.9, Kay.2).

— Sosyo-kültürel ilişkiler kapsamında İstanbul'da yaşayan Museviler diğer din ve kültürlerden nasıl etkilenmektedir?

— Allevici: Museviler gittikleri topluluklara ayak uydurmayı her zaman sevdi. Hiçbir zaman çok kapalı kalmadılar. Museviler bulunduğu ülkenin dini ritüellerini zaman geçtikçe, karşılıklı saygı çerçevesinde benimsemişlerdir. Biz, İstanbul Musevilerinde de Türk dini örf ve adetlerinin motiflerini görebilirsiniz. “Gasilhane” kelimesi zaten sizden (Müslümanlardan) geçmiş olduğuna eminim. Türklükten mi? İslam'dan mı geliyor? bilmiyorum. Musevilerde ölü yıkama olayı belki İslam'dan geliyor belki Osmanlı'dan geliyor, bilmiyorum. Bahsettiğimiz bütün dünyadaki örf ve adetlerden bahsediyoruz. Tevrat ve Yahudilikten bahsetmiyoruz. Tevrat ve Yahudilik tektir. Bizde mezhep yoktur. Mesela Aşkenaz Alman ile Avrupa Yahudilerinin bazı örf ve adetleri farklıdır. İzmir'deki yaşayan Musevilerin örfü farklıdır, İspanya'daki yaşayan Musevi'nin örfü farklıdır. Osmanlı zamanında da farklıydı. Bu farklılıklar çoktur. Fakat Musevilikte mezhep farklılıkları yoktur. Kesinlikle Musevilikte mezhep farklılıkları yoktur. Biz, Musevilerde sadece ve sadece toplulukların gelenek farklılıkları vardır. Sünni gibi Alevi gibi böyle bir şey yok. Tek Tevrat vardır. Tek Musevi vardır. Musevilikte her şey tektir. Bizde mezhep yoktur. Bu konuyu karıştırmamak gerekir. Musevilikte gelenek ve göreneklere göre farklılık vardır. Musevi, Musevi'dir. Bütün dünyada bir tane Musevi vardır, o da tek Musevi'dir. Amerika'daki Musevi ile Endonezya'daki Musevi, Fas'taki Musevi bütün okuduğu Tevrat bütün dualar birebir aynıdır. Hiçbir şey değişmez. Mesela Faslı Musevi bir kızla evlensem hiçbir konuda dinsel olarak sıkıntı çekmem. Çünkü birebir aynıdır. Yemek kültürümüz farklı olabilir. Dansları, eğlenceleri, Şabat'ı (cumartesi) bile farklı yaşayabiliriz. Etkinliklerimizde farklılık olabilir. Ama tek Musevi olmayı değiştirmez” (Allevici, 2022, Para.10, Kay.2).

İstanbul'da nüfusun yoğunluğunun Musevilerin, günlük yaşantılarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Nüfusun kalabalıklığı sebebiyle etnik farklılar, dilsel farklılıklar, dinsel farklılıklar birçok sorunu da beraberinde getirdiği düşünülmektedir. İstanbul'a yoğun şekilde yurtiçi ve yurtdışı göç dalgalarının olması, ekonomik zorluklar, gelecek kaygısı gibi unsurların genç Musevileri kaygılandığı tespit edilmiştir. Bu

²⁷ Zebur: Mezmurlar kitabı. Tanah'ın üçüncü bölümü. (Wikipedia.org).

²⁸ Tanah: Museviliğin ana mukaddes metinlerinden oluşan kitaplarıdır. Tora, Nevi'im, Ketuvim kısımlarının tamamıdır. (Wikipedia.org).

nedenledir ki İstanbul’da yaşayan genç Musevi toplumun, zamanla dini ve kültürel asimilasyona uğradığı veya uğrayacağı değerlendirilmektedir. İstanbul’daki belirli yaş seviyesine sahip Musevilerce, dinsel kimliklerinin korunmasına yönelik endişeler ve rahatsızlıklar açıkça dile getirebilmektedir. Mesela geçmişte, din farklılıklarından olan evlilikler uygun görülmezken günümüzde çok sayıda kız/erkek fark etmeksizin Musevi gençlerin, Müslüman veya diğer dinlere inan gençlerle evlilikleri önlenememektedir. Bu gençlerden doğan çocukların hibrit bir dine mensup olmasının, Musevi dini ve tarihi eğitimi almamasının kimlik düşmelerine neden olduğu vurgulanmıştır. Sosyal medyadaki iletişimin çok yaygın olmasının, sanal ortamlarda hızlı etkileşimlerin ve bilgi kirliliklerin var olmasının İstanbul’daki Musevilerin dinlerini ve kültürlerini koruma altına alma refleksini ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. İstanbul’da yaşayan genç Musevilerin din ve aile büyüklerinin onaylarını alarak gelecek planlamalarını yurt dışında yapmak istedikleri tespit edilmiştir. Genç Musevilerin başta İsrail olmak üzere diğer batı ülkelerine veya ABD’ye göçlerinin dönem dönem yaşandığı anlaşılmıştır.

Musevilerin, Avrupa’dan zorunlu göçüyle beraber Edirne’den İstanbul’a geçişler olmuştur. İstanbul, Museviler için zamanla İsrail’e köprü görevi de yapmıştır. İstanbul’da 500 yılı aşkın süredir yaşayan Musevilerin kültürlerini ve dinlerini yaşamaları, hayatlarını idame ettirmeleri konusunda en büyük kaynağın “aile” olduğu ön plana çıkmıştır. Aile, Musevilik dininin kanun ve kurallarını sonraki nesillere aktarmada öğretmen görevini üstlenmiştir. Musevilik tarihindeki bilgilerin tekrarı, din büyüklerinin nasihatleri, Tevrat’ın ışığında cumartesi (Şabat) ve bayramlarda yaşatılmaya devam edilmektedir. İstanbul Musevileri; ekonomik, siyasi, dini, kültürel ve teknolojik gelişmelerin etkileşimleri altında İstanbul’un dokusunda yaşamlarını yukarıda sayılan olumsuzluklara rağmen sürdürebilmektedirler.

İstanbul’da Musevi cemaatlerinin teo-etnik yaşayan kültürlerini ele alırken, “Musevilerin İstanbul’u” kavramı üzerinde de düşünmemiz gerektiği ortaya çıkmıştır. İstanbul’da dinlerini ve kültürlerini yaşatmaya çalışan Musevilerin empati ile anlaşılmaya çalışılmasının İstanbul’un kültürel zenginliğinin artmasına, toplumsal olgunluğun üst seviyeye taşınmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

1.3. ÖLÜM

Museviler için insan yaşamı ve insanın yaşatılması önemlidir. İnsanın ölüm döşegi, ölümü, ölüm sonrası, tahara (yikanma), defin, matem süreçlerindeki uygulamalar ve dualar, insana verilen önemin göstergesidir. İnsan bedenine gereken saygının ve özenin gösterilmesi Musevilik dininin gereklilik beklentisidir. Museviler, Tevrat'tan ve atalarından aldıkları öğretiler ışığında, Musevilik dininin kanun ve kurallarını yerine getirmeye çalışan topluluk olarak İstanbul'da da varlıklarını idame ettirmektedirler. Bu kapsamda; İstanbul'da ölüm döşegi anındaki ve sonrasındaki süreçlerde dini uygulamalara ilişkin tespit edilen alt başlıklar aşağıda verilmiştir.

1.3.1. Ölüm Döşegi/Ölüm Anı

Yangında kurtarılacak ilk öncelik “Sefer Tora”²⁹ değildir. Goses (ölüm döşegindeki) kurtarılır³⁰ (Akt. Behar, 2009, s.383). İnsan hayatını kurtarmak ne şartlarda olursa olsun çok önemlidir. Musevilerce kutsal kitap bile olsa insanı hayatta tutmak ilk öncelik olarak görülmektedir.

Haber (2001);³¹ bir kişinin ölüm anının görüldüğünde din büyüklerinin ortak görüşü kabul görür. Bu görüş, ölüm anında olan kişinin rahatsız edilmemesidir. İmkân varsa itirafta bulunması (viduy okuması) temenni edilir (s. 257-258). Sonuçta öbür dünyada faydasını göreceği belirtilir. Haber (2001), Viduy duasının özel gücünden (segula) bahseder ve hafif hastalıklarda bile viduy duasının okunmasını tavsiye ederek insanın başına gelebilecek başka ağır hastalıkların önlenmesine yardımcı olacağını dile getirir (s.257-258). Haber (2001) viduy duasından önce fakir kişilere sadaka verilmesini önerir. Hastanın kalpten dua etmesi çok önemlidir. Goses (ölüm döşegindeki) itirafı ve geçirmiş olduğu hastalığın bir bedel olarak ödendiğine inanılır. Din büyüklerince kendisinin haricinde ölüm döşeginde olan kişinin başkaları için de dua edebileceği kabul görmüştür. Bu konuda *Pitum Haketoret*³² tavsiye edilmiştir. Allah'tan ümit kesilmeyip şifa bekleyen

²⁹ Tevrat (Wikipedia.org).

³⁰ K. Ş. Aruh 194-2

³¹ Rav Michael HABER: Türk Yahudi Cemaati Geleneklerine Göre Yas Tutma Kanunları ve Adetleri. “Ebedi Yaşam”. 2001. Rav Michael Haber “Eternal Life” çev. Esterya Seval Vali. Yazarın izniyle 2010 yılında Türkçeleştirilmiştir. (Gözlem: İstanbul). Metinler Türkiye Hahambaşılığı Bet-Din denetiminden geçmiştir.

³² Pitum Haketoret: Sefarad ritüelinde her sabahve öğleden sonra okunan bir dua. Bu gelenek, Zohar 224'te

hastaya, Te'ilim'den 16, 23, 25, 51, 91, 102, 103, 121, 139, 142 numaralı kısımların okunması tavsiye edilir. İsterse 20, 22, 24, 30, 31, 42, 43, 61, 67, 84, 116, 123, 130, 143, 150 numaralı kısımları da okuyabilir. Hastaya kul hakkı (varsa başkalarına karşı kul hakkı) için af dilemesi istenir. Hastanın, minyan³³ ortamında viduy duasını okuması gelenektir. Son nefes verilişte; ellerini havaya kaldırması tavsiye edilir. "... Ölümümü neşeyle... Kalbimle kabul etmekteyim. ... Aşem'in yüce İsmi'nin birliği için vücudumu (guf), canımı (nefeş), irademi (ruah) ve ruhumu (neşama) ortaya koyuyorum." demesi için teşvik edilir veya söylemesine eşlik edilir (s.257-258).

Şekil 4. Ultra Ortodoks Yahudi Poşetin İçinde.

Haber (2001); hayatta olan Musevi'nin haklarının tümüne (alahik) Goses³⁴'in de sahip olduğunu bildirir. Goses'in bir nefes alabilmesi için yapılacak gayret uğruna "Şabat" göz ardı edilebilmektedir. Kohen³⁵, Goses'in bulunduğu eve giremez (s. 259). Rabbi Joseph Telushkin; "Kohen'lik bir statüdür, babadan oğula geçer." der (Akt. Güngör, 2019, s. 202). Güngör (2019), Kohenlerin ölüm döşeginde olanın yanına girmemesi gerektiğini değinir. Hatta mezarlıklarda da dolaşmamalıdır. Çünkü manevi olarak Harun'un soyundan gelen seçilmişlerin yani Kohenlerin kirlenmemesi gerektiği düşünülmektedir (s.215-216). Şalom gazetesi, Tel Aviv'deki Ben Gurion Uluslararası Havaalanı'ndan kalkan uçakta çekilen bir fotoğraf karesini internet sitelerinde

bir alıntıya dayanır. Tütsü bölümünü okuyan bir kişinin ölümden kurtulacağı belirtilir (jewisvirtuallibrary.org).

³³ Minyan: Musevilik dininde 13 yaşından 1 gün almış 10 kişilik cemate denir. (Wikipedia.org).

³⁴ Goses: Ölümün eşiğinde olan kişi. (Wikipedia.org).

³⁵ Kohen: Musevilik dininde Harun'un soyundan gelen torunlarına verilen isimdir. (Wikipedia.org).

yayılmasını haber yapmıştır. Aynı gazete, New York Daily News haberini kaynak göstererek “Ultra Ortodoks poşetin içinde ne yapıyor?” başlığını atmıştır (Fotoğraf 7). Şalom gazetesinde yer alan haber incelendiğinde yolcunun Yahudi ve “Kohen” olduğu vurgulanmıştır. Bahse konu gazeteye göre Musevilik inancında mezarların üzerinden geçilmesi yasak olduğu ve yolcunun ultra Ortodoks Yahudi olduğunun altı çizilmiştir. Şalom gazetesinde yer alan haberde, Yahudi yolcunun uçağın rotasının mezarlıklar üzerinden geçeceğini öğrenmesi sonucu Haham³⁶'a danıştığı, aldığı tavsiye üzerine temiz kalmak, kirlenmemek, günaha girmemek adına poşete büründüğü yazılmıştır (Şalom, 2013, Para.1-4).

Kohen ve Leviler konusunda Alleveci ile yüz yüze görüşme yapılarak, elde edilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Kohen ve Leviler hakkında neler söyleyebilirsiniz?

— Alleveci (2022): Bunları, Kohen, Levi ve İsrail Oğulları (12 kabile) şeklinde 3 gruba ayırabiliriz. Kohen'ler Elohim (Rab) ile iletişimde olan kişiler olarak nitelendirilmekte olup soyları babadan geçmektedir. Leviler ise hizmetkâr olarak nitelendirilmektedirler. Kohenler için çok fazla kısıtlamanın söz konusu olduğu, bu kısıtlamaların ise temizliklerinin korunması yönünde olduğu söylenir. Levilerin de kendilerine ait kısıtlamaları söz konusudur. Kohen'ler Süleyman Mabedinin her yerine girer. Kutsal sandığın içine bakabilir. Leviler taşıyıcıdır. Leviler dâhil kimse Mabedin içerisine ve kutsal sandığa bakamaz (Para.1, WhatsApp kayıt.1).

Goses'in ölümüne sebep olacak eylemler yapılmaz. Bu davranışlar cinayet sayılır. Goses'ler yalnız bırakılmazlar. Kişi son nefesini verirken yanında durmak bir gelenektir. Goses'in uzuvlarının sağdan soldan sarkmaması sağlanır. Bilge kişiler ölümü hissettiklerinde ise ellerini yıkarlar. Goses'in yanında bulunanlar 29 numaralı duayı (mezmurlar) okurlar. Çocukları ve yakınlarının ağlamamak koşuluyla Goses'in yanında bulunması makbuldür. Goses'in yanındakilerin tövbe ile meşgul olmaları arzu edilir. Goses'in yakınları tarafından Goses'in yanında 91, 121 ve 130 sayılı duaları (mezmurlar) okunur. Goses'in bulunduğu odada mum yakılması gelenektir. Goses'in bulunduğu yerde mum yakılması Musevi geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Mumun hafta ortasında, başucunda yakılması bu geleneğin ayrıntısıdır. Şabat'a gelen vefat durumunda ise 91, 92, 121, 130 sayılı dualar (mezmurlar) Goses'in yakınları tarafından ölüm döşeğindeki

³⁶ Haham: Yahudi din adamı (Wikipedia.org).

kişinin yanında okunur (Haber, 2001, s. 259-260).

Sefarad cemaatinde görülen uygulamalardan biri şöyledir; Goses'in son dakikalarında kendisinin ve annesinin ismi söylenmesidir. Goses'in isminin ve annesinin isminin zikredilmesi Yüce Mahkemenin (Allah'ın makamı) iznini alma eylemidir. Bu iznin muhteviyatı ise Goses'in hayatı boyunca söylemiş olduğu yeminler, beddualar, koymuş olduğu yasakların kaldırılması işlemidir. Goses'in yanındakiler, aşağıdaki sözleri söylerler. Böylece Goses'in ruhunu teslim etmeden önce huzura ermesine yardımcı olurlar (Haber, 2001, s.259).

Goses'in son anında yanındakilerce söylenen sözler;

- 1 kez-Şema Yisrael Adonay Eloenu Adonay Ehad
- 3 kez-Beruh Şem kevod malhuto leolam vaed.
- 7 kez-Adonay u aeloim.
- 1 kez-Adonay melch, Adonay malah, Adonay yimloh leolam vaed (Haber, 2001, s.260).

Ölen ister Yahudi olsun ister olmasın, ölen kişinin evinin her iki yanındaki evlerin sularının boşaltılması gelenektir³⁷ (Akt. Behar, 2009, s. 383). Onen veya Avel durumlarında bedenen yıkanmanın olmayacağı düşünülerek birikmiş kaplardaki suların boşaltılması istenir. Gerek vefat eden kişinin gerekse komşularının evlerindeki suları boşaltmaları matem süreci içerisinde olduğunun simgesel özelliklerinden biri olarak düşünülmektedir.

Goses (ölüm döşeğinde) olan kişi ve yakınlarının yapmış olduğu en önemli eylem duadır. Musevilikte duanın gücünün hep ön planda olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul'daki Musevilerin sadece vefat öncesi ve sonrası dualara sarıldığı değil nefes alındığı her anda duanın hayatın bir parçası olarak gördükleri anlaşılmaktadır.

1.3.2. Bebek/Çocuk Ölümleri

1 aydan küçük bebeğe Tahara (yıkama) işlemi uygulanır. 1 aydan küçük bebeklere

³⁷ B. Y. B. Oved.

kefenleme işlemi yapılmaz, çarşafa sarılarak kefenleme işlemi yapılır. 6-7 yaş grubu çocuklar kefenlenir. 13 sene, 1 günü dolduran erkek ve 12 sene, 1 günü dolduran kız çocukları yetişkin statüsündedir. Bu yüzden erişkinlere uygulandığı şekilde kefenlenir. 13 sene 1 günü doldurmamış erkek ve 12 sene 1 günü doldurmamış kız çocuklarına aşkava (mevlit) okunmaz. Çocuk veya bebek statüsündeki tüm cenazeler için üzüntünün hissedilmesine yönelik birinci derece aile yakınları tarafından Keria³⁸ yapılır. Bununla birlikte 30 günü tamamlamış bebeklerin; ölümleri halinde Avel olan kişiler “Onen, Avelut, sofru” hükümlerine tabiidir. O bebekler için de kandil yakılır³⁹ (Akt. Behar, 2009, s.428-429).

1.3.3. Ölüm Gerçekleştikten Sonra

Ölüm sonrasında ölen kişinin odasının pencereleri açılır. Merhumun bedeni kıpırdatılmaz. Cenaze sırtüstü yere yatırılır. Ölen kişinin burnuna tüy tutulur ve ölümün gerçekleştiği kanaatine varıldığında üstüne beyaz örtü serilir. Ölen kişinin ayakları kapıya bakar. Ölen kişinin başı altına konulacak bir yastıkla desteklenir. Merhumun babası ve kendi adı söylenerek af dilenir. Ölen kişinin ağzı kapatılır ve çenesi bağlanır. Cenazenin ayak başparmakları bağlanır, bacakları yapışık hale getirilir. Ölüm anına şahit olanlar şu duayı yapar: “Allah verdi. Allah aldı. Allah’ın ismi ebedi olarak mübarek olsun. Eseri kusursuzdur. Tüm kapıları adaletlidir. İman sahibi Allah’ta hiçbir haksızlık mevcut değildir. Allah adildir. Allah dürüsttür.” (Haber, 2001, s.261).

İstanbul’da yaşayan Musevilerin geleneklerinin başında ölen kişi için mum yakılması vardır. Ölen kişinin başucunda 1 adet mum yakılır. Bazen ölen ve sırt üstü yerde yatan kişinin etrafı yanan mumlarla çevrilir. Bazen bu yanan mumların sayısı 26 adet olabilmektedir (Haber, 2019, s.262). Merhumun üstünün çıkarılması zor olduğunda Şabat günü (cumartesi) hariç yırtılarak çıkartılabilir. Şabat günü (cumartesi) ölüm vuku bulmuş ise Yahudi olmayan bir kişiden yardım istenebilir. Geleneklerden biri de vefat eden kişinin evindeki aynaların örtülmesidir. Bazen de insan resimlerinin örtüldüğü de görülür (Haber, 2001, s.262).

³⁸ Keria: Yakını ölen kişinin üzerindeki giysisini bir kısmını yırtmasıdır. (Dini uygulamalar rehberi. Rabi Nisim Behar, 395 para.3) (sevivon.com).

³⁹ N.Am, Daf 317-64 B.Siman 344. G.Ahayim. Perek 12-12. Daf 117.

1.3.4. Vefat Eden Kişinin Evinde Beklenilmesi

Cenaze evinde vefat eden kişinin yakınları ev sahipliği yapar. Ölen kişi yalnız bırakılmaz. Şabat günü dâhil olsa da ölünün yanından ayrılmamak gerekir. Yas tutan 7 kişiden biri kalsa da bekler. Kohen olsa da bekler. Beklenirken selamlaşmak uygun değildir. Lüzumsuz konuşmalar yapılmaz. Teilim'den mezmurlar kısmından okuma yapılır (Haber, 2001, s.262).

1.3.5. Su Dökmek

Vefat eden kişinin evindeki kova, şişe, bidon vb. kaplardaki suların kapı önlerine dökülmesi sağlanır. Komşu evlerdeki mutfak ve banyolarında bulunan kap vb. malzemelerdeki suların da dökülme işlemlerinin gerçekleştirilmesi komşulardan istenir. Komşuluk sınırı; 2 kat aşağı yukarı, 2 apartman sağa soladır. Aralarından yol geçen tüm komşular bu durumdan muaftır. Şabat (cumartesi) günü vefat halinde Şabat çıkışı su dökülür. Depo suları gibi ihtiyaca binaen kullanılacak, kullanılması gerekli olan suların dökülmesine gerek yoktur (Haber, 2001, s.263).

İstanbul'daki Musevilerin ölüm hakkındaki kanaatleri, yakınlarından birinin ölümü durumunda o anda yapması gerekenlerin geçmişten aldıkları dini eğitimlere dayandığı değerlendirilmiştir. Aile büyüklerinin ve cemaatlerinin öğretileri destek niteliğinde olduğu görülmüştür.

1.4. ONEN (DEFİN ÖNCESİ YAS TUTAN 1. DERECE AİLE YAKINLARI)

Musevilerde aile bağı her şeyden önemlidir. Bilgi, kültür ve gelenek kodlarının aktarımları toplumun en küçük yapısı aile ile olmaktadır. Sevgi ve saygı, aile içindeki bağın en güçlü unsudur. “Ateret Zekenim Bene Vanim, Vetiferet Banim Avotam”, Oğulların oğulları (torunlar) yaşlıların tacıdır ve oğulların görkemi babalarıdır⁴⁰ (Akt. Behar, 2009, s. 5).

⁴⁰ Tanah. Mişle 17-6. (Wikipedia.org)

Merhumun yasını tutmakla yükümlü olanlar; eş, anne, baba, erkek ve kız kardeş, üvey erkek ve kız kardeş, kız ve erkek evlattır. Merhumun yasını tutması zorunlu olan kişilere “Onen” denir. Yahudilikteki günlük yapılması görevler, dualar defin işlemine kadar ertelenir. Yakınların gelenekleri yerine getirmemeleri istenir. Kısaca; amida⁴¹, beraha⁴², şema⁴³ yerine getirilmelidir. Merhum ile ilgilenmesi gereken Onen’in başka şeylerle meşgul olması saygısızlık olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden Onen, defin işlemi gerçekleştirilinceye kadar ölmüş olan yakınına sanki karşısında yaşıyormuş gibi davranması beklenir. Merhum en azından bu onura layık olduğu bilinerek hareket edilmelidir (Haber, 2001, s.21-22).

Onen konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve bu görüşme aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Onen kime denir?

— Siliki: Onen; bir kişi vefat ettiğinde henüz avel değildir. Merhum gömülüne kadar bir süre geçer. O geçen süredeki boşluğa “onen” denir. Kişi ne avel’dir ne değildir. İkisinin arasındaki olaya “onen” denmektedir” (2022, Para.30, Kay.2).

Onen’in için uyulması gereken dini kanunlar vardır. Kanunlar (mitsva⁴⁴) ikiye ayrılır. Birincisi “*mitsvot ase*”, ikincisi “*miszvot lo ta-ase*”. Mesela şabatta “Ateş yakma!” gibi. Onen, sabah uyandığında ve ekmek yemeden evvel ellerini yıkamak zorundadır. Beraha okuması yapmaz. Emirleri yerine getirmek istese de emirler; “*yap!*” denileni yapmasını, “*yapma!*” denileni yapmaması üzerine inşa edildiği için tüm emirlere uymak zorundadır (Haber, 2001, s.21-22).

Onen yastayken (ölüm günü) tefilin⁴⁵ yasaktır. Çünkü tefilin bir kralın tacı gibi yücedir. Tevrat’ta (Tora) matem 1 gündür. O gün yas günüdür. Din bilginleri, 7 günden

⁴¹ Amida: Tefilat HaAmidah. Ayakta dua. (Wikipedia.org).

⁴² Beraha: Dua. Yemek esnasında okunan dua. (Wikipedia.org).

⁴³ Şema: Dua. Günlük, uyku öncesine kadar yapılan dua. (Wikipedia.org).

⁴⁴ Mitsva: Emir. Kaynağı Tora, Neviim ve Talmud’dur. İki emir vardır. Bu iki emir; “Ase” yapacaksın, “lo ta-ase” yapmayacaksın şeklindedir (salom.com.tr).

⁴⁵ Tefilin: 2 Adet deriden yapılmış kutucuk. (Biri sol kola kalbin hizasına, diğeri iki gözün ortasında alnın üstüne takılır. İçinde Tevrat’tan bölümler bulunmaktadır). (Wikipedia.org)

oluşan yas kurallarını düzenlemişlerdir. Buna şiva haftası denilmektedir. Konu ile ilgili bir misal verilecek olursa, şabat günü vefat olmuşsa yas günü pazar günüdür. Tefilin pazartesi takılır (Haber, 2001, s.21-22).

Onen'in vasıfları ve uygulamaları; cuma günleri, şabat (cumartesi) günleri, bayram günleri için ayrıca belirlenmiştir. Ölümün gerçekleşmesinden defin işlemine kadar;

- Et yemek, şarap içmek yasaktır. Onen; şabat ve bayram günleri hariç et yiyemez, şarap ve hatta üzüm suyu dâhil içemez.
- Banyo yapmak yasaktır. Onen; banyo yapamaz (Haber, 2001, s.21-22).

1.4.1. İnsanlarla Selamlaşmak

Gerek Onen halinde gerekse Avel halindeki kişiye hâl, hatır sorulmaz. Haber, iki kişi kabir yakınlarındaysa (180 cm.) selamlaşmalarının uygun görülmediğini, “Nasılsın?” denmemesi gerektiğini selam verme kuralları içerisinde aktarır (2001, s.188). Selamlaşma, günlük yaşantımızda rutin davranışlarımız ve sözlerimiz olabilmektedir. Selam vermek sıradan bir durum gibi görülmemelidir. “Selam” veya “Nasılsın?” sözlerinin bir değeri vardır. Özellikle matemde olan insanlar ile konuşurken veya onların yanlarında bulunurken bu rutinlikten kurtulmak gerektiği vurgulanır. Öyle ki yasta olan kişiye “Nasılsın?” sorusu biraz tuhaf kaçabilmektedir. Aynı şekilde din bilginlerine göre “Selam” kelimesi “Şalom” yani “Barış” sözcüğü, yasta olan kişiye söylenmesi pek uygun olmadığı görüşü ağırlık basmaktadır. Bunlar empati kurma ile karşımızdakini anlama konusunda saygının üst boyutundadır (Haber, 2001, s.115-116).

1.4.2. Tora Öğrenmek/Çalışmak

Şekil 5. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu.

Onen; Tevrat öğrenemez ve Tevrat'ın bölümleri üzerine çalışamaz. Fakat defin öncesi anma konuşması için Tevrat'tan alıntı yapabilir (Haber, 2001, s.28-31).

Onen'de olan kişi defin işlemine kadar ki sürede maddi/manevi, aile ve cemaat desteği almaktadır. Dini görevlerini yetirirken defin işlemine kadar ki sürede yasını tek başına yaşama imkânı bulabilmektedir.

1.5. AVEL (DEFİN SONRASI YAS TUTAN 1. DERECE AİLE YAKINLARI)

Avel ve Şiva konularında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Avel kime denir?

— Siliki: Defin öncesi vefat eden kişinin birinci derecedeki yakınlarına verilen “yas” ismidir. Avel olan kişi yalnız kalmalıdır ve ona herhangi bir işin verilmemesi gerekmektedir. Günlük işlerden soyutlanması istenir” (2022, Para.27, Kay.2).

Defin işlemi bittikten sonra Şiva (7 gün) haftasına giren eş, baba, anne, erkek/kız kardeş, üvey erkek/kız kardeş (yas tutma mecburiyeti yoktur), erkek/kız çocuk din büyükleri tarafından birinci derece yakın olarak belirlenmiştir. Avel kişinin eşi, eşine

eşlik eder ve onunla yas tutar. Avel'in yakınlarının, dost ve arkadaşlarının yas dönemi boyunca hassasiyet göstermesi beklenir. Vefat eden kişiye saygı olduğu gibi yasta olan kişiye de saygı gösterilmelidir (Haber, 2001, s.97-99).

— Şiva'yı tarif edebilir misiniz?

— Siliki: Şiva: 7 demektir. Diğer deyişle ilk 7 güne "şiva" denir. Mesela İsrail'de olduğu gibi İstanbul'da da isteğe bağlı olarak Şiva'da olan kişi siyah bir kipa takar. O kişinin Şiva'da olduğu anlaşılır ve ona hürmet edilir (Siliki, 2022, Para.30, Kay.2).

Avel'in yapmaması gereken dini kurallar vardır. Bunlardan önemli olanlar sırasıyla; yıkanmamalı, dişlerini fırçalamamalı, parfüm sürmemeli, yağ sürmemeli, tırnak kesmemeli, yeni elbise giymemeli/elbiseleri yıkamamalı/ütü yapmamalı, eşiyile cinsel münasebette bulunmamalı, dünyevî çalışmalardan uzak durmalı, yerde oturmalı/yerde yemeli, deri ayakkabı giymemeli, Tevrat (Tora) öğrenimine ara vermeli, eğlencelere- evlilik işlerine katılmamalı şeklindedir.

Avel'in Keria ile başlayan yükümlülükleri:

Tablo 3. Avel'in Yükümlülükleri

Tamamen yıkanmamak.	30 gün
Dişleri fırçalamamak.	7 gün
Parfüm sürmemek.	7 gün
Yağ sürmemek.	7 gün
Saç tıraşı olmamak. Sakal tıraşı olmamak.	30 gün
Tırnak kesmemek.	7 gün
Yeni kıyafetler giymemeli. Kıyafetleri yıkamamak. Ütü yapmamak.	30 gün
Eşiyile cinsel münasebette bulunmamak.	7 gün
Dünyevî çalışmalardan uzak durmak. Selamlaşmamak.	7 gün
Yerde oturmak. Yerde yemek yemek.	7 gün
Deri ayakkabı giymemek.	7 gün
Tevrat (Tora) öğrenimine ara vermek.	7 gün
Eğlencelere-evlilik işlerine katılmamak.	30 gün

- Zorunlu hallerde din âlimlerine danışarak, yükümlülüklerde kolaylaştırma olabilmektedir (Akt. Behar, 2009, s.401).

1.5.1. Yıkanmak

Avel, Şiva⁴⁶ (7 gün) haftası başlangıcından 30 gün sonrasına kadar sıcak suyla yıkanamaz. Sabun kullanılmaz. Zorunlu hallerde sıcak suyla yıkanmamak şartıyla yıkanma yapabilir. Sağlık sebeplerinden dolayı, hijyen durumlarının önem arz ettiği durumlarda yıkanabilir. Zevk haricinde kirlenme durumundaki uzuvların yıkanmasında bir sakınca olmadığı vurgulanır. Aşırı terleyen kişilerde soğuk sulu bezle belirli olan kısımlar silinebilir (Haber, 2001, s.107).

1.5.2. Dişleri Fırçalamak

Avel, Şiva (7 gün) haftasınca dişlerini fırçalayabilir. Herhangi bir sakınca bulunmamaktadır (Haber, 2001, s.109).

1.5.3. Parfüm Sürmek

Avel, Şiva (7 gün) haftasınca parfüm süremez. Avel, esans/parfüm/kozmetik ürünlerini kullanamaz. Tevrat Samuel bölümünde şu şekilde geçer: II. Kral Davut, Avşalom'u özlemiştir. Seruya oğlu Yoav, Kral Davut'un için bir bilge kadın getirtirir. Kadına yapması gerekenleri söyler. Krala iletilmesi gerekenleri bildirir. "Lütfen mateme bürün!" "Yas giysilerini giy!" "Yağ sürme!" "Ölü için matem içindeki kadın gibi hareket et!" (Haber, 2001, s.110-109).

1.5.4. Yağ Sürmek

Avel, bedenine yağ süremez. Bedene yağ vb. maddelerin koku ve hoşluk vermesi olarak nitelendirildiği düşünülmektedir. Bu nedenle; parfüm, kolonya, losyon süremez. Kozmetik ürünleri kullanamaz. Vücut yağları kullanamaz. Sağlık nedeniyle bazı ürünler

⁴⁶ Şiva: Matemin uygulanış şekli. (Wikipedia.org).

kullanılabilir. Kadınlar makyaj yapamaz. Yeni evliler ve evlilik çağına gelmiş, hiç evlenmemiş olanlar kısmen makyaj yapabilirler. Uygulamalarda esneklikler olabilmektedir (Haber, 2001, s.110-114).

1.5.5. Tıraş Olmak

Avel, Şiva (7 gün) haftasından itibaren 30 gün süreyle saç kestiremez. Sakal tıraşı olamaz. Saç taranabilir. Aynaya bakmak yasaktır. İnsana zevk hissi verebilecek spre ve saç kremlerinden uzak durur. Bıyık düzelttirmek. Kadın saç kestiremez. Herhangi tüy/kıl aldırılmaz (Haber, 2001, s.109).

1.5.6. Tırnak Kesmek

Avel, Şiva (7 gün) haftasında tırnaklarını, tırnak makası gibi aletlerle kesemez. Bu yasak bir ay sürer. Sağlık durumu söz konusu olduğunda istisna olabilir (Haber, 2001, s.109).

1.5.7. Yeni Elbise Giymemek/Elbise Yıkamamak/Ütü Yapmak

Avel, Şiva (7 gün) haftasından itibaren 30 gün süreyle hiç giyilmemiş elbise giyemez. Giysileri yıkayamaz, temizleyemez. Giysilere ütü yapamaz. Renk kısıtlaması yoktur. Avel, cenaze töreninde bile temiz ve yeni elbise giyemez. Hastalık ve zaruri sebeplerden dolayı istisnalar olabilmektedir. Ziyet eşyaları da zenginliğin temsili olduğu için Şiva haftası takılmaz. Evlilik yüzüğü gibi basit ziyet eşyası istisna tutulabilmektedir (Haber, 2001, s.110-114).

1.5.8. Eş ile Cinsel Münasebette Bulunmak

Avel, Şiva (7 gün) haftası boyunca eşyle ilişkiye giremez. Şiva haftasında, haz ile ilgili fiziksel ve ruhsal yasaklara uymak zorundadır. Bununla birlikte, eşlerin ayrı yataklarda yatmaları gerekmektedir. Kucaklaşmalardan ve öpüşmelerden uzak durmaları tavsiye edilir. Avel, kadın ve koca 7 günü beklemek zorundadır. 7 gün bitiminde 8. gün

yakınlaşabilecekleri (mikve) belirtilmiştir (Haber, 2001, s.122).

1.5.9. Dünyevi Çalışmalardan Uzak Durmak/Selamlaşmak/Eğlencelere-Evlilik İşlerine Katılmak

Avel, Şiva (7 gün) haftasında cenaze töreni hazırlıkları veya defin işlemleri için evinin dışında bulunabilir. Avel, evinde matemine odaklanmalıdır. Selamlaşamaz. Hem ticaret hem de zanaatçılıktan uzak durmak zorundadır. Dikiş, yazı yazma, tamir işleri gibi işleri yapamazlar. İş hayatını olumsuz etkileyecek durumlar söz konusu olduğunda istisnai durumlar geçerli olup Rabi'nin (din büyükleri) danışmanlığı doğrultusunda hareket edebilirler. Doktorluk bu ve buna benzer zorunlu işleri olan meslek gruplarında çalışanlar için istisnai durumlar söz konusu olabilmektedir. Avel, Şiva'nın başlamasıyla birlikte 30 gün içerisinde eğlencelere ve evlilik işlerine (düğün/nişan) katılamaz (Haber, 2001, s.123-129).

1.5.10. Yerde Oturmak/Yerde Yemek

Avel, Şiva (7 gün) haftasında, ölen kişinin ardından duyduğu üzüntüyü, içlerindeki acıyı ve çaresizliğini evinde yerde oturarak gösterir. Bu Avl'in (eş/evlatlar) üzüntüsünü göstereceği en belirgin tutumdur. Doğrudan toprak üzerine oturma zorunluluğu yoktur. Toprak haricinde döşeme, muşamba, halı vb. üzerine oturabilir. Bu esnada hiçbir destek unsuruna yaslanamaz. Yastık gibi benzeri ev eşyaları 9 cm'den yüksek olmamalıdır. Avel, tek başına kaldığında yerde oturamaz. Ayakta durabilir. Ziyaretçi gelirse yerde oturmak zorundadır. Hamile, yaşlı, rahatsız olan kişiler 27 cm'lik bir yükseklikte olan yerlere oturabilir. Böyle bir yer bulunmuyorsa sandalyede oturabilmektedir. Yemek yerken sandalyede oturabilir. Yerde uyumalıdır, fakat günümüzde istisnai durumlar gösterilerek yatağında yattığı da görülebilmektedir. Avel, Sinegog'da sandalyede oturabilir. Yaşlı ve hasta olanlar istisnalardan yararlanırlar (Haber, 2001, s.101-104).

1.5.11. Deri Ayakkabı Giymek

Avel, Şiva (7 gün) haftası boyunca deri ayakkabı giymemelidir. Ayakkabı

günümüzde normal giyilebilecek bir eşya olmasına rağmen dönemine göre lüks olduğu düşünülmektedir. Çünkü toprağın ayak tabanları ile hissedilmesini engelleyen bir eşyadır. Bir ayrıcalık olarak nitelendirilmektedir. Avel, deri ayakkabı olmamak şartıyla spor ayakkabı giyebileceği gibi çorapla da durabilmektedir (Haber, 2001 s.105-106).

1.5.12. Tevrat (Tora) Öğrenimine Ara Vermek

Şekil 6. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu. Tora/Tevrat.

Avel, Şiva (7 gün) haftasında Tevrat (Tora) öğrenimine ara verir. Bu hafta, tıpkı fiziksel zevkler gibi ruhani zevklerin de yasaklandığı bir dönemdir. Sessiz öğrenim de bile olsa Tora öğreniminden kaçınılır. İstisnalar her zamanki gibi bu durumda da mevcuttur. Şabat'ta (cumartesi) bile kişisel bir durum söz konusu olduğu için Tevrat (Tora) öğrenimine ara verir. Avel, yas evinde Tevrat (Tora) dinlemesi yapabilir (Haber, 2001. s.117-119).

1.5.13. Özel Hususlar

1.5.13.1. Yön

Musevilikte özel hususlar kapsamında yön konusu hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Ölen kişinin gömüldüğü yerin yön bakımından bir önemi var mıdır?

— Siliki: “Bizde yön olayı yoktur. İstanbul genelinde yöne çok fazla önem verilmemektedir. Yani İstanbul dışında da çok fazla yön dikkate alınmaz. Bir bakıma mecburiyetten diyebiliriz. Eski tarihlerde belki böyle bir uygulama olmuş olabilir. Fakat günümüz de böyle bir uygulama yoktur. Örneğin Ankara’da asri mezarlığın 6. bölümünde Museviler için yer verilmiştir. Örnek vermek gerekirse; Kudüs’e bakabilmesi için çapraz konulması gerekmektedir. Fakat böyle bir şeyin olması söz konusu değildir. Mezarlık yerlerinin sorumluları tarafından uygun görülen yer tahsis edilerek, yöne bakılmaksızın gömü gerçekleştirilir (2022, Para.9, Kay.2).

Şekil 7. İtalyan Musevi Mezarlığı.

1.5.14. Nakil

Musevilikte özel hususlar kapsamında nakil konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Defin işlemi yapılmış kişinin, bir başka yere nakil yapılarak defin işlemi olabilir mi?

— Siliki: Mumyalanma ve nakil olayları... Hz. Yusuf vefat etmeden önce oğullarını ve 2 tane torununu çağırır. Onlara “Beraha” dediğimiz nasihatte bulunur. “Ben öldükten sonra, siz buradan Mısır’dan göç ettiğiniz zaman benim kemiklerimi burada bırakmayınız.” Hz. Yusuf ölmeden önce bu sözü oğullarından ve torunlarından alır. Vefat ettikten sonra göç olur. İsraililer Mısır’dan göç eder. Torunları Hz. Yusuf’un kemiklerini toplarlar. İsrail’e yani Ke’nan topraklarına vardıkları zaman Hz. Yusuf’u gömerler (2022, Para.10, Kay.2). Bu nakilden de cenazenin bir yerden bir yere nakledilmesinin mümkün olabileceği, dinen

herhangi bir sakıncanın olmadığı anlaşılmaktadır.

— Gömülmüş bir kişinin, İsrail'e naklinin yapılması için ne gibi işlemler yapılmalıdır?

— Siliki: “Cenazelerin İsrail'e taşınması; çok nadirdir. Cenaze nakilleri yapılabilir. Ama nakil derken fiziki nakil kolaydır. Fakat aile yakınları tarafından yerine getirilmesi gereken dini kurallar vardır. Mesela, kişi öldü ve gömüldü. 1 sene sonra ya da 5 sene sonra ailesi; “Merhumun naklini İsrail'e götürmek istiyorum.” dedi. Çok büyük bir prosedürü var. Dini prosedürü var. Diyelim ki talep yetkililerce kabul edildi. Hahambaşılık tarafından organize edilir. Ölen kişinin yakınlarınca, ilk yaşanan yas günlerinin tekrarının yapılması istenir. Yani ölen kişinin birinci derece yakınlarının ilk 7 günü, ilk 30 günü ve diğer dini kuralları yerine getirmeleri istenir. Eğer aile bunu kabul ediyorsa o zaman nakil işlemi gerçekleştirilir. Ama genelde merhuma rahatsızlık vermemek için nakil işlemi yapılmaz (2022, Para.10, Kay.2).

1.5.15. İntihar

Musevilikte özel hususlar kapsamında intihar konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— İntihar eden kişinin cenaze işlemi yapılır mı?

— Siliki: Eskiden intihar eden kişinin cenazesine işlem yapılmazdı. Fakat son dönemlerde İsrail'de alınan bir kararla intihar etmenin bir psikolojik rahatsızlık olduğu tespit edildi. Yani insan niye intihar eder? Bir bunalım sonucu intihar eder. Bunalım nedir? Psikolojik bir sorundur. O yüzden artık intihar eden kişinin de cenaze işlemi yapılmaktadır (Siliki, 2022, Para.23, Kay.2).

1.5.16. Dövme

Musevilikte özel hususlar kapsamında dövme konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Musevilik dini, insanın kendi vücuduna dövme yaptırmasını nasıl görüyor?

— Siliki: “Eskiden bu dövmelemlerin bazıları geçici dövmeydi. İstenildiği zaman bu dövmelemler insan derisi üzerinden çıkartılabiliyordu. Daha sonra yapılan kalıcı dövmelemler insan derisi üzerinden çıkarılması zorlaştı. Dövmeyi deriden çıkartabilmeniz için deriyi kazmanız gerekiyor. Dinen insan kendine eziyet veremez. Ölen kişinin dövmesi varsa ve tahara yerine getirilmişse dövmeyi çıkartma işlemi yapılmaz. Yıkama sonrasında dövmeyi pamuk ile kapatıp onun üzerine kefen giydiriyoruz. Amaç; vücudun beyazlığı sabit kalsın,

alttan dövme gözükmemesi için pamuk konmaktadır. Çünkü kefen memershahi⁴⁷dir. İncedir gözüdür (2022, Para.25, Kay.2). İnsanın kendi derisi üzerine dövme yaptırması uygun görülmesi de dinen cenaze işlemlerinin yapılmasına mâni olmadığı anlaşılmaktadır.

1.5.17. Otopsi

Musevilikte özel hususlar kapsamında otopsi konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Otopsi hangi durumlarda yapılır?

— Siliki: “Şüpheli ölümlerde veya sıra dışı ölüm durumlarında tabî ki otopsi yapılıyor. Otopside geldikten sonra ölen kişinin bedeni tahara (yıkama) işlemine tabi tutulur. Hevra Kadişa (cenaze işlemcileri) için zor bir durumdur. Çünkü ölü bedeninin dikmiş yerlerinden veya farklı yerlerinden akıntılar olabilmektedir. Tahara işleminin dini kurallara göre yapılması zorunludur. Bu konuda gerekli özen gösterilmektedir (2022, Para.26, Kay.2). Otopsi işlemleri, cenazenin tabuta yerleştirilinceye kadarki süreçte en meşakkatli, en özen gösterilmesi gereken durumdur. İstanbul’daki Musevi cenaze işlemcileri, sadece İstanbul’daki Musevilere hizmet vermemektedir. Türkiye’nin diğer illerinden gelecek taleplere de karşılık verebilecek donanımına sahip olduğu görülmüştür.

1.5.18. Sünnet

Musevilikte özel hususlar kapsamında sünnet konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Sünnet nedir? Sünnet olmak zorunlu mudur?

— Siliki: Sünnet; Hz. İbrahim ile Allah arasındaki bir anlaşmadır. “Sünnetli olduğunuzu gördüğüm yerde, sizi koruyacağım ve kollayacağım.” anlamındadır (2022, Para.35, Kay.2). Dolayısıyla ailelerin dini sorumluluklarından biri de erkek çocuklarını sünnet ettirmeleridir. Kişi öldüğünde Allah’ın huzuruna inanış gereği çıkar. Burada Allah ile kişi arasındaki yapılan antlaşmanın gereği sorgulanır. Bu nedenle; sünnet, Musevilik inancında zorunludur. Kişi öldüğünde de cenaze işlemleri sırasında buna şahitlik edilir. İstanbul’da veya diğer illerde cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) tarafından sünnetsiz Musevi erkeğin cenazesine rastlamadığını beyan edilmiştir.

İstanbul’daki Museviler teknolojik gelişmelerin verdiği imkânlar ile birbirlerinden haberdar olduklarından doğum ve ölüm gibi önemli hususların kayıt altına alındığını, sünnetsiz Musevi erkeğinin bulunamayacağını da belirtmiştir (2022, Para.35, Kay.2).

⁴⁷ Memershahi: Pamuklu kumaş türü (Wikipedia.org).

1.5.19. Ci-Git/Cit

İstanbul'daki Musevi mezarlıkların çoğunda mezar taşlarının üzerinde Ci-git yazıldığı görülmüştür. Ci-git tercüme çevirisi olarak “burada yatan” anlamında kullanılmaktadır. Örnek bir çeviri şu şekilde olabilmektedir: “Ci-git Mary. á 98 ans. elle s éteignit.” “Burada yatan Mary, 103 yaşında ölmüştü.” (Ci-git, 2022, para.8).

Musevilikte özel hususlar kapsamında ci-git konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarının bazılarında “Ci-git” yazılı mezar taşları tespit edilmiştir. Bu konu hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Fransızca bir cümle, ama her Musevi'nin mezar taşında yazmaz. Genelde İtalyan Musevi Mezarlığı ve Ortaköy Musevi Mezarlığı'nda rastlanabilir. İstanbul'daki diğer Musevi mezarlıklarında da olabilir. Merhumun gömüldüğü tarihler, Fransızcanın yoğunlukla konuşulduğu dönemlerdir. Fransız bir ailenin üyesi olduğu düşünülebilir (2022, Para.45, Kay.2).

Yapılan bilimsel çalışmalar ışığında insana verilen değer ve ölen kişiye yüklenen anlam çok kıymetlidir. Allah'ın emanet olarak vermiş olduğu bedeninin saygınlığını ortaya koymak ve gerekli özenin gösterilmesini belirtmek için Ci-git'in mezar taşları üzerine yazıldığı kanaati oluşmuştur. Bununla birlikte Musevilerin göç etmeden önceki yaşadıkları topraklardaki mezar taşlarındaki ifadeleri kültürel bazda İstanbul'daki Musevi mezarlıklarına taşıdıkları düşünülmektedir.

Şekil 8. İtalyan Musevi Mezarlığı. Ci-Git/Cit-Meslek Sembolü.

Şekil 9. İtalyan Musevi Mezarlığı. Ci-Git/Cit.

1.5.20. Kayıp

Musevilikte özel hususlar kapsamında kayıp konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Cesedi bulunmayan kişinin cenaze töreni yapılır mı?

— Siliki: Hayır. Cenaze töreni yapılmaz. Mezarı olmaz (2022, Para.19, Kay.2). İstanbul'daki Musevilerde defin işlemi yapılabilmesi için insan bedeninin olması zorunluluğu vardır. İnsan bedeninin olmadığı durumlarda mezar yerine boş tabut gömülmez.

1.5.21. Reddiyet

Musevilikte özel hususlar kapsamında reddiyet konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Musevilerin, Musevilik dinini reddeden kişiler hakkındaki düşünceleri nelerdir? Musevilik dininden çıkmış, dini terk etmiş kişinin cenaze töreni yapılır mı?

— Siliki: Aklına güvenip dini yorumlamak veya çok fazla dini düşünceler içerisinde olmak kişileri ateistliğe itebilmektedir. Kişi, dokümanlar ve söylemler üzerine sürekli düşünebilir. Bir yerde bir kişi, "Aman kardeşim yok böyle bir şey, ben inanmıyorum." dediği gün ateist olabilmektedir. Kişi kendini ateist olarak görebilmektedir. Bu durum da bile olsa ailesi eğer gömülmesini istiyorsa, yani tören yapılmasını istiyorsa Hevra Kadişa (cenaze işlemleri) yapılabilir" (2022, Para.24, Kay.2).

Sosyal medyanın kullanımının artmasıyla kültürler arası iletişimin yaygınlaşması ve bilginin doğruluğunun sorgulanmaması gibi sebeplerden dolayı İstanbul'daki Musevi gençlerin etkilenmemeleri söz konusu değildir. Bu nedenle İstanbul'da yaşayan genç Musevilerin dinsel kural ve geleneklerden uzaklaştığı yapılan araştırma neticesinde tespit edilmiştir.

1.5.22. Ölünün Yakılması

Musevilikte özel hususlar kapsamında ölünün yıkanması konusu hakkında Siliki yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Musevilik dininde cenazelerin yakılması söz konusu mudur?

— Siliki: Cenazelerin yakılma olayı asla söz konusu değildir. Dini metinlerimizde gömülme vardır (2022, Para.36, Kay.2). İstanbul'da yaşayan Museviler için İstanbul'un belli başlı yerlerinde mezarlıklar tahsis edilmiştir. Mezarlıklara önem verilmektedir. İstanbul'da yaşayan Musevilerce insanın tekrar dirilişinde kendisine ödünç verilen bedenin hesabının sorulacağı inancı vardır. Nitekim İstanbul'daki Musevilerce, insan bedeninin tam ve bütün halinde gömülmesi dinen zorunlu olarak görülmektedir.

Avel olan kişinin, Onen'de olduğu gibi en büyük maddi ve manevi destekçileri aile ve cemaat olarak görülmektedir. İstanbul'daki Musevilerin dini uygulamalarını yerine getirmeleri küçük yaştan itibaren başladığı için gerek Avel durumunda gerekse Onen durumunda yapılması gereken uygulamalar kendilerince güç görülmemektedir. Günümüz İstanbul'da yaşayan Musevi gençlerinin çeşitli nedenlerle dini uygulamalarda zorlanmalarının bir sorun olarak geleceğe taşınmakta olduğu tespit edilmiştir. İstanbul'da yaşayan Musevi gençlerinin hız ve haz isteklerinin giderek artması, bağlı oldukları cemaatlerinde çözmesi gereken husus olarak görülmektedir.

1.6. HEVRA KADIŞA (CENAZE İŞLEMCİLERİ)

Yannier, 14 Eylül 2021 tarihinde Şalom Gazetesinin internet haberleri köşesinde Efraim Özşardaş ve Natan Siliki'ye yer vermiştir. Rehitsa (yıkama) aşamasında da kadın din görevlileri Eti Siliki ve Diana Taragano'ya söz vererek okuyucularını bilgilendirmiştir.

Yannier'in köşesinden Hevra Kadişa (cenaze işlemleri) ve Dini İşler Başkanlığı'nın, Neve Şalom Vakfı'na bağlı olarak çalıştığına işaret edilmiştir. Röportajda Özşardaş, Hevra Kadişa'yı (cenaze işlemleri) tanımlar; Hevra Kadişa, vefat anından kabre girinceye kadar yapılan işlemlere verilen addır. Cenaze işlemleri çalışma kollarına ayrılmaktadır. Bu işlemlerden en önemlisi Rehitsa (yıkama) kısmıdır. Bu kısım, vefat eden kişinin en iyi şekilde dini kurallara göre hazırlanma sürecidir. Bu çalışma kolunda 4 erkek, 4 kadın ve 1'de gönüllü erkek bulunur. Vefat olayı gece olmuşsa bu çalışma grubundan biri bekler ve tehilim (Zebur/Mezmurlar/Övgüler/Tanah'ın 3.bölümü) okur. Bu bekleme Şabat'ta (cumartesi –dini dinlenme günü) olmamaktadır (Yannier, 2011,

para.7-8).

Musevilikte cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) konusu hakkında Yannier'in Siliki ile yaptığı röportaj yapılarak doğrudan aktarılmıştır.

— Yannier: Hevra Kadişa'nın zorlukları nelerdir?

— Natan Siliki: Hevra Kadişa, dışarıdan bakıldığında kolay gibi görülen fakat zor bir görevdir. Her bakımdan üzücü, aynı zamanda çekinilecek, ürkülecek süreçtir. Bu görevi icra edenler için karşılaşılan zorluklar normal bir hal almıştır (Yannier, 2011, para.9).

Siliki'nin hatıratından: “İlk iş teklifi gelmişti. İş kabul etmişim. İşimin mahiyetini öğrenmek, ilk iş gününde tam zamanında iş yerinde olmak için erkenden evden çıkmıştım. İş yerime gittiğimde, ilk iş günümde görevimin başındayken en yakın büyüğümün cansız bedeni karşılaştım. Kendimi sorguladım. ‘Bu görevi yapabilir miyim? Yapamaz mıyım?’. Benim için bu olay bir dönüm noktası olmuştu” (Siliki, 2022, para.7, kay.2).

— Yannier: Rehitsa işlemleri nerede yapılmaktadır? İstanbul'da kaç yerde vardır?

— Özsardaş: Ulus Sefarad Musevi Mezarlığı bünyesinde Rehitsa odası bulunduran, İstanbul'da bulunan tek ve hizmeti devam eden yerdir. Neve Şalom Vakfına bağlıdır. Geçmiş seneler de 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi olan Zülfaris Sinagogu ile Kadıköy Hemdat İsrail Sinagogları'nın alt kısımlarında da Rehitsa (yıkama) odaları bulunmaktaydı. Günümüzde hizmet vermemekteler.

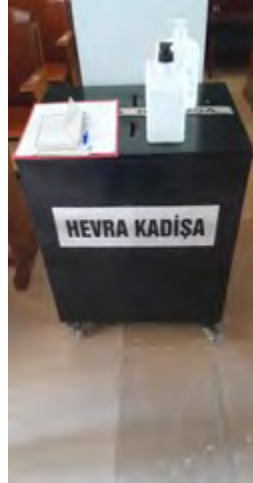
— Siliki: Rehitsa çalışanları kutsal bir görev yaparlar. Hayattayken bir iyilik yaparsınız ve karşılığında mükâfatını görürsünüz. Rehitsa'da aynı şekildedir. En büyük mitsvalardan (Tevrat'taki Musevilerin yapması gereken veya yapmaması gereken emirler bütünü) biridir. Bu bilinçle bu görevi üstlenecek kişilere de bir vesile ile davet göndermek istiyoruz (Yannier, 2022, para.10).

Yannier'in (2022) cemaatin görevi üstlenecek olan çalışan veya gönüllü kişilerin temini konusundaki sorusuna,

— Siliki: Dini bilgi kapsamında zorlayıcı değiliz, en az Teillim okuyacak kadar bilgiye sahip olmaları yeterlidir. Çalışma grubunda zaten bir veya iki kişi üst seviyede dini bilgiye sahiptir. Önemli olan onların kendine güvenmesi, işe talip olma cesaretini göstermesidir (para.11).

— Yannier (2022): Vefat işlemindeki süreç nasıldır?

— Özsardaş: Vefat olayının gerçekleşmesiyle ilk Neve Şalom Vakfı'na haber verilir. Ekip hazırlanır, evden cenaze alınır, Ulus Sefarad Mezarlığı morguna kaldırılır. Süreç esnasında aile ile yapılacak koordinasyon sonucu cenaze töreni tarihi belirlenir. Yer tespiti yapılır. Sonrasındaki tüm işlemler Neve Şalom Vakfı tarafından yerine getirilir. Defin işlemi gerçekleştikten sonra aileye limud (mevlüt) programı verilir. Bu program haftalık, aylık ve seneliktir (para.11).

Şekil 10. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Hevra Kadişa Sandığı.

Cenaze işlemlerinin (Hevra Kadişa), Rehitsa (yıkama) kısmının diğer aşamalardan daha meşakkatli ve hassas olduğu görülmüştür. İstanbul’da geçmiş senelerde birkaç yerde Rehitsa (yıkama) yerleri olmasına karşın günümüzde işlevselliğini sürdüren tek yer Ulus Sefarad Musevi Mezarlığındaki Rehitsa (yıkama) odasıdır. İzlenimler ışığında; sorumluluk alabilecek, güçlü bir iradeye sahip olabilecek, planlama ve programlama yapabilecek, insan ilişkilerine önem verebilecek, dini bilgisi az da olsa kendini geliştirebilecek elemanlara ihtiyaç duyulan cenaze işlemleri (Hevra Kadişa) kurumunda, gönüllülük esasının çok önemli olduğunu görmekteyiz.

1.6.1. Şamira (Bedeni Korumak)

Şamira: Vefat eden kişiye gösterilen onur ve saygıdır. Vefat eden merhuma defin işlemi gerçekleştirilene kadar bir refakatçi eşlik eder. Bu refakatçiye *Şomer* denir. Yas tutan kişi için bir geceliğine bile olsa refakatçi olarak kalması merhuma olan sevgisinin yansımasıdır. Çünkü insan özü itibariyle sadece bedensel müteşekkil değildir. *Neşama* yani ruha da sahiptir. Vefat anında Neşama (ruh) bedenden ayrılır. Bu beden, onu yaşamı boyunca muhafaza ettiği için bedeninin saygıyı hak ettiği düşünülür ve buna inanılır. Bu işlem Hevra (Cenaze İşlemcileri) tarafından organize edilir. Şabat günü dâhil hizmet verilir (Haber, 2001, s.32-33).

1.6.2. Vefat Haberi Sonrası İşlemler

Vefat haberi sonrası işlemler konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Vefat haberi sonrası ne gibi işlemler yapılmaktadır?

— Siliki: Vefat olayının evde olması durumunda yakınlarının Neve Şalom Vakfı'nı arayarak durumu bildirmeleri gerekmektedir. Kadın vefat etmiş ise kadın, erkek vefat etmişse erkek bir görevli vakıf tarafından görevlendirilir. Görevli vefat edenin evinde cenaze aracı gelinceye kadar Tehilim okur. Eskiden sabaha kadar bekleme olmaktadır. Şimdi cenaze aracını en kısa sürede gönderiyoruz. Bursa ilinde gönüllü çalışma grubu bulunmaktadır. İzmir'de de İstanbul'daki gibi profesyonel çalışma grubu bulunmaktadır. Ankara ve Antakya'ya ise İstanbul çalışma grubu sevk edilmektedir (2022, Para.14, Kay.2).

Cenaze işlemleri (Hevra Kadişa), Neve Şalom Vakfı koordinesinde, İstanbul ili çalışma grubunun başkanlığında faaliyetlerini yürütmektedir.

1.6.3. Vefat Duyuruları

Vefat duyuruları konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve elde edilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Duyurular nasıl yapılmaktadır?

— Siliki: Cenaze duyuruları eskiden gazetelere verilirken, şimdi WhatsApp gruplarından, Facebook'tan verilmektedir. Her şey maddiyata bağlandı. Bugün, gazete de ilan vermek aşağı yukarı 7-8 bin liradır. İnsanlar artık gazete almıyorlar. Eskiden İstanbul'daki Yahudi aileleri evine muhakkak ve muhakkak hürriyet gazetesi alırdı. İstanbul'da Musevilerden gazete alan yok. Şimdi gazeteye ilan veriliyor, okunmadıktan sonra bir işe yaramaz. Şimdi WhatsApp, Facebook gruplarından iletişim sağlanmaktadır.

Teknolojik iletişim gruplarından aldığımız haberler doğrultusunda tanıdıklarımızla paylaşmaktayız. Ağızdan ağza zaten yayılıyor, biliniyor (2022, Para.15, Kay.2).

Şekil 11. Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfı'ndan Haberler.

Türk Yahudi Topluluğu'nun resmî sitesi incelendiğinde Hevra Kadişa'nın (cenaze işlemleri) yürütülmesine yönelik çalışmaları tek bir elden Neve Şalom Sinagogları Vakfı'nın üstlendiği görülmektedir. Meldado yani Mevlit duası tarihlerinin hatırlatılmasına yönelik duyurular, İstanbul'daki Musevi ailelerinin kaynaşmaları ve birbirlerine olan bağlılıklarının devamı için önemli bir etkinliktir.

Şekil 12. Meldado tarihleri duyurusu.

Cenaze işlemleri (Hevra Kadişa), vefat haberi alındığından defin sonrasında bile bitmeyen bir süreç olarak değerlendirilebilir. Anma günleri takibi, mezarlık yapılarının yenilenmeleri vb. işlerle süreklilik arz eden bir işlemdir, denilebilir.

1.7. REHİTSA (YIKANMA) YERİ

Şekil 13. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı

Rehitsa (Yıkanma) yeri konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve elde edilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Vefat eden bir kişiyi defin işlemi gerçekleştirilinceye kadar beklettiğiniz yer varmıdır? Bu konu hakkında bilgi verebilirsiniz?

— Siliki: 6 adet soğuk hava kabiniimiz var. Vefat eden kişinin dinen hemen gömülmesi lazımdır. Mesela dün akşam saat 6’da vefat bir kişinin işlemi yapılamaz. Yarına kalır. Cenaze vefat ettiği yerden alınır, soğuk hava deposunda bekletilir. Mesela bir başka bekletilme sebebi şöyledir. Kızı veya oğlu Avrupa’da veya İsrail’de yaşıyordur. Bir gün bekletme durumu söz konusu olabiliyor. Nadiren defin işlemi ikinci güne sarkmaktadır. Genelde bugün vefat eden bir kimsenin yarın cenazesini yaparız (2022, Para.22, Kay.1).

Şekil 14. Ulus Sefarad Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Soğuk Hava Kabinleri.

1.7.1. Tahara/Taara (Arınma/Cenazenin Hazırlanması)

Her bir yeni gün, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Haber, bu his ve duygularla yeni bir güne başlarken el yıkama ritüelinin yapılmasının öneminden bahseder. Yeni bir güne arınmış olarak girmek de denilebilir. Bu işleme *netilat yadayim* denir. Ayrıca vefat edenin arındırılması vardır ki bu da yeni gün yani ahiret için yıkama/arınıştır (Haber, 2001 s.35).

Tahara (Arınma/Cenazenin hazırlanması) konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve elde edilen bilgiler doğrudan aşağıda aktarılmıştır.

— Tahara işlemi yapılırken sünnetsiz bir kişinin hazırlanması nasıl olmaktadır?

— Siliki: Erkeklerde, Tahara işlemi yapılırken sünnetsiz birine hiç rastlamadım. Sünnetsiz biri dinimize göre Yahudi olarak kabul edilmez. İstisna erkek çocuk vefat etmiştir. Erkek çocuğun sünnetini neşter ile çizik atarak kanatırız. Böylelikle sünneti gerçekleştirilmiş olur (2022, Para.34, Kay.2).

— Herhangi bir sebepten dolayı uzuvları olmayan vefat etmiş kişilerde Tahara işlemi nasıl olmaktadır? Mesela trafik kazası, hastalıktan dolayı uzuv kesilmesi durumlarda nasıl işlem yapılır?

— Siliki: Böyle cenazelerde kesilen kol, bacak bize getirilir. Cenaze işlemleri (Havra Kadişa) görevlileri kesilen kol, bacağı bir yere gömer. Gömdüğümüz zamanda orayı biliriz. Nereye gömdüğümüzü ve ne yaptığımızı biliriz. Adam vefat ettikten veyahut kadın vefat ettikten sonra o uzuv alınır, kişi gömülmeden önce tabutunun içine konulur. Yani bütünleşmiş şekliyle gömüsü yapılır. Biz onun taharasını, her şeyini normal şartlarda olduğu gibi yaparız. İşlemler bittikten sonra tabuta bütün olarak konur. Tabut daha önce uzvun gömüldüğü yere aynı şekilde gömülür” (Siliki, 2022, Para.24, Kay.1).

— Organı alınmış veya bir uzvu eksik olan kişinin dinen tahara işlemi nasıl olmaktadır?

— Siliki: Musevilikte organ bağışına mesafeli bakılır. Mesela 3 tane organ vardır ki bunların bağışı yapılmaz. Bağışı yapılmayan organlar kalp, göz ve beyindir. İstanbul’da yaşayan Museviler için günah kabul edilir. Geri kalan organların bağışı yapılabilir. Mesela böbrek, dalak veya diğer organlardan nakil yapılabilir. Fakat İstanbul’da yaşayan Musevi cemaati için göz, kalp ve beyin nakli dinen yapılmaz (2022, Para.25, Kay.1).

1.7.2. Rehitsa (Yıkama)

Rehitsa (Yıkama) işlemi konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak edinilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Rehitsa (Yıkama) işlemleri hakkında bilgi verebilir misiniz? İstanbul’daki hangi Musevi mezarlıklarında Rehitsa (yıkama) odaları mevcuttur?

— Siliki: Rehitsa, yıkanma işlemidir. Kişi vefat ettiği zaman yakınları bizim cemaatimize başvururlar. Vefat eden kadın ise cemaatimizde bu işle ilgili bir bayan arkadaşımız vardır. Bilgiyi alır eğer hastanedeyse hastaneden, eğer evdeyse evden veyahut da mesela bakımevlerinde, yaşlı evlerinde vefat etmişse özel cenaze arabamızla görevli arkadaşlarımızca teslim alınırlar. Cenaze alındıktan sonra Ulus Sefarad Musevi Mezarlığına getirilir. İstanbul’un tek rehitsa yeri Ulus Sefarad Musevi Mezarlığında mevcuttur. (Ulus Sefarad Musevi Mezarlığı Rehitsa odasına ilişkin fotoğraflar EK-1 Fotoğraf 34-42’de bulunmaktadır.) İster İtalyan cemaatine ister Ortaköy cemaatine bağlı olsun tüm cenazeler ilk önce buraya getirilir. Ulus Sefarad Musevi Mezarlığında rehitsa bölümünde 6 tane morg dolabımız vardır. Cenaze morg dolabına yerleştirilir. Nerede gömülecekse oranın cemaatleri

ile iş birliği yapılarak cenaze günü, cenaze saati ve nerede yapılacağı tespit edilir. Vefat eden kişinin aile fertleriyle beraber koordine hareket edilerek tespit yapılır. Belirlenen gün geldiğinde defin işlemi gerçekleştirilir. Mesela, dün bir cenaze gelmişti. Morga kondu. Bu sabah tüm tahara işlemleri yapıldı. Aile koordine edildi. Bugün saat 13.00’da Kilyos’ta defin işlemi gerçekleştirilecektir. Bu nedenle, Kilyos mezarlığındaki defin işlemi için saat: 12.00’da cenaze aracımız Ulus Sefarad Musevi Mezarlığından hareket etti. Kilyos Musevi mezarlığında defin işlemi gerçekleştirilecektir (2022, Para.12, Kay.1).

—Rehitsa (yıkama) işlemleri kaç kişiyle olmaktadır? Erkek veya kadın Rehitsa (yıkama) işlemleri nasıl olmaktadır?

— Siliki: Rehitsa’da (yıkama işlemi) erkeklerde yıkama ekibi ben (Natan Siliki) dâhil 4 kişidir. Kadınlarda yıkama ekibi 5 hanım görevlidir. Vefat eden erkekse erkek, bayansa ise bayan ekibe haber verilir. Ertesi gün cenaze diyelim ki saat 13.00’te defnedilecek, o günün sabahı saat: 08.30’da rehitsa (yıkama) ekibi toplanır hazırlıklarını yapar. Rehitsa (yıkama) yerine girerler. Rehitsa (yıkama) işlemleri başlar. Cenaze yıkandıktan sonra kefenlenir. Kefenlendikten sonra tabutlanır. Cenaze tabut konduktan sonra cenaze saati beklenmeye başlanır (2022, Para.12, Kay.1).

Şekil 15. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Yıkama Taşları.

— Rehitsa (yıkama) işlemleri odasındaki yıkama taşları hakkında bilgi verebilir misiniz?

— Siliki: Yıkanma yerine “Rehitsa” denir. Cenazenin yıkandığı 2 mermer taşımız vardır. Yıllar önce yapılmıştır. Zaman zaman onlar deforme olduğunda değiştiriliyor. Taşlarda delikler vardır. O delikler su giderleridir. Taşlar hafif meyillidir. Bu meyil sayesinde su rahatça gider. Müslümanlarda teneşir taşı denir. Biz Musevilerde de yıkama taşı denir. Cenazenin yıkama suyu, hayatta olan bir kişinin yıkanabilme sıcaklığı kadar bir su sıcaklığına ayarlanır. Sıcak ve soğuk su dengesi sağlanır. Ortalama bir sıcaklığa getirilir. Belirlenen sıcaklıkta yıkanır. Yıkama yerinde suyun sıcaklık ayarlaması şofben ile yapılır” (2022, Para.13, Kay.1).

— Rehitsa (yıkama) işlemleri sırasında kullanılan malzemeler nelerdir?

— Siliki: Eskiden bu Rehitsa işlemleri sıradan bir işlem gibi görünmekteydi. Çok yaşlı kişilerin yaptığı bir işti. Şimdi 1 kişinin yaptığını 4 kişi yapmaktadır. Yaş ortalaması da 50 yaşın altındadır. Yıkama esnasında sünger, sabun kullanılmaktadır. Eskiden rendelenmiş sabun kullanılırdı. Rehitsa’da (yıkama) kullanılacak eşyalar için bohçalar hazırlanırdı. Her bir cenaze için ayrı bohçalar. Zahmetli bir işti. Biz onları biraz daha ileri seviyeye götürdük. Maddiyatı pahalı olmasına rağmen sıvı sabun kullanıyoruz. Sıvı sabunu süngerlere ve örgü bezlerine dökmek suretiyle cenazeleri yıkıyoruz. Gül suyu gibi koku verici sıvılar kullanmıyoruz. Yıkama esnasındaki kirli sular, tenesir taşıdaki deliklerin akar. Böylelikle suyun tahliyesi sağlanmış olmaktadır” (2022, Para.15, Kay.1).

— Rehitsa (yıkama) işlemlerinin dini kurallarından söz edebilir misiniz?

— Siliki: Rehitsa (yıkama) işleminin dini bazı kuralları vardır. Örneğin, ölen kişi eğer erkeğe oğlu giremez. Oğlu babasının yıkanmasına eşlik edemez. Aynı şekilde kadına annesinin yıkanmasına kızı eşlik edemez. Rehitsa (yıkama) işlemlerine erkeğe erkek, kadına kadın girmek zorundadır. Ters olma imkânı mümkün değildir. Ayrıca din büyüklerinden biri vefat etmişse, Rehitsa (yıkama) işlemine öğrencisi giremez. Ama Rehitsa (yıkama) işlemini yapan birisi olarak birçok din büyüğüm (öğretmenim) vefat etti. Tek olmamdan dolayı Rehitsa (yıkama) işlemlerini gerçekleştirdim. Keşke Rehitsa (yıkama) işlemleri için daha çok arkadaşımız, kardeşimiz görevli olabilselerdi. Maalesef girmek zorundayız (2022, Para.17, Kay.1).

— Rehitsa (yıkama) işlemleri nasıl yapılmaktadır?

— Siliki: Cenazeyi yıkanırken sırtüstü yatırırız. Her yerini kaplayacak örtü örtülür. Edep yerleri kapatılır. İslatma duamız vardır. Dua bitimine kadar örtü cenaze üzerindedir. Dua biter örtü toplanır. Yalnız edep yerlerini kapatacak şekilde örtü durur. Örtünün ismi yoktur. Beyaz olan patiska bez kullanılır. Asla ve asla beyazın haricinde hiçbir renk kullanılmaz (2022, Para.14, Kay.1).

— Rehitsa (yıkama) işlemleri sırasında cenaze yakınlarının rolü nedir?

— Siliki: Vefat eden kişinin yakınları tüm yıkama, arınma, kefenleme aşamalarında bulunmazlar. Ancak bir arkadaşı veya yeğeni vardır. İkinci derecede akrabası vardır. “Ben yıkamaya girmek istiyorum.” dediğinde cenaze işlemcilerine müracaat ederler. Kabul görülürse davet edilir, yıkamaya girer. Gelir ama herhangi bir işlem yapmaz. En son “tevila” dediğimiz bir su atarız. Bu tevila kısmında yakınına bir kova su veririz. Verilen su cenaze yakını tarafından ölünün üstüne serpiştirilir, dini görevini yerine getirmiş olur (2022, Para.23, Kay.1).

— Yıkama esnasındaki dualar nelerdir?

— Siliki: Yıkama sırasında 3 tane duamız var. Birincisi, başlangıç yani ıslatma duasıdır. İkincisi yıkama işlemi bittikten sonra kurulama sırasında yapılan bir duamız vardır. Sonuncusu kefen giydirilirken yapılan duadır. Onun haricinde de başka bir duamız yoktur (2022, Para.19, Kay.1).

Şekil 16. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Dua Panoları.

Şekil 17. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Dua Panoları.

— Rehitsa (yıkama) işlemleri sırasında yıkama görevlilerinin özel yıkama kıyafetleri var mıdır?

— Siliki: Üzerimizde su geçirmez özel kendi önlüklerimiz vardır. Yıkama işlemleri bitince çıkartırız. Yıkama eldivenlerimiz vardır. Pandemi döneminde alınan kararlarla bazen Covit'li olan cenazeleri yıkamadık. Herhangi bulaşıcı hastalığa yakalanıp vefat etmiş kişinin cenazesi geldiğinde adam veyahut kadın iki kez, üç kez önlem olarak yıkama işlemi yapıyoruz. Kendimizi korumak zorundayız. Cenaze işlemleri ile görevli olan kişiler sene de bir kere tamamen sıhhi kontrolden geçer. Özel bir hastaneyle anlaşılır. Cenaze işlemlerindeki tüm ekipler gider. Bütün tahlilleri yapılır. Eldivenlerimiz, maskelerimiz mevcuttur. Kadınlarda bone takılmaktadır. Her türlü önlemi almaya gayret ediyoruz (2022, Para.20, Kay.1).

— Rehitsa (yıkama) işlemi sırasında erkek, kadın, çocuk işlemlerinde farklılıklar olmakta mıdır?

— Siliki: “Erkekler, kadınlar, çocuklar için malzeme değişikliği yoktur. Okunan dualarda, yıkama işlemlerinde hiçbir değişiklik yoktur. Cenaze törenlerinde değişiklikler olur. Kullanılan malzemeler aynıdır. Yıkama işlemlerinde kullanılan örtünün tümü beyaz olması zorunludur. Beyazın haricinde en ufak bir şey olamaz. Savaş zamanlarında yalnız beyaz renkte örtü bulunamıyorsa bambu renk örtü kullanmak şartıyla olabilir. Yani başka bir şey kullanamazsınız yani. Bu kesin dini kuraldır (2022, Para.21, Kay.1).

Rehitsa (yıkama) işlemlerinde kadın görevlilerin rolü ve önemi şu şekildedir. Eti Siliki (Rehitsa görevlisi); gönüllü olarak başlamış, sonrasında profesyonel olarak bu görevi üstlenmiştir. Görevlerinin kutsal olduğunu, severek ve isteyerek yaptıklarını dile getirmektedir. Diana Taragano (Rehitsa görevlisi), severek yaptıkları görevlerinin yerine getirilmesindeki güçlüklerden bahseder. Genç birinin vefatından çok büyük üzüntü duymaktadırlar. Psikolojik olarak etkilendiklerini bu göreve talip gençleri beklediklerini ilave eder (Yannier, 2022, para.12). Eti Siliki: “Kıdemli Rehitsa (yıkama) görevlileri yeni gelenleri eğitmektedir”. Hem Siliki hem Taragano, Rav Yeuda Adoni⁴⁸ ile yaptıkları istişareler neticesinde Ahala'daki⁴⁹ Tevrat'a bağlı kalarak Rehitsa (yıkama) eğitimlerini almışlardır. (Yannier, 2022, para.13). Cenaze işlemleri (Hevra Kadişa) ve özellikle Rehitsa (yıkama) işlemlerinde genç Musevi erkek ve kadın görevlilere ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Her toplumda olduğu gibi belirli mesleklerde genç ve yetişmiş eleman ihtiyacı bulunmaktadır. Bu mesleğin, dini ve geleneksel bir sorumluluğu olduğu gibi kültürel zenginliklerin yaşatılmasında İstanbul'daki Musevi cemaatlerine görevler

⁴⁸ Rav Yeuda ADONİ: Haham. Yahudi Din Bilgini. Şalom Gazetesi Yazarı. (salom.gov.tr).

⁴⁹ Ahala: Sinagog'taki Tevrat'ın bulunduğu dolap. (Allavici, 2022, para.2, kay.2).

düşmektedir.

1.7.3. Halbaşa (Kuşanma)

Halbaşa (Kuşanma) işlemi konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Halbaşa (Kuşanma) ne demektir?

— Siliki: Kefenleme işlemidir. Yıkama işlemi bitip kurulama işlemi yapılır. Tamamen cenaze kurulanır. Sonra taş kurulanır. Musevilikte kefeni giydirdikten sonra kefende en ufak bir ıslaklık olmaması gerekir. En ufak bir kanama veyahut sızıntı, akıntı olmaması gerekiyor. Pamuk tıkama olayı vardır. Her zaman değil. Eğer bir sızıntı veya akıntı varsa pamuklama olayı olmaktadır (2022, Para.16, Kay.1).

— Halbaşa (Kuşanma) işlemini anlatabilir misiniz?

— Siliki: Kefenleme aşamasında Musevilerin bağlama sistemi vardır. Ayak ucuda, baş ucuda bağlanır fakat bükme şeklindedir. Müslümanların cenaze yıkayışlarında bulundum. Cenaze patiska üzerine konup katlama suretiyle baş ve ayakucu tarafından bağlanmaktadır. İstanbul'daki Musevilerde giydirme şeklindedir. Pantolon dediğimiz bölüm vardır. Ceket, gömlek dediğimiz bölüm vardır. Palto dediğimiz bölüm vardır. Normal bir insanın gündelik hayatta giyiniyor gibi kuşanır. İnsan; pantolonunu giyer, gömleğini giyer, paltosunu giyer. Giyiniş sistemi aynıdır. Gömlek, gömlek gibidir. Hepsisi de dikişlidir. Pantolon, gömlek, palto boy boy özel terziye diktirtiliyor. Geçmişte böyle değildi. Birçok yenilikler geliştirdik. Bu işe başladığımda karşılaştığım zorluklardan biri de kefenleme oldu. Cenaze geldiğinde bu 3 numara kefen, bu cenazeye uyar dediğimde, Allah Allah uymadı, ufak geldi dediğimiz zamanlar çok olmuştur. Peki diyoruz, 4'ü koyuyoruz. 4 çok büyük geliyor. Neyse baktık ki, bunla baş edemeyeceğim, kadın terzi çağırdım. “Bakın... Biz bunları istiyoruz ama 2 numara, 3 numara, 4 numara, 5 numara, 7 numara yani farklı bedenlerde teferruatlı istiyoruz. Ne yapabiliriz?” dedim. Kadın terzi kalıp çıkardı. Kendisine örnek olarak 2 numara verdim. Ölçtü biçti. Bir boy büyük 3 numarayı oluşturdu. Kadınlar içinde, erkekler içinde numara numara hazırlattırıldı. Hazırlatılan kıyafetlere cenazeler yıkanıp kurulandıktan sonra giydiriliyor, bağlanıyor. Bağlanmış şekliyle kefen hazırlanmış oluyor. Erkekler de kefenin üzerine “tallet⁵⁰” (talit/tallit) denilen örtüyü koyuyoruz. Kadınlarda herhangi bir örtü koymuyoruz. Eller açık, gömleğin kol kısmı uzun olduğu için bağlanır. Topraklama kısmında bağlanan tüm kısımlar açılır, gevşetilir. Topraklamalarda bütün bağlantı yerleri açılır. Ölen kişi rahat olmalıdır. Tabuta konuluncaya, merasime gidinceye kadar bağlıdır. Cenaze merasimi sonrası gömüden önce, topraklama odası denilen yerdeki musalla taşına tabut getirilir. Taşın üstüne konur. Kefenin tüm bağlantıları açılır. Ölünün sarıldığı kefende 5 tane bağlantı yeri vardır. Bağlantı noktaları şöyledir; başucu, ayakucu, el uçları, bel yerleridir. Kefenlenen kişinin 5 yeri çözüldükten sonra vücut serbest duruma geçer. Allah'a giderken, Allah yolunda giderken bağımsız olmalı, bağlı olmalıdır. Kefenlenmiş kişinin ayakları, başı, vücuttaki tüm bağlar çözülür. Hepsisi çözülür. Böylelikle hür olarak Allah'a kavuşması sağlanır (2022, Para.39, Kay.2).

⁵⁰ Tallet: Musevi erkekler tarafından geleneksel olarak kullanılan şala verilen isimdir. (Wikipedia.org).

— Pantolon, gömlek, palto giydirilişinden bahseder misiniz?

— Siliki: Pantolon, gömlek, palto giydirilme işlemi kısaca şöyledir. Pantolon denilen çuvala ayaklar geçme şeklinde konur. Ayaklar ayrıktır. Aynı pabuç gibidir. Ayaklar içindedir. Fakat ayaklar çuvalın içinde ayrı ayrı durur. Çuvalın (pantolon) üstünden ayaklar bağlanır. Tabutta topraklamaya geldiği zaman onları çözeriz. Böylelikle iki ayak çuvalın içinde ayrı olur. Kollar böyledir. Uçlarından bağlıyoruz. Eller kısmının ucu açıktır. Ceket gibidir. Ama ters ceket gibidir. Ters ceket dediğimiz bir şekilde giydirilir. Bezin bu kısımları uzundur. Kol kısımları uzundun buralardan bağlanır. Ama tabutta gömüye gitmeden evvel bu bağlı kısımlar açılır. Gevşetilir. Kafa tarafına bir şey konmaz. Zaten palto L şeklinde kapüşonludur. Alt pantolon dediğimiz, bir ucu dikişli kapalı, diğer ucu açık bir çuval şeklindedir. Biz ölüyü yıkadık, kuruladıktan sonra ölünün bel altını bu çuvala geçiririz. Çuvalın içerisinde bacaklar bitişik değil ayrıktır. Bildiğimiz çuval şeklinde tutup büküyoruz. Sonrasında bu bükmeyi tabutla indirirken açıyoruz, orası gevşiyor. Ölünün sırtı açık değildir. Ters ceket dediğimiz şekilde üstü giydiririz. Zaten paltonun altında kaldığı zaman her yeri örtünmüş olmaktadır. Bu giydiriliş özel bir olay değildir. Palto L şeklinde dikilir. Ortadan böldüğümüz zaman kapüşon vazifesi görür” (2022, Para.41, Kay.2).

Cenazenin giydirilmesi; güzel ve görkemli kıyafetlerin anlamsız olacağı bir merasimdir. Ölen kişi, Allah’a maddi değerlerden arındırılmış halde beyaz kefen bezine büründürülerek hazırlanır. Önemli olan yaşamındaki eylemleri ve saygınlığıdır. Bütün bu işlemleri cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) yerine getirir. Bu görev kutsal olup iyilik eylemi olarak nitelendirilir. Bilgeler, bu iyiliği karşılıksız/dönüşü olmayan iyilik olması nedeniyle iyiliğin en saf hali olarak betimler (Haber, 2001, s.35-36).

Halbaşa (kuşanma) bölümünde kullanılan örtüler ve kefen bezi beyazdır. Sadeliğe özen gösterilir. Cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) tarafından halbaşa (kuşanma) bölümünde ölüye pantolon, gömlek ve palto giydirilmeleri, dünyevî olarak yapılacak en son saygıyla uğurlama ritüeli olarak görülmektedir. Ayrıca ölünün kefenlenmesi, insanın dünyadan bir şey götüremeyeceğini ve dünyanın fâniliğini temsil ettiği düşünülmektedir.

Şekil 18. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Rulo Kuşanma Bezi.

1.8. ARON (TABUT)

İstanbul’da gömme işlemi tabutla yapılmaktadır. Bazı dindar Musevilerin tabutla gömülmek istemeyenleri bulunmaktadır fakat yakın zamana kadar rastlanılmadığı öğrenilmiştir. İstanbul’daki Musevilerce tabutların sade olmasına özen gösterilir. Ağaçtan yaptırılır. Tabut yapımında gösterişe önem verilmez (Haber, 2001, s.53).

Defin işlemine hazır halde bulunan kefenlenmiş cenaze tabut içerisinde konmadan önce tabutun içine toprak konur. Tabutun altı ince sunta olup bedenın kısa zamanda toprakla bütünleşmesi sağlanır. Uygulama gelenekle temellendirilir. Bu temellendirmenin mimarı olarak Mişna derleyicisi Rabenu Akadoş kabul edilir (Haber, 2001, s.48-49).

Tabut, topraklama, tabutla gömülme konularında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak edinilen bilgiler aşağıda doğrudan aktarılmıştır.

— Tabutla gömülme hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Cenaze işlemlerinin üç bölümü vardır. Birinci bölüm Tahara (yıkama), ikinci bölüm okuma, üçüncü bölüm ise gömü işlemleridir. Tabutla gömü işlemi sadece İstanbul’da olmaktadır. Diğer yerlerde tabutla gömülme yoktur. Doğrudan toprağa gömülür. İzmir, Ankara, Bursa, Adana, Mersin buralarda yapılan bütün cenazelerin hepsinde doğrudan cenaze kefenlendikten sonra toprağa gömülür. Tabutsuz gömülme İstanbul’da yoktur. Dinen bir mevta için en fazla 3 tane yer kazma hakkınız vardır. Muhakkak 3 ayrı yerden birine gömü yapılmak zorundadır. Cenaze için bir yer kazdınız. Kazıp, açılan yer gömü yapmaya elverişli değil kapattınız. İkinci yeri kazdınız. Tekrar kazılan yer gömü yapmaya elverişli değil, tekrardan kapattınız. Üçüncü kez başka bir yer kazdınız. Şartlar ne olursa olsun gömünüzü oraya yapmak zorundasınız. Dördüncü bir yer kazamazsınız. Bu bir dini kuraldır. İstanbul’un dört tarafı denizlerle çevrili olduğunu düşünürsek eski dönemlerde çok fazla yapı yoktu. Hemen hemen her yerden su çıkmaktaydı. Örneğin Hasköy mezarlığında bir kazı yaptıklarında sürekli kazılan yerlerde su çıkardı. Birinci kazılar su çıkar, kapatırlar. İkinciyi açarlar, su çıkar, kapatırlar. Üçüncüyü açarlar, yine su çıkar. O dönemin hahambaşılığı ve etrafındaki din büyükleri bir toplantı yaparlar. Din büyükleri tarafından yapılan istişarelerde “Ne yapacağız? Nasıl bir çare bulacağız?” sorularının cevapları aranır. Aldıkları kararlar gereği gömülerin tabutla (sandıkla) yapılması konusunda fikir birliğine varılır. Bu şekilde, tabutun içine konulan cenazenin ıslanmaması ve kirlenmemesi sağlanmış olacağı düşünüldükten tabutla gömülmenin en uygun yöntem olduğu konusunda karar verilir. Tabutla gömülme işlemi bugüne kadar sürer. Amaç, cenazenin suyla temasını engellemektir (2022, Para.8, Kay.1).

— İstanbul’daki cenaze işlemlerinde kullanılan tabutlar hakkında bilgi verebilir

misiniz?

— Siliki: Tabutlarımız el yapımı. Devamlı çalıştığımız 30, 35 senedir tabut yapan bir arkadaşımız vardır. İhtiyaç halinde, tabutlarımız eksilmeye başladığı zaman arkadaşımıza telefon açarız. Tabutları hazır bir şekilde teslim alırız. Tabutlarımız kahverengi boyalıdır. Tabutlarda hafif parlak kahverengi boya kullanılmıştır. Mat bir boya değildir. Tabutların üzerinde Davut'un yıldızı bulunur. İç astarı yoktur. Tabutun içi sade ve tahtadan yapılmıştır. Bazen yurtdışından İstanbul'da gömülmek üzere cenazeler gelir. İstanbulludur fakat oğlunun yanında, kızının yanında vefat etmiştir. Vefat ettiği yerden İstanbul'a tabutla gönderilir. İstanbul'da cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) tarafından vefat etmiş kişi tabuttan çıkartılır. İstanbul'da Musevi cemaatimiz tarafından yaptırılan tabuta ölüyü koyar, cenaze işlemlerine devam ederiz. Ebat olarak 3 tip tabut vardır. Bunlardan biri her kişinin sığabileceği bir tabuttur. Bir boy büyüğü vardır. Bir de şişmanlar için çift kişilik battal boy tabut şeklindedir. Tabut yapımında kullanılan ağaç her türden olabilir. İstanbul'da yaşayan Museviler için hangi ağaçtan yapıldığı önemli değildir. Tabutçu kendisine göre bir standart oluşturmuştur. Tabut için kullanılan ağaç cinsi tektir. Çeşitlilik yoktur (2022, Para.11, Kay.1).

Şekil 19. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası. Tabut Örnekleri.

— Topraklama süreci hakkında bilgi verebilir misiniz?

— Siliki: Cenaze töreninin ilk bölümü bittikten sonra İstanbul'daki bütün Musevi mezarlıklarında topraklama yeri vardır. Bu yere ailenin birinci deredeki yakınları alınır. Yakınlarına kefenlenmiş kişinin yüzü açılır. Sadece cenazenin alınla burun arası açılır. Daha fazlası açılmaz. Kişiler kesinlikle cenazeye dokunamazlar. Dokunmak cenazenin kirlenmesi anlamındadır. Vefat etmiş kişilerinin birinci derece yakınları, hazır bulundurulmuş bir toprak kovaşından biraz toprak alırlar yüzüne toprak atarlar. Kendilerince dualarını ederler. Aflarını dilerler. Sonrasında ölünün yüzü tekrar kapatılır” (2022, Para.18, Kay.1).

— Topraklama sonrası nasıl süreç devam etmektedir?

— Siliki: Tabutun içerisindeki kefenlenmiş kişiyi görebilmek için aile yakınlarına sadece göz kısmı açılır. Açılan kısım alınla burun arasındır. Gözlere aile bireyleri toprak koyar eğer koymak istemezlerse din görevlisi koyar. (Toprağın iki özelliğinden dolayı gözlere konulduğu düşünülmektedir. Birincisi topraktan gelip toprağa dönerken hayatı boyunca o gördüğü gözlerin arındırılarak işlemin tamamlanmasıdır. İkincisi gözlerin dünyaya doyduğunun göstergesidir). Kefenle gömüldüğü zaman kafa kısmı toprak içinde oyulup açılan yere yerleştirilir. Cenazenin üstüne doğrudan toprak atılmaz. Cenaze kazılan toprağa indirilir. Açılmış toprağın yanlarına birer briket döşenir. Üstlerine tahtalarla veyahut mermerle döşeyip üzerine toprak atılır. Mezar kazılırken kademeli mezar açılır. Mesela mezarın yanlarına tahtaları yerleştirebilmek için ilk önce kazılır sonra genişletilir.” (2022, Para.9, Kay.1).

Şekil 20. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsa Odası Topraklanmış Tabut Örneği.

— Tabutların mezara indirilişi nasıl olmaktadır?

— Tabutların yanlarında kolları vardır. Taşımak amaçlı konulmuştur. Tabut, kazılan mezar yerine kayışla indirilir. Dar kısım önce indirilir. Geniş kısmı akabinde indirilir. Kürekle, cenaze yakınları tarafından mezara yerleştirilen tabutun üstüne toprak atılır. Kürek elden ele verilmez. Bir sonraki küreği yerden alır. Küreğin elden ele verilmesi inançsal olarak kederin elden ele geçmesi olarak düşünülmektedir. Toprak baş taraftan aşağıya doğru doldurulur. Mezarın üstü toprakla dolana kadar doldurma işlemine devam edilir (Haber, 2019, s.54).

İstanbul’da yaşayan Musevilerin Tahara (arınma), Rehitsa (yıkama), Halbaşa (kuşanma), topraklama, tabutla gömülme işlemleri dini kurallar doğrultusunda yapıldığı

görülmüştür. Tabutla gömülme işleminin tarihsel sürecinde zaruri sebeplerden dolayı ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Zamanla dini kuralların değişerek gelenekselleşerek günümüze ulaştığı görülmüştür.

1.9. LEVAYA (CENAZE TÖRENİ)

Yas sahipleri kendilerine ayrılan yerde otururlar. Hazan⁵¹/Hahambaşı töreni başlatır. Belirtilen bu ritüel uygulaması defin öncesinde yapılır. 7 günlük matem süresince, başlangıcında ve sonunda dualar okunur. Başlama sözleri aşağıda belirtilen hususlar çerçevesinde değişiklik gösterebilir (Haber, 2001, s.267).

Tahanunim⁵² olan günlerde Allah'ın yargısının adillikinden bahsedilir. Tahanunim olmayan günlerin duası “Adonay Ma Adam Vatedaeu...” şeklinde devam eder. İstanbul Musevi cemaati diğer cemaatlerden farklı olarak ölen kişi için Allah'ın merhamet etmesini ister. Başlangıcı şu şekildedir; “El Male Rahamim” yani “Merhamet Dolu Allah”. Erkekler için ayrı kadınlar için ayrıdır. İlk kısım bitimiyle vefat eden kişinin naaşı toprağa konulmak üzere kabristanlığa gidilir. Götürülürken ve kabristanlığa girilirken dua okunur. “Beruh Ata Adonay...” ile başlayan kadiş duası. Cenaze odasına girerken “Ata Gibor Leolam Adonay...” duası ile devam eder. Cenaze odasından kabre kadar okunacak dua ise “Yoşev Beseter Elyon...” dur. Tabut indirildikten sonra “İne Makom, İne Malon, İne Menuha, İne Nahala” söylenir. Kabir, toprakla kapanana kadar “Veu Rahum Yehaper...” başlayan dua okunur (Haber, 2001, s.268-274).

Levaya, son yolculuğa eşlik etmek, sevgi ve saygısını en üst düzeyde yaşamak ve bir arkadaştan ayrılmanın acısını hissetmek olarak izah edilebilir. Tüm mesele arkadaşta olan vefa için fırsattır. 3 emir/kural:

- Sinagog'a girişte çıkışta eşlik,
- Övgüde bulunmak,
- Matemdekileri teselli etmek (Haber, 2001, s.37).

⁵¹ Hazan/Kantor: Musevilikte dua formunda ses ahenk müzisyeni, koro şefi. (Wikipedia.org).

⁵² Tahannunim: Duaların “İtiraf/Yakarış” bölümleri. (Wikipedia.org).

Şekil 21. Ortaköy Musevi Mezarlığı Girişi. Sağda Dua odası, Solda Bekleme Salonu (Yemek Odası).

Şekil 22. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Dua Odası Girişi. Erkeklerin Başlarına Taktıkları Kipa.

Şekil 23. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Dua Odası.

Şekil 24. Ortaköy Musevi Mezarlığı. Dua Odası.

1.9.1. Merhuma Eşlik Etmek, Övgüde Bulunmak, Matemdekileri Teselli Etmek

En büyük mitsva'lardan biri N. Avot'un sözleri: "... Ölülere saygı göstermek Tora öğreniminden de önceliklidir." (Haber, 2001, s.38). Kabristanlığa kadar eşlik edilmesi makbuldür. Fakat vefat eden kişinin tabutunu gören en az 180 cm'lik bir mesafe geçilerek eşlik edilmek zorundadır. Tabut taşınırken Tevrat'tan bölümler okunur. Kadınlar için ise Mişle³¹ okunur. Eşet Hayil. Erdemli Kadın. "... Allah'tan korkan kadın, işte o övgüye layıktır..." (Haber, 2001, s. 40). Bir başka deyişle övgüye layık olmuş olan merhumenin tabutuna eşlik etmek en büyük onurlandırma olacaktır. Övgüye layık olmanın Allah'ın emirlerini severek, içtenlikle yaparak kazanılabileceğini vurgularken bu içtenlikten ve sevgiden uzaklaşmanın korkusu onu üstün kılan özelliğidir. Çalışkanlığı, bilgeliği, evinin direği oluşu ayrıca vurgulanmıştır. Satırların arasındaki ölüm düşüncesi merhum için artık geleceğe taşınacak isimdir.

Kişi öldükten sonra onurla uğurlama süreci başlar. Bu süreçte övgü defin öncesi ve sonrası yapılır. "Ve K. Şaul'u övdüler..." (1 Şmuel,1), "Ve Şmuel öldü... Yisrael toplandı... Onu övdü..." (1 Şmuel, 25). Amaç; merhumu onore etmek, geride kalanları hoşnut kılmaktır (Haber, 2001, s.41). Haber, R. Abu'dan şöyle aktarır; "Merhum, gömülene kadar her şeyi duyar" ve ayrıca veciz olan bir sözü şöyle dile getirir; "... Kişi iyi bir insan için gözyaşı dökünce, Tanrı gözyaşlarını sayar ve onları saklar." (2001, s.42). Yaratıcının gözyaşına verdiği önem belki de merhumun yakınlarının samimiyetlerinin ve erdemli olmalarının bir göstergesinin takdiri olarak yorumlanabilir. Övgü, geride kalanları da hoşnut kılar. Haber, R. Tarfon'un sözünü şöyle aktarır; "Zaman kısa. (Yapılacak) iş çok..." (2001, s. 43). Ölümü hatırlamak, bir gün bu gerçekle karşı karşıya kalılabileceğini bilmek, yas evine yapılan ziyaretin önemini bir kere daha ortaya çıkartmaktadır. Övgülerden sonra Tanah⁵³'tan alınan ilgili kısımlar okunur. "... Ayağa kalktı. Giysilerini yırttı. Saçını başını yoldu. Yere kapandı. Dedi ki: Annemin bağrından çıplak geldim. Toprağın bağrına çıplak gideceğim. Allah verdi. Allah aldı. Allah'ın adı kutsaldır." (Eyov, 1: 20-22).

⁵³ Tanah: Tora, Neviim, Ketuvim'den oluşan Tevrat ve Zeburu içiren Kutsal Kitap. (Wikipedia.org).

Yom tov şeni (bayramların 2. günü), bayramların ara günleri, Hanuka, Purim, Şuşan Purim, Purim Katan, Şuşan Purim Katan, bütün İbrani aylarının başı, bütün İbrani Nisan ayı, bayram nedeniyle “tahannun” okunmayan günlerinde ölen kişi için övgü’de bulunabilmektedir. İstisna durumların ve günlerin olduğunu da belirtmektedir (Haber, 2001, s.44).

Matemdekileri teselli etmek, geleneklerden biridir. Burada güzel birkaç söz bile insanlara destek olmak ve dayanışma sağlamak için çok derinden etkileyen hususlar olarak dikkat çeker. Levaya (Cenaze merasimi) esnasında yaşlı kişilerin yanlarında bulunmak, yastaki (matem) kişiler için maneviyatın paylaşımında önemli bir zaman dilimidir.

Merhumun çocuklarının defin işlemleri için kabristanlığa gidişleri için iki farklı görüş bulunmaktadır. Birincisi Tevrat’a ve geçmiş tarihlerdeki uygulamalara istinaden çocukların ebeveynlerini gömebilecekleri ifadesidir, ikincisi ise, kısmen mistisizme dayandırılarak, çocukların defin işlemleri esnasında ve cenaze merasiminde (levaya) tabutla yürümeleri konusunda tavsiyelerin olduğudur. (Haber, 2001, s. 50). Yine de çocukları mezarlıkta ebeveynlerine eşlik etmekte ve Levaya’ya katılmakta ısrarcı iseler bu konuda karşı çıkılmaması konusunda öğütler bulunmaktadır.

Haber, merhumun aile fertlerinin ve yakınlarının, vefat eden kişiden affını istemesinin önemli bir gelenek olduğunu aktarır (2001, s. 40).

İstanbul’daki Museviler için cenaze törenine eşlik etmenin, ölen kişi hakkında övücü sözler söylemenin, matemdeki kişileri teselli etmenin cemaat içi veya cemaatler arası ilişkileri arttırdığı düşünülmektedir. İstanbul’daki Museviler için cenaze törenlerinin ölümün gerçek, dünyanın fani olduğunun hatırlanması açısından dini ve sosyal sorumluluk olduğu görülmüştür.

1.9.2. Çelenk, Çiçek, Bağışlar

Musevilikte cenaze töreni (levaya) kapsamında çelenk, çiçek, bağışlar

konularında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak edinilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— İstanbul’da Musevilerin cenazelerini defnetme esnasında veya sonrasında çelenk yaptırma, çiçek gönderme, bağışta bulunma var mıdır?

— Siliki: Eski zamanlarda çelenk yaptırma, çiçek gönderme vardı. Şimdi bağış var. Bu olay genel olarak cemaate bağışa döndü. Çiçek 1 saat sonra, 1 gün sonra kuruyacak ve yok olacaktır. Ama bağış hiç olmazsa bir hizmete gitmektedir. Çok yakın aile fertlerinden çiçek getirmek veya yaptırmak isteyenler olmaktadır. Defin yapıldığı gün mezarın başına götürüyoruz, üzerine koyuyoruz. 2 veya 3 gün sonra topluyoruz” (2022, Para.22, Kay.2).

Matemde olan aile yakınlarının istekleri göz önünde bulundurulduğu, çiçek yaptırma hissiyatlarına önem verildiği görülmüştür. Bağışa yönelik uygulamanın teşvik edildiği öğrenilmiştir. Bağış, parasal olmaktadır. Bağışın; mezarlıkların bakım, tutum ve cenaze işlemlerindeki hizmetlerin kalitesini artırma ve sürekliliğini sağlama yönünde en önemli kaynak olduğu tespit edilmiştir.

1.9.3. Dua

Anma duaları; gömülme öncesi, Şiva (7 gün) haftasınca okunur. Allah’ın adil yargılamasından bahsedilir. Bu bölümde Tahanunim olan ve olmayan günler kadınlar için erkekler için ayrı ayrı dualar okunur. Aveller, Kadiş Al Yisrael’i okur. Sonrasında Hazan/Rav, Avellere tesellide bulunur. “Lo Yaho Od...” yani Yeşayau Elçinin teselli edici sözlerini kapsamaktadır. Cuma/Roş Hodeş’te teselli bir başka dua ile olmaktadır. Nihayetinde “Nafşo/Nafşa Betov Talin Vezaro/vezara Yıraş Arets” (Haber, 2001, s.286-297).

Kabristanlıkta merhum gömüldükten sonra toprak atmaya başlanıldığından itibaren berahot, Şema ve Tefila okuyabilir⁵⁴ (Akt. Behar, 2009, s.389).

İstanbul’daki Musevilerin vefat haberi alınmasından, defin sonrası ve matem süreçlerindeki duaların her biri konusuna göre erkeklere ve kadınlara ayrı ayrı okunduğunu öğrenmekteyiz. Dünyada erkek ve kadınların yükümlüleri farklı ve dualarda

⁵⁴ O.Hayim, Siman 71-1, B.Etev.

eklenmesi veya çıkarılması gereken bölümler olsa da ölüm sonrası sorgulama da erkek ve kadın ayrı ayrı sorgulanacağı inancına sahip oldukları düşünülmektedir.

1.10. DEFİN

Defin işleminin bedenın gömülmesi emanetin yerini bulması anlayışı ile de yapıldığı söylenebilir. Topraktan geliş, toprağa kavuşma inancına dayalıdır. Vefat etmiş kişilerin yakınları tarafından bu görevin yerine getirilmesi de ayrıca bir sorumluluktur. Tevrat'a uygun hareket etmeleri gerekmektedir. Şayet merhumun bedeni için dinen yapılması gereken işlemlerde eksikliği olduğu düşünülduğünde ise af görevi vefat edenin yakınlarına düşer. Çünkü beden artık yakınları için bir imtihan kapısıdır. Helalliklerini yakınları tarafından sağlamak zorunluluğu vardır. Defin işleminde kadın ve erkek ayrımı yoktur. Kadın'da erkek de toprağa tabut ile gömülür. Defin işlemine yakınları, sevenleri ve davetliler katılır. İstanbul'da, kabristanlıkta kadınların defin işlemlerine eşlik etmelerinde sakınca bulunmadığı belirtilir (Haber, 2001, s.52).

1.10.1. Toprağa Gömülme

Vaiz 12.7; "...toprak geldiği yere dönecek...", Yasanın Tekrarı (Devarim) 21.23; "O gün mutlaka gömmelisiniz". Tevrat'ın buyruğuyla gömülme işlemi tartışmaya kapalıdır. Bununla birlikte ölen kişi günahkâr olsa bile öldüğü gün gömülmesi istenmiştir. Gömülme günü konusunda zaruri sebeplerden dolayı istisnalar olabileceği dile getirilmiştir. Merhumun defin işlemlerinin hazırlanması (otopsi), yakınlarının uzaktan gelmesi, topluma duyurulması gibi sebepler zorunlu gösterilmektedir. Fakat olağanüstü durumlar bile olsa bir Rabi'ye (Din büyüğüne) başvurulması gerekmektedir (Haber, 2001, s.50).

Yaratılış (Bereşit) 3.19; "Toprağa dönünceye dek", "...topraksın, topraktan yaratıldın", "...yine toprağa döneceksin". Bedenin toprağa geri dönüşünün yapılması Tevrat'ın çeşitli bölümlerinde zorunlu görülmektedir. Yalnızca Rabi (Din) ve Tevrat (Tora) bilginlerinin cenaze törenlerinde (levaya), Chol HaMoed esnasında (Pesah ve Sukot ara günleri- 2. ve 6. günler (dâhil) arası) övgü dolu sözler söyleyebileceklerinden

bahsedilir (Haber, 2001, s.203).

Şekil 25. Hasköy Musevi Mezarlığı.

1.10.2. Ruh

Haber (2001), ruhu; “Allah ile birlikte dir. Ebedidir. Sonsuzdur.” şeklinde yorumlamıştır (s.47). Vaiz (12:5): “...insanlar ebediyet evine girecek”. Vaiz (12:7): “...ruh onu veren Allah’a dönecek...”

Museviler; ruhun varlığına, ölüm sonrasında da Allah’ın huzuruna çıkıp sorgulandıktan sonra ebediyet evine gireceklerine inanmaktadırlar. Ruhun sonsuzluğu, ruhun yaratıcısı olan Allah’a dönüş ile tamamlanacaktır. Ölen kişinin dünyada yaptığı iyi ve kötü davranışlarının sonucu Allah’ın takdiriyle nereye gideceği belirlenecektir. Bu kanaate, araştırmalar esnasında elde edilen bilgiler ışığında varılmıştır.

1.10.3. Üst Üste Gömülme

Musevilikte defin işlemleri kapsamında üst üste gömülme konusu hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Mezara gömülme usulü nasıldır?

— Siliki: Vefat etmiş kişinin içinde bulunduğu tabutu 1,2 metre derinliğe gömüyoruz. Bu tabutların her iki yanında tutamaklar mevcuttur. Askılarla aşağı indirilmektedir. Musevilik dininde aynı mezar yerine 2 kişinin defnedilmesi yoktur. Zaruri sebeplerden dolayı alternatif çözümler üretilmektedir. Mesela 2 kişiyi üst üste gömmemiz gerekirse 3 metre kazmamız gerekir. Alttakini 3 metre aşağı indirdikten sonra 80 cm üzerine beton atmamız gerekmektedir. Sonra üzerine yine toprak atmamız gereklidir. Yine 1,2 metre mesafe derinliğinde 2. kişiyi beton üstündeki toprağa yerleştirmemiz lazımdır. Topladığımız zaman 3 metreye tekabül eder. Fakat şimdiye kadar 3 metre kazıp 2 kişiyi altlı üstü gömmedik. Kim önce ölürse en alt kısma o gömülecektir. Diğeri bir üste konulacaktır. Erkek veya kadının üste veya altta oluşu fark etmemektedir. İstanbul'da özellikle Ulus Sefarad Mezarlığında birkaç bölüm bu şekilde hazırlanmıştır. İsrail'den bu tarzı yapıları gördük. Biz de yaptığımız istişareler neticesinde örnek birkaç tane mezar yeri hazırladık. En büyük sorunumuz, karı koca eşlerden birinin vefat etmesiyle birlikte yan yana mezar yerlerini talep etmeleridir. Ama yerimiz yok. Yan yana istiyorlar fakat imkânımız ve yerimiz yok. İsrail'de 2 katlı gömü yaygınlaşmaktadır. 2 katlı otopark şeklinde tasarlanmış gibiler. İsrail'de çekilmiş videoları örnek almaya çalıştık. İsrail'de mecburiyetten her türlü yapı şekli düşünülmektedir. İstanbul'daki nüfus yoğunluğu ile İsrail'deki nüfus yoğunluğu da bir değildir. Bugün için, İstanbul'da gömü üzerine gömü olmamaktadır. Türkiye'de iki kat gömü tarzını bugüne kadar bir kişi bile istemedi, talep olmadı.” (2022, Para.7, Kay.2).

Musevilik dininde, defin işlemlerinin önemi kefenlenmiş kişinin toprakla buluşmasıdır. İstanbul'da gömü işlemi tabutla olduğu için tabutun içi topraklanır. Bu şekilde tabut mezar yerine indirilir. 2 katlı defin işlemi olduğunda da tabutla gömülme işlemi söz konusudur. İstanbul'da Musevi nüfusun az olması sebebiyle yakın zamanda da tahsis edilen Kilyos ve Capitol mezarlıklarının hizmete girmesiyle birlikte gömü yeri sorunu bulunmamaktadır.

1.11. DEFİN SONRASI

Merhum/merhume defnedildikten sonra eller yıkanır ve defneden kişilerin herhangi bir şeyle uğraşmadan evlerine dönmeleri tavsiye edilir. Fakat eve dönmeden önce mağaza veya birkaç yere uğramaları inancı yer etmiştir (Haber, 2001, s.55). Bu hususun belki de günümüz ihtiyaçlarına dayalı bir zorunluluktan kaynaklanıyor olabileceği düşünülmektedir. Sosyo-kültürel etkileşim nedenleriyle zamanla bazı geleneklerin değişebileceği veya eklenebileceğini değerlendirilmiştir.

1.11.1. Bir Şeyler Yemek ve İçmek

Kabristanlık sınırları içerisinde bir şeyler yemek veya içmek gömülü olan atalara

karşı saygısızlık olarak kabul edilmektedir (Haber, 2001, s.189). İnsana yaşarken verilen değer ve saygının aynısı kabirde bulunan ölüler içinde geçerlidir. Mezarlıkta bir şeyler yemek veya içmek hem dinen hem de geleneksel olarak uygun görülmemiştir. Defin işlemi bittikten ve eller yıkandıktan sonra Musevi mezarlıklarında belirlenen dua odası avlusunda veya belirlenmiş salonda Guevo (yumurta, ekme vb.) ikram edilir.

Şekil 26. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Dua Odası Avlusu.

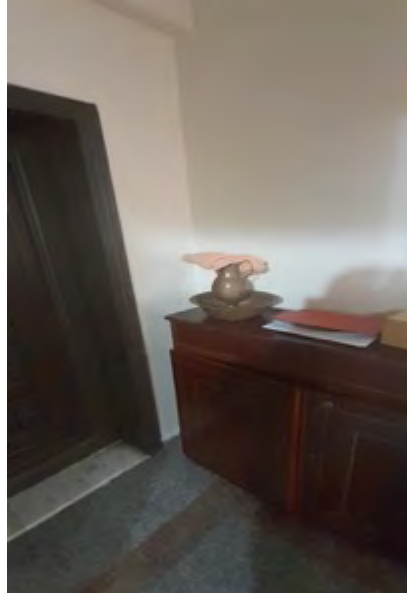
1.11.2. Ellerin Yıkanması

Mezarlıklarda çeşme veya sebiller/hayratlar görülmektedir. Bu çeşmeler su tesisatı bulunan mermer yapılardır. İstanbul'da sadece Acıbadem Musevi mezarlığında su kuyusu görülmüştür. Tüm Musevi mezarlıklarında tesisat döşenmiş çeşmeler olduğu gibi portatif taşınabilir su sebilleri de bulunmaktadır.

Şekil 27. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Dua Odası. Avlusu Su Sebili.

Haber (2001), ellerin yıkanmasını şu şekilde tarif eder; ilk önce sağ elin üzerine, sonra sol elin üzerine su dökülür. Bu işlem toplamda üç kez tekrarlanır. Su dökülecek kaplar elden ele verilmez. Aynen kürekte olduğu gibi birbirine yas vermek anlamını taşımaktadır. Günümüzde hayrat ve su sebillerinde musluk bulunmaktadır. Musluklarda bu ritüel gerçekleştirilir. Bazen eller yıkandıktan sonra muslukların açık bırakıldığı görülmektedir. Eller yıkandıktan sonra herhangi bir şeye temas etmemesi içindir. Bu gibi durumlarda mezarlık görevlileri muslukları kapatmaktadır. Eller kurulanması söz konusu değildir. Buradaki amaç ise merhumun/merhemenin anısını silmemektedir (s.55, 188).

Şekil 28. Hasköy Musevi Mezarlığı.

Defin sonrasında; dirilişi konu edinen Ata Gibor'un belli kısımları okunur. İstanbul'da İzmir'deki gibi *hatsi kadiş* duası okunmaz. Anma duası (*Aşkava*) okunur, annesinin ismi söylenir (Haber, 2001, s.54).

1.12. KERİA (MERHUMUN 7 YAKINI TARAFINDAN ÇAMAŞIR YIRTILMASI İŞLEMİ)

Merhumun arkasından matem amaçlı 7 yakın tarafından çamaşırın yırtılma işlemine “keria” adı verilir. Kıyafetin kalp ve boyun arasında kalan bir kısmında yırtma işlemi

gerçekleştirilir. Ölen kimse anne veya baba ise kalbe daha yakın yere kadar yırtılır. Bu ritüel esnasında yapılan dua şu şekildedir. “Yargılayansın, yaratanımızsın, derin saygı duyduğumsun, kutsalımsın.”⁵⁵ (Akt. Behar, 2009, s.395). Anne-baba vefatında kalp tarafından, yakınların vefatında ise sol taraftan yırtma işlemi gerçekleştirir⁵⁶ (Akt. Behar, 2009, s. 396).

Keria işlemlerinde kadın ve erkek aynı ayrımı yoktur⁵⁷ (Akt. Behar, 2009, s.396). Bu ritüel kişinin vefat ettiği andan cenaze törenine kadar olan sürede yapılmaktadır. İstanbul’da defin gerçekleştirildikten sonra Keria ritüeli yapılır. Sonrasında evlere çekilme geleneği vardır (Akt. Behar, 2009, s.401).

Keria; her ne kadar basit bir hareket olarak görülebilse de altında derin manaların yattığı bir ritüel olarak düşünülmektedir ve buna inanılmaktadır. Üzüntünün derinden yaşanmasından dolayı duyguların fiziksel, maddi bir eyleme dönüşme hâlidir. Kimi zaman sevdiğiniz sizden koparılmıştır, kimi zaman bir felaket sonrasındaki acılarıyla kaybedilmiş olan kişiler ile ruhsal iletişime geçilmesidir. Her iki durumda da giysilerin yırtılması ritüeli bir paylaşım olarak gelenekseldir ve tarihin derinlerindeki yaşanmışlıkları anımsatmaktır. Bazen de hissedilen trajik olaylara karşı bir tepkidir (Haber, 2001, s.61-63).

Giysilerin yırtılması eski zamanlarda ölüm haberi/trajik bir olayı duyduğunda, o anda içten gelen bir tepki olarak yapılmış olsa da günümüzde bu ritüel defin sonrasına ötelendiğini görülmektedir. Samimiyetten mi uzaklaşıldı, günlük hayatın yoğunluğundan mı bilinmez, acı/matem sanki göz ardı edilerek geleneklerden uzaklaşıldığı düşünülmektedir.

Kerianın, yastaki kadın/erkek ayrımı gözetilmeden yapılması zorunluluğu vardır. Matem tutan ayakta olmalıdır. Giysinin ön kısmı yırtılır. Matem tutan kişinin giysisinin boyun kısmından başlanarak yapılır. Matem tutan kişi tarafından aşağı doğru yırtılarak yapılır. Yırtık uzunluğu en az 9 cm olmalıdır (Haber, 2019, s.64).

⁵⁵ B.Yosef, Siman 350 BD. Eliezer.

⁵⁶ M.Loetz, P.Vayhi.

⁵⁷ Y.Dea 340-11.

Alisat Katef; mateme giren kişi omuzunu açıkta bırakmak suretiyle tepki gösterme ritüelidir. Kişinin kolunun ve omzunun görünecek bir pozisyonda olması gereklidir. Matemdeki kişinin cenazesi önünde bu şekilde yürünmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kadınlarda ve erkeklerde bu ritüel farklıdır. Kadınların yırtıklarını kapalı tutması için iğne kullanması gerektiği veya kazak giyebileceği belirtilmiştir. Bu geleneğin günümüzde uygulanabilirliğini yitirdiği görülmüştür (Haber, 2001, s.64-65).

Musevilikte keria olayı hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Keria olayını nasıl tarif edersiniz?

— Siliki: Hz. Yusuf'un kardeşleri Hz. Yakup'a, Hz. Yusuf'un öldüğünü bildirirler. Hz. Yakup da üzerindeki kıyafetini yırtar. Bundan dolayı vefat edenin birinci derecede yakınları atletlerinden veya gömleklerinden bir parçayı koparır. Bu işlemin bir duası vardır. Vefat eden kişinin yakını, yırtılmış atleti veya gömleği bir ay boyunca üzerinde taşır. Bu ritüele "keria" denir (2022, Para.28, Kay.2).

Hürriyet gazetesinin köşe yazarı Hande Fırat, 10 Kasım 2018 tarihli makalesinde; "Ben senden eksiyim. 1938 yılının hıçkırıkları. 1938 yılı İstanbul'da Karaköy. Pencerelerden atılan düğmeler. O düğmelerin sesleriyle 10 Kasım'ı bir giyim firması hatırlattı. "Markası ne olursa olsun, düğmesi sökülmiş ya da kopmuş ceketlerinizi 9 Kasım günü... mağazalarına getirin. Ücretsiz dikelim. 10 Kasım'da önümüzü birlikte ilikleylim" sözleri ile bu ritüele gönderme yapmaktadır.

1938, Atatürk'ün naaşı Dolmabahçe'den top arabasına konur. Naaş Karaköy'den geçer. "çıt, çıt, çıt" sesleri yankılanır. Musevi kökenli vatandaşlar "Keriyâ" ritüelleri yerine getirir. Atatürk'ü giysilerinden düğmelerini kopararak uğurlarlar. Kıyafetten parça kopartmak veya yırtmak "ben senden eksiyim" demektir" (2018, para. 1-11).

Şekil 29. İstanbul Karaköy (1938). Keriya Ritüeli.

Saygı, farklı din ve kültürlerin ortak noktası olurken, sevgi ise insanın yakınıni kaybetmesi esnasındaki giysisini yırtarak kahrolmasıdır. İstanbul'da yaşayan Museviler için yaşatılmaya çalışılan keria ritüelinin kalpten yapılması halinde Allah tarafından makbul olacağına inanılmaktadır.

1.13. YAS YEMEĞİ

1.13.1. Guevo (İlk Öğün)

Matem denilince aklımıza üzüntü, acı ve keder gelir. Bu durumlarda zevkten uzakta rahatlıktan uzakta bir davranış beklenir. Bu durumlarda en önemli ihtiyaç yemek yemek bile bu yas döneminde ikinci planda kalır. *Seudat avraa* matemde olan kişiye verilen öğün yemeğidir. Önemli olan kısmı ise başkalarının getirdiği yemektir ve bu yemek Avel'in eline takdim edilir (Haber, 2001, s. 89).

Haber (2001), bu yemeği Avel'in gömü işlemi bittikten sonraki ilk yemeği olarak ifade eder. Toprağa gömülme işlemi tamamlanıncaya kadar Avel yemek yemez. İhtiyaç halinde sıvı gıda (çay, kahve vb.) tüketebilir. Keria işlemi yapıldıktan sonra ilk öğün yenilir (s.89).

Avel, ister kadın ister erkek olsun yemek ritüelinde eşit muamele görülür. Ayırt edilmez. Erkek vefat etmiş ise kadına verilen yemek kocasına, kadın vefat etmiş ise erkeğe verilen yemek karısına verilmiş gibi kabul edilir. Ekmek ve yumurta geleneksel yemektir. Kırık ve çatlak olmayan yumurta, matem tutan kişinin ağzının kapalı oluşunu simgeler. Yuvarlak pide tarzı ekmekler de aynı görevi görür. Teselli amaçlı şarap vb. içecekler hususuna şöyle yaklaşılır. Talmud ve Tanah'ta matemde bulunan kişilerce tüketildiğine dair metinlerin olduğu belirtilir. Avel, bu iki yiyecek ve içecek harici gıdaları da tüketebilir (Haber, 2001, s.90).

Gündelik yaşamda da ekmek bir kişinin eline uzatılmaz. Sebebi, *Seudat Avraa*'ya (matemi olan kişi) benzememesi içindir. Bu süreçte verilen ekmek, en az 30 gramdır. Ekmek yemeden önce eller yıkanır. 60 gram üstü ekmek yenecek ise Beraha (dua) okunur sonra eller yıkanır. Ekmeği; erkek olan erkeğe, kadın olan kadına vermekle sorumludur. Önemli gün ve bayramlar da yemek vakitleri ve edilecek dualar açısından istisna durumlar söz konusu olabilir (Haber, 2001, s.91-93).

Şekil 30. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.

1.13.2. Avraa (Sofra)

Avel, merhumu toprağa verdikten sonra ilk öğününü komşu veya arkadaşlarının

gönderdiği yemek ile yapmak durumundadır. Komşuları ve arkadaşları da bunun sorumluluğunu taşımaktadır. Diğer günlerde kendi hazırladığı yemeği yiyebilir⁵⁸ (Akt. Behar, 2009, s.398). Merhumun defni cuma akşamına yakın yapıldığında “avraa” kurulmaz⁵⁹ (Akt. Behar, 2009, s.398). İstanbul’da bahse konu sofraya kurulmaz. Kahve ve unlu bisküvi âdeti mevcuttur⁶⁰ (Akt. Behar, 2009, s.398). İlk sofrada yumurta yenir burada Avel’e verilen yumurtayı Avel’in haricinde başka biri soymalıdır. İsteğe bağlı seçenek unlu mamuller vb. olabilir. Yere oturulmaz. Masada yenir. Sofra öncesi eller yıkanır, N. Yadayim duası okunur (Akt. Behar, 2009, s.399).

Merhumun defin işlemi yapıldıktan ve 7. günün bitiminden 30. günün tamamlanmasına kadar ki yükümlülükler⁶¹ (Akt. Behar, 2009, s.418).

Tıraş olmamak	23 gün daha devam eder.
Ütülü kıyafet giymemek	23 gün daha devam eder.
Eğlencelere iştirak etmemek	23 gün daha devam eder.
Evlilik işlemlerini ile uğraşmamak.	23 gün daha devam eder.

Tablo 4. Merhum Yakınlarının Yükümlülükleri

30. günün bitiminden 1 yılın tamamlanmasına kadarki yükümlülükler:

Keria, yapmış olduğu kıyafeti/çamaşırı isterse çıkartabilir. Çamaşır ile ilgili vereceği karar kendisininindir. İsterse yırtılan çamaşırı, özensiz geniş dikişle dikedebilir. 1 yıl boyunca Kadiş okur. 1 yılın bitimine 1 hafta kala kadiş okumayı sonlandırır⁶² (Akt. Behar, 2009, s.421-422).

1.13.3. Seuda (Yemek Düzeni)

Sofraya oturmadan önce ritüellere göre eller yıkanır (*netila*). Yemek bitiminde Birkat Hamazon⁶³ seslendirilir. Sofrada bulunan 3 veya 10 erkeğe göre okunacak dualar

⁵⁸ Y.Dea Siman 378-1.

⁵⁹ B.Dea Siman 378-5.

⁶⁰ Ş.Luhot A.B.Elizer.

⁶¹ Rambam, İ.Avelut 7-1.

⁶² M.Kuşta. K.Agedola. B.Y.B.Bo, Daf 369. Y.Dea 340-15.

⁶³ Birkat Hamazon: Yemeklerden sonra sessizce okunan Allah’a şükür duasıdır.

vardır. Yemek bitiminde teşekkür berahası (dua) okunur (Haber, 2001, s.280).

1.13.4. Oveo (Yumurta)

Musevilikte yas yemeği kapsamında oveo (yumurta) hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Oveo (Yumurta) hakkında ne söyleyebilirsiniz? Anlamı nedir?

— Siliki: Ölen kişinin birinci derecedeki aile yakınları yas başlayacağı için üzüntüden, o gün yemek yiyemezler. Yani birinci derecedeki aile yakınlarının aç olduğu düşünülür. Cenaze töreni yaklaşık 1 veya 2 saat sürmektedir. Bu süreçte birinci derece aile yakınları hiçbir şey yemedikleri için yorgundurlar. Onlara verilen, özellikle de “Oveo” yani yumurta, geri dönüşümü simgeler. Çünkü olips gibidir. Yumurta, oval bir şekilde olduğu için bu isim verilmiştir. Yumurta sanki geri dönüşüm simgeler. Bir başka deyişle, yumurta insanoglunun tekrar Allah’a döneceğini temsil eder ve anımsatır. Kısaca “oveo” İspanyol’ca **yumurta** demektir. Defin işlemi bittikten sonra dua odasında yumurta yemeği verilir. Bu yemekte; ekmek, beyaz peynir, kaşar peynir, siyah zeytin verilir. Siyah zeytin matemi temsil eder. Yanında da ana yiyecek olarak yumurta verilir. Son dönemlerde bu da abartılmaya başladı. Börekler çörekler getirilmeye başlandı (Para.29, Kay.2).

1.14. YAS SÜRESİ

Şekil 31. 500.Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi Sergi Salonu. Mateme Dair Pano.

Haber, yas süresini kısaca şu şekilde özetlemiştir. Yas süresi 30 gündür. Bu süre ebeveynler hariç tüm akrabaları kapsar. Şayet vefat ebeveyn ise, yas 12 İbrani ayıdır. Fazlalık (artık) yıl bile olsa (13 ay) yas süresi 12 aydır (2001, s.228).

1.14.1. Avelut (Yas)

Merhum toprakla buluşturulur. Kabir toprakla örtülür. Böylelikle ölen kişinin yakınları için matem başlar⁶⁴ (Akt. Behar, 2009, s.390). Merhum başka bir şehre nakledilecekse yakını merhumla intikal ediyorsa ve gömüye katılıyorsa, cenazeyi toprağa verdiği andan itibaren Şiva (7 günlük) ve 30 günlük yas başlar⁶⁵ (Akt. Behar, 2009, s.390). Şehir dışında yakınının vefat haberini alan kişi için matem, duyduğu andır⁶⁶ (Akt. Behar, 2009, s.390).

İstanbul'da Musevilerden elde edilen izlenimler neticesinde matem, tüm cenaze işlemleri sürecinin en yoğun hislerin ve ritüellerinin gerçekleştirildiği dönemdir. Defin işlemi biter, kendisini hesaba çeker. Dünya zevklerinden uzaklaşır. Allah'tan affını diler, Allah'ı över.

1.14.2. Şemua Kerova (30. Gün İçinde Vefat Haberinin Alınması)

Şemua Kerova; merhumun ölümünün 30. gününde de olsa yakınlarının vefat haberini almasına denir. Bu durum söz konusu olduğunda Avel 7 günlük yas durumundadır. Beraha okur. Keria yapar⁶⁷ (Akt. Behar, 2009, s.392).

1.14.3. Şemua Rehoka (30. Gün Sonrasında Vefat Haberinin Alınması)

Şemua Rehoka; anne-baba hariç 7 yakından biri vefat etmiş ise ve 30 gün sonra haber alınmışsa 7 günlük ve 30 günlük yastan muafır. Lakin çok kısa bir süre de olsa hürmetten dolayı yas tutması tavsiye edilir⁶⁸ (Akt. Behar, 2009, s.393).

1.15. KADIŞ, AZKARA, AFTARA, AŞKAVA

Mevlit, vefatın birinci yılında gömülme tarihi temel alınarak gerçekleştirilir.

⁶⁴ Y.Dea 375-1.

⁶⁵ S.K.Yaakov; D.Avelut, Siman 1.

⁶⁶ S.K.B.Elizer, S.14 B.Avelut.

⁶⁷ H.Adam, D.Keria, Kelal 152-1.

⁶⁸ H.Adam, Kelal 171-1.

Sonraki senelerde de vefat tarihi geçerlilik kazanarak mevlit (Azkara) icra edilir. Ayrıca sonraki seneler de Azkara gününde ölen kişinin çocukları tarafından oruç tutmaları, kadiş okumaları, kandil yakmaları, kabristanlıkları ziyaret etmeleri, Tora öğrenmeleri, Aşkava (anma duaları) icralarının yerine getirilmesi beklenir⁶⁹ (Akt. Behar, 2009, s.430).

1.15.1. Dua ve Kadiş (Ölüm ile İlgili Özel Dua)⁷⁰

Alleveci, “Sistemin anlayışı; duadır.” (2022, para.1, Sesk.1) diyerek İstanbul’daki Musevilerin, dinin merkezine koydukları anlayışın altını çizmiştir.

Dua; İbranice “*Palel*”, Arapça “*Felle*” fiil kökünden oluşmuştur. Dil bilimciler her iki fiil kökleri arasında yakın bir ilişkinin olduğunu vurgulamışlardır (Uğur, 2008, s.135). Eski Ahitte “ümit etmek, yargılamak” manalarına yüklenmiştir. “*Palel*” fiili isme dönüştüğünde Tefila olarak karşımıza çıkmıştır. 155 kez Eski Ahit’te yerini almıştır (Uğur, 2008, s.136).

Palel/Tefila

Fiil	Pentatök (İlk 5 kitap)	6 kez
Fiil	Tarih kitapları (1 Samuel’den 2 Krallar’a kadar)	27 kez
İsim	Tarih kitapları (1 Samuel’den 2 Krallar’a Kadar)	10 kez
Fiile benzer	1-2 Tarihlerde (1 Samuel’den 2 Krallar’dan sonraki bölüm)	20 kez
İsme benzer	1-2 Tarihlerde (1 Samuel’den 2 Krallar’dan sonraki bölüm)	14 kez
Fiil	Peygamber (Nebiiim) kitaplarında	19 kez
İsim	Peygamber (Nebiiim) kitaplarında	9 kez
Fiil	Mezmurlar	3 kez
İsim	Mezmurlar	31 kez
Fiil	Eyub, Meseller, Daniel, Ağıtlar	4 kez
İsim	Eyub, Meseller, Daniel, Ağıtlar	9 kez

Tablo 5. Duların Kullanım Sıklığı

Tefila; Eski Ahit’tin son dönemindeki metinlerinde “*cemaat duası*” anlamına dönüşmüştür. Modern İbranice dilinde “*pala*” kökü (ibadet) yerini almıştır (Uğur, 2008,

⁶⁹ T.Zaav, S.Koen B.Bo. Siman 4. K.Bo.Avelut. Siman 4, S.389).

⁷⁰ Kadiş: Yahudilikte, en âli (yüce) dua. (<https://istihbarat.club/d/82-kadis>). Kelime kökü Aramicedir.

s.136).

Eski Ahit'te⁷¹ dua sözcüğü veya dua anlamı taşıyan sözcükler (Akt. Uğur, 2008, s.136).

Dua	85 adet
Dua anlamı taşıyan	60 adet büyük
İlahi parçası	14 tane *5 tanesi dua Mezmurlar 17, 86, 90, 102, 142.

Tablo 6. Eski Ahitte Dua Kullanımı

Musevilerce, Babil sürgünü milat kabul edilerek duanın ön plana çıktığı söylenir. Çünkü dua artık ibadet olarak günlük hayata geçmiştir⁷² (Akt. Uğur, 2008, s.137)

M.S. 70 Mabed'in yıkılışı (Mişna ve Talmud dönemi) ile dua vakitleri güncellenmiştir. Daniel 35 kaynakça gösterilerek dua vakitlerinin; sabah (Şahrit), öğleden sonra (Minha), akşam (Arvit) olmak üzere 3 vakit şeklinde tayin edildiği vurgulanmıştır (Uğur, 2008, s.138).

Talmud döneminde bir usul daha yürürlüğe girmiştir. O da haftanın belirli günleri sinagoglarda Tevrat'ın okunmasıdır. Bu günler pazartesi ve perşembe günleridir. Museviler için günlük ibadetlerin haricinde haftalık ibadet de mevcuttur. Haftalık ibadet günü cumartesi (Şabat) günüdür ve cuma akşamından cumartesi akşamına kadardır (Gün batımı başlangıç ve gün batımı bitiş). Günlük duaların kaynağı Eski Ahit'tendir⁷³ (Akt. Uğur, 2008, s.140). İnançta dua türleri mevcuttur. Bunlardan birkaçı şöyledir; Kinnot, Piyyut, Selihot, Zemirov vb. birikimsel aktarmalar ile derlenip "Siddur" denilen bir kitap oluşturulmuştur. Bu kitapta yer alan dualar ibadetlerde zikredilmeye başlanmıştır⁷⁴ (Akt. Uğur, 2008, s.141). Dua 2 temel esasa dayanır. Birincisi yalvarma ve isteğini sunma,

⁷¹ Abrahams-Jacobs, age, s.248.

⁷² Werblowsky, R.J.Zwi. Prayer. The Encyclopedia of the Jewish Religion (EJR). Phoenix H.London 1967, s.306.

⁷³ Gürkan. Age. S.156.

⁷⁴ Werblowsky, agmd. EJR.S.306; Besalel. Tefila. YA.III/726.

ikincisi ibadet ve hamd etmek⁷⁵ (Akt. Uğur, 2008, s.141). Duanın kalpten olması makbul olanıdır. Eski Ahitname’de erkek ve kadın ayrımı yoktur. Cinsiyet ayırt etmeksizin tüm Yahudiler duada bulunmakla mükelleftir. Tek başına olduğu gibi toplu olarak da dua yapılabilir (Uğur, 2008, s.141) Maimonides⁷⁶, Allah’ın cemaatle yapılan duaları kabul edeceğini vurgular. Kişinin cemaate katılmasını ister (Uğur, 2008, s.141).

Eski Ahit’te dua; bir olan, varlığından şüphe edilmeyen, işiten ve seslenişlere karşılık veren Allah’a iman temeline dayanır⁷⁷ (Akt. Uğur, 2008, s.142).

Dua; insan için çok önemli bir yere sahiptir. İnsan kutsalını arar ve ruhunun kaynağına yönelir. İnsan, özlem duyar ve hasret çeker. Nihayetinde her şeyini Allah’tan ister ve sadece Allah’a yönelir⁷⁸ (Akt. Uğur, 2008, s.141).

Kudüs Tapınağı, duanın merkezidir. Bu mabed “*tüm halkların dua evidir*”⁷⁹. Dua, karşılıklıdır. Dua, bir köprüdür. Allah ile iletişime geçilme, Allah’a yakın olma durumudur⁸⁰. İnsanda, niyet olmadan Allah tarafından ibadetin kabul görmeyeceğine inanılır. İnsanda bilincin de açık olması gerekmektedir. Dualarda “**Biz**” cümleleri vardır. En önemli olan da dualarda ümitsizlik asla yoktur. Dua terk edilmez⁸¹ (Akt. Uğur, 2008, s.141)

Allah’a iman edildiğinde dua, ümitle yeşerir, güç bulur. Beklenen ölüm anı bedene geldiğinde ruh ebedi yaşama yolcudur. “Toprakla buluşan bedendir. Ölüm, bedene gelir. Yaşam ise ruha...” (Haber, 2001, 38).

⁷⁵ Werblowsky, agmd. EJR. S.306.

⁷⁶ Maimonides/Musa bin Meymun: Yahudi filozof. Din bilgini. (Wikipedia.org).

⁷⁷ Mezmurlar LXV/2. CXV/3-7.

⁷⁸ Abraham-Jacobs. Age. S.248.

⁷⁹ İşaya LVI/7.

⁸⁰ Abrahams-Jacobs. Age. S.252.

⁸¹ The Babylonian Talmud. Berahot.12b.-Abraham-Jacobs. Age. S.254.

Şekil 32. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı. Kadiş Duası.

Kadiş

“Sizi bu din üzerine yaratan

Bu din üzerine yargılayan

Ve bu din üzerine öldüren

Ve de hepinizin sayısını bilen

Sizi gelecekte diriltecek

Bu din üzerine ayağa kaldıracak

Gelecek öbür hayata götürececek olan Allah’a hamd olsun

Rabbimiz Adonay

Ölüleri dirilten sen kutsalsın. Sana hamd olsun.” (Çev. Gurbanov⁸², 2022, Sesk.1).

Hız. Musa, Allah’ın verdiği Tevrat’ı (Tora) halkına tebliğ etmiş, halkı ise Allah’a duada bulunmuştur. Bu bazen yakarış olmuş, bazen istek olmuştur. İnsanoğlu, Yaratanına en yüce duygularıyla seslenmek istemiştir. Kadiş duası bu seslenişe en güzel örneklerden

⁸² Öğr. Gör. Elshan GURBANOV Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatı İbrani Dili ve Edebiyatı.

biridir. Kadiş duasının, merkezinde; ölüm, yargı, diriliş ve şükür vurgusu olan bir sesleniş olarak düşünülmektedir. Dualar din adamlarının dışında da araştırılmıştır. Duaların gücüne inanan farklı dinlere mensup insanlar tarafından da söylenmiş ve bu insanlar tarafında da İlahi güce mazhar olmak istenmiştir. İstanbul'daki Museviler için dua; zayıfların, çaresizlerin, ümitsizlerin, mecnunların yöneldiği bir kapı olmayıp aksine Allah'ın muktedirliğini kabul etmek, Allah'ın kulu olarak Allah'a yönelişinin göstergesi olarak görülmektedir.

Haber (2019) Yahudi halkının dağınık ve yurtsuz kalışının neticesinde Allah'ın adının yüceltilmesinin en gerekli davranış olduğunu ifade etmiştir (s.68). Bu dua tam da bu misyonu üstlenir. “Yitgadal Veyitkadaş Şeme Raba.”, “Allah büyüktür. Yüce adı Yücelsin. Kutsansın.” Kadiş duası, ölümle ilişkilendirilse de Yahudi halkının kalbinde hususi bir yere aittir. Kadiş duasının, büyüleyici bir özelliği mevcuttur. Kadiş duası hem babanın oğula hem oğulun babasına okunabildiği için her iki aile konumun yüceltilmesi durumu söz konusudur. Baba ve oğulların birbirlerine karşı yardımları söz konusudur (Haber, 2001, s.70-71).

Avel, 11 ay kadiş okur. İstanbul'daki cemaatler 12 ayda 1 ay kadiş okumaya ara verir. Kadiş okunurken ayakta veya oturarak dinlemenin belirli kuralları vardır. Ritüele uyulmak zorundadır. Halk ayaktaysa ayakta olmak zorundadır. Avel kendini halktan soyutlayamaz. Kadiş okuyan kişinin önünden geçilmemesi gerekmektedir. Dinleyenler, kadişin ilk paragrafının içerisinde 5 yerde “amen!” der. Bunlar; 1. Raba. 2.Meşihe. 3. Veimru Amen. 4. Berihu. 5. Da amiran be alma ve imru amen. Kadiş herkesin katılımı ile okunmalıdır (Haber, 2001, s.77-79). Ebeveynleri vefat etmeyenler de kadiş okuyabilir. 10 erkeğin hazır bulunması gerekir. Dua bitimine doğru çok zaruri sebeplerden dolayı erkek sayısı düşmüşse kadişi bitirecek erkek sayısının en az 6 olması gerekmektedir. Bu tip ritüellerde her zaman istisnai durumların söz konusu olabildiği görülebilmektedir. Aynı şekilde Aşkenaz ve Sefarad geleneklerinde kadiş metinlerinde ufak nüanslar görülebilmektedir. (Haber, 2001, s.81-82). Kadiş duasının okunuşu ile ilgili farklı anlayışlar olabilmektedir. Mesela; matem de olan kadınların kadiş okuyup, okuyamamaları gibi farklı görüşe sahip cemaatler olabilmektedir. İstanbul'da yaşayan Musevilerin geleneğinde olmayan fakat vefat haberi alınınca okunan bir dua da *Tsiduk*

Adin 'dir (Allah adildir). İstanbul'da Minha ve Arvit dualarının arasında zikredilir (Haber, 2001, s.84-85).

Kadiş, 7 akrabanın okuması ile gerçekleştirilir. Bu kişiler Avelut (yasta olanlar) sınıfında olanlardır. Yine Tahanunim⁸³ varsa Tsadik Ata bölümü okunur. Tahanunim yoksa Adonay Ma Adam bölümü okunur. Aşkavalara geçilir (Haber, 2001, s.277-278).

“Allah verdi, Allah aldı. Allah'ın adı çok kutlu/üstün/mübarek olsun” (İyov 1:21) ışığında Kadiş duası, Yaratıcının adının her daim yüceltilerek takdir edildiği duadır. Her bir Musevi ölümü ve yargılamayı büyük bir olgunlukla karşılamalıdır. Bu anlayışla kişi, ruhunun iç derinliklerinden gelen saygı ve samimiyetle kadiş duasını okumalıdır (Akt. Behar, 2009, s.430). Kadiş, göklerdeki yüce Allah'ı çok üst seviyede ve kutsiyeti oldukça yüksek mertebede övme ifadesidir⁸⁴. Bununla birlikte bir evladın okuduğu bu kadiş duası vefat etmiş ebeveynlerin Geinam'dan (Cehennem)⁸⁵ kurtulmasına vesile olduğu dile getirilir⁸⁶ (Akt. Behar, 2009, s.430). Kadiş'in anlamı, tevhitte bir olan 3 dinin doğduğu toprakları işaret eder. “*Mukaddes*”, “*Kuddüs*”⁸⁷ kelime kökleri itibariyle barışın ve birlikteliğin hayat bulduğu belde anlamlarına da gelmektedir. Kadiş duası, Allah'ın isminin yüceltildiği, yarattığı dünyanın bir sınav olduğunu ve sonunda yargılamayı hatırlatan dua olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca göklerdeki barışın, huzurun sahibinin, ebedi nimetleri ve merhametine mazhar olan merhum ve merhumelerin arkada bıraktıkları yakınlarının bu bilinçle iç saadete kavuşmalarını yönelik bir dua olarak da görebilmekteyiz. Nihayetinde Kadiş duasının sonunda “Âmin”, “Amen” kelimelerini söyleyerek Allah'a karşı sözleşmemizi “onayla, kabul buyur.” diyerek Allah'tan duamızın kabul görmesini temenni ederiz. Kısaca Kadiş duası; Allah ile yarattığı arasındaki bağın nefes alındıkça hatırlanmasıdır diyebiliriz.

Musevilikte, insanın hem bedenen hem ruhen, dünyanın zorluklarına dayanabilecek bir ahenkle yaratıldığı inancı hâkimdir. Bu kapsamda; İstanbul'daki Musevilerin

⁸³ Tahanunim: Yas duası (Wikipedia.org).

⁸⁴ D.Eliezer. Ot 100. D.Kadiş.

⁸⁵ Talmud: Musevi medeni kanunu ve dini tören kurallarını içeren metinlerdir. (Wikipedia.org).

⁸⁶ D.Eliezer. Ot 100. D.Kadiş.

⁸⁷ Mu_kaddes, Kudüs: kusursuz şekilde tamamlanmış, bereketlendirilmiş, barışın hüküm sürdüğü belde anlamındadır. (Wikipedia.org).

inançlarından aldıkları güç ve iradeyle varlıklarını geleceğe taşıma çabası içerisinde olduğu günümüz yaşantılarında görülebilmektedir. Bu yaşantının belirgin özelliklerinden biri zorluklara karşı alternatif bulabilme çabasıdır. Böylelikle gittikleri, göç ettikleri beldelerde buldukları halkların gelenek, görenek, kültür ve inançlarıyla bütünleşmiş bir hayat sürmeleriyle yaşamlarını idame ettirdikleri söylenebilir. Elbette ki sabırla ve birbirlerine bağlılıkla, destekle en önemlisi de “Hakkı” tavsiye etmeleri ile güçlenebilmektedirler. Kadiş duasının anahtar kelimelerinde yatan hikmet, sadece Musevilik için değil tek Allah inancı olan diğer Hz. İbrahim’in çocukları içinde geçerlidir, diyebiliriz.

1.15.2. Azkara

Azkara konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

— Azkara denilince ne anlamamız gerekir?

— Siliki: Aslında Müslümanların mevlididir. Bizde yumid derler İbranicesi yumid’dir. “Anma”. İstanbul’daki Musevilerde üç tür yas vardır. Birinci yas birinci haftadır, ikinci yas birinci aydır, üçüncü yas birinci senedir. Her dönemin birinci haftası kişi işe gitmez, o hafta ölenin ruhuna dua eder. Her şeyden, dünya görüşünden elini ayağını çektiği haftadır. İkinci ay artık işe gitmeye başlar. Biraz sosyalleşme yaşanır ama yine yapması gereken yas olayları vardır. Bu ikinci bölümdür. Üçüncü bölümde, bütün bir sene, yani seneyi devriyeye gelinceye kadar herhangi bir eğlence yerine gitmez ama bir sene içerisindeki bazı eğlenceler vardır mesela torunu olmuştur sünnet düğünü olacaktır. Bizde 8 günlük sünnet olur. Veyahut da bir kızı evlenecektir daha evvelden günü tespit edilmiştir. 3 ay sonrasına 5 ay sonrası olan nikâh törenine katılır. Ama ilk ay içerisindeyse muhakkak bu teyit edilir (2022, Para.21, Kay.2).

Kısmi yerlerde, mevlit günü kabristanlığı ziyaret etme âdeti mevcuttur. Şehir dışında buldukları takdirde buldukları ilin Hahamlarının kabirleri ziyaret edilir⁸⁸ (Akt. Behar, 2009, s.434). Kabristanlıkta Tora okunmaz. Mevlit günü Tora okumak zorunluluktur. Sadaka verilir. Fakirlere yemek ikramında bulunulur. Buluşmalarda eğlenceler, gülüşmeler, şakalaşmalar olmamalıdır⁸⁹ (Akt. Behar, 2009, s.435). İstanbul’da Azkara; her hafta ve her ay yapılmaktadır (Akt. Behar, 2009, s.437).

⁸⁸ Ş.U.Katar Sofer. Y.Dea.Siman 178.

⁸⁹ H.Y.L.A.B.Asefer Kol Bo 399.

1.15.2.1. Kandil Yakmak

Şekil 33. Hasköy Musevi Mezarlığı

Mevlit gününde Aveller’in, merhum veya merhume adına kandil/mum yakmaları adettir. Yakılırken, “Yakmış olduğum mumu annemin/babamın anısına adıyorum. Ruhu cennette huzur içinde olsun.” denir⁹⁰ (Akt. Behar, 2009, s.433). Mumun veya kandilin aydınlatılmasından istifade edilmez. Bitine kadar yanar, söndürülmez⁹¹ (Akt. Behar, 2009, s.430). Mevlit günü (Azkara) mumun/kandilin yakılması unutulmuş ise kullanılan yağın ücretini fakire verir⁹² (Akt. Behar, 2009, s.433).

1.15.3. Aftara⁹³

Sinagogda merhum veya merhume için okunan Aftara’nın ölen kişilerin ruhlarına fayda sağlayacağını ve Geinam’dan (Cehennem) korunmasına yönelik verilen hükmü hafifleteceğini belirtilir⁹⁴ (Akt. Behar, 2009, s.436).

1.15.4. Aşkava⁹⁵

Merhumun isminin söylendiği duadır. Ayrıca bu duada sadece ölen kişinin adının

⁹⁰ R.Şıman 48 B.Bo.

⁹¹ M.L.H.BeKol.Bo.Daf 398.

⁹² K.Bo.Daf 398.

⁹³ Aftara: İbranice Incil’in Nevi’im kitabından bir dizi seçme. (Wikipedia.org).

⁹⁴ H.Yamim. Perek 12. D.B. Aaftara.

⁹⁵ Aşkava: Anma Duası.(Şalom Gazetesi, 21.4.2011, H.ENNEKAVİ, Kavram).

değil diğere aile yakınlarının veya geçmiş zamanda yaşamış kişilerin adları da zikredilebilir (Haber, 2001, s.87-88). Tanah'ın içindeki pasukların (ayet) derlenmesi ile oluşur. Gömü işlemi tamamlandıktan sonra ilk önce merhumun yakınları için dua edilir. Sonra merhum için Aşkava (Anma Duası) okunur. Bu dualar da Tahanunim günleri ve dışında olanlar günler olmak üzere ikiye ayrılır ve ayrıca erkekler ve kadınlar için de ayrıdır. Aşkava duasında bazen merhumun annesinin ismi de zikredilir. Kabristanlık çıkışında eller yıkanır ve kurulanmaz (Haber, 2001, s.274-276).

Merhum ile ölen kişinin yakını arasındaki bir bağı teşkil eden bir dua olarak kabul edilebilir. Erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı metinler okunmaktadır. Şiva haftasında, dualardan sonra, ilk 12 ay boyunca, ilk senelerden sonraki yıllarda okunabilir. Mistik öğretilerde, yaşayan kişilerin mutlu zamanlarında ölen yakınlarının ruhlarının onları ziyaret edeceği inancı ile bu duanın okunduğu söylenmektedir. Nitekim yas evinde ölen kişi adına okunan bir duadır.

Anma duasında, merhum veya merhumenin ruhu dünyaya iner. Dua esnasında ayağa kalkılır. Ruhun dönebilmesi için kandil yakılır. Zekât verilir. Dua okunurken adet olarak merhumun annesinin adı söylenir. Mişle⁹⁶ örneğinde olduğu gibi “Annenin Tora'sını bırakma”⁹⁷ (Akt. Behar, 2009, s.437).

1.16. MEZARLIK VE MEZARLIK İŞLEMLERİNİN ÖNEMİ

Musevilikte, mezarlıklar günümüzde sistematik bir kurum olarak “Mezarlık Kurumu” şeklinde yerini almıştır (Altıntaş, 2022, Para.1). Musevi inancında vefat etmiş kişinin bedenine azami saygı duyulması gerekmektedir (Altıntaş, 2022, Para.2). Altıntaş, bu saygının nedenini şöyle açıklar; Allah bir sebepten dolayı insanı yaratmıştır. Yaratan, insana bir beden biçmiştir. Allah tarafından ne şekilde olursa olsun bu beden yaratılmış olması bile koşulsuz saygıya değerdir (20002, Para.2). Bu sebepten mezarların bulunduğu alanlara girişlerde saygının işareti olarak dua okunması adet (alışkanlık) haline getirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.3).

⁹⁶ Mişle: Özdeyiş.(Wikipedia, Tanah).

⁹⁷ Geçer Ahayim. Azkarat Neşamot. Perek 31. Daf 339.

Altıntaş, saygının kaynağını Tevrat'a dayandırmaktadır. Tevrat'ta Âdem ilk insan olarak kabul edilir. Böylelikle ilk insan üzerinde, Allah'ın bir eylemi söz konusudur. Bu eylemin, ilk insanın özel bir biçimde yaratılması olarak ifade edilebilir. Burada ilk insanı bir bakıma kendini temsil edebilecek bir formda yarattığı da düşünülebilir. İlk insanın bilgelikle ve Allah'ın nurundan yaratılması onu diğer varlıklardan ayırmıştır. Bu yüzden saygıya layık görülmesi gereklidir (2022, Para.4).

Allah, insanı topraktan yaratmıştır. İlk insanı topraktan yaratıp, hayatın ruhunu o bedene üfleyip can vermiştir. Sonra cana nefes vermiştir. Ruh ve beden bütünlüğünde Âdem var edilmiştir. Ömrü sonlanan insan, yaşamı bitiminde nefesi çektirilince aslına yani toprağa döndürülecektir. Yaratılan her nefis, can, ölümün soğukluğuyla Allah'a dönecektir. Bu tekrar maddi hayatın dünyadaki tamamlanması ile bir sonraki evreye işaret etmesidir (Altıntaş, 2022, Para.5). Musevi dininde maddi hayatın son bulması sonrasında ilahi düzen üzerine başka evrelere geçişten bahsedilmektedir. Can verilen beden nihayetinde emanet edilmiş soluğu teslim alır. Bu beden emaneti çok önemlidir. Allah'a karşı en büyük saygı, en büyük çekinme, en büyük hassasiyeti sunmaya yönelik "Mezarlık" olgusunun donatılması şeklini almıştır (Altıntaş, 2022, Para.6). Museviliğin yaşayan kültür kapısından girildiğinde "Mezarlık" kelimesinin yerine daha naif, daha anlaşılır ve daha düşündürücü "Ebediyet Evi", "Yaşayanlar Hanesi" gibi kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. (Altıntaş, 2022, Para.7).

Altıntaş, mezarlıkların yerleşim merkezlerinden uzak bölgelere ve özellikle tepelik yerlere kurulduğundan bahseder (Altıntaş, 2022, Para.8). Zamanla nüfus artışlarından mezarlıkların şehir merkezlerinde kaldığı da görülmektedir. Geçmişte mezarlık yerlerini çevreleyen duvar, çit vb. koruma veya konum belirleme sınırlarının belirsizliği varken şimdilerde şehir merkezlerinde kalan Musevi mezarlıklarını çevreleyen boyları 2 metreyi aşkın duvarlarla örüldüğünü söylemek mümkündür. Vefat eden kişinin gömülmesi sonrası herhangi bir olumsuzluğu, karışıklığı önlemek adına "bu toprağın altında", "burada bir maddi beden gömülü" işareti konulması mezar taşının işlevselliğini arttırmaktadır. Bedenin toprakla kavuştuğu yere konulan taş "Nişantaşı" olarak da nitelendirilmektedir (Altıntaş, 2022, Para.9). Yıpranmışlık, yok olma süreçleri göz önüne alındığında tabiatın vermiş olduğu veya diğer sebeplere karşı dayanıklılığı bakımından

bu maddi bedenlerin gömüldüğü yerlere taş konması, zamanla mezar taşı yazıcılığını, mezar taşı yapıcılığını ortaya çıkarmış ve geliştirmiştir. Bir bakıma sanatçılık ve zanaatçılık mezar taşlarında kendine yer bulmuştur (Altıntaş, 2022, Para.10).

İstanbul'daki Musevi mezarlıkları hakkında ve Müslüman mezarlıklarında araştırma yapıp/yapmadığı konularında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış, bu görüşme yazıya dökülerek aşağıya doğrudan aktarılmıştır.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarının kullanım alanları hakkında neler söyleyebilirsiniz?

— Siliki: İstanbul'daki mezarlık yerleri çok daraldı. Mezarlık içinde geçiş yeri bulunamaz oldu. Defnedilen kişi sayısı arttıkça gömü yeri bulmak çok zorlaştı. İstanbul'daki Musevi mezarlıkları İstanbul Mezarlıklar Müdürlüğüne bağlıdır. Ulus Sefarad Musevi Mezarlığında meyve ağaçlarımız vardı. Bizim burada meyve ağaçlarımız vardı. O meyve ağaçları incir ve erik ağaçları taşları kirlettiği, zarar verdiği için müracaat ettik. Görevliler geldi. “Kestiğimiz ağaç kadar ağaç ekeriz” dediler. “Meyve ağacı olmazda çam ağacı veya benzeri olur” dedik. Ağaçların sakızları olmaktadır. Ama yapacak bir şey yok. Ağaçlardan dolayı yerlerimiz daraldı. Bire üç ağaç diktiler yani bir ağaç kestiler üç ağaç diktiler. Sistemi bu şekilde izah ettiler. O yüzden, mezarlıklar içerisinde bazı yerlere ulaşabilmek için mezar taşlarının yanlarına basarak geçilmektedir” (2022, Para.8, Kay.2).

— Müslüman mezarlıklarına gittiniz mi? Cenaze işlemleri konusunda Müslüman mezarlıklarının işletim sisteminden faydalandınız mı?

— Siliki: Müslüman mezarlıklarına çok gittim. Örneğin, Adana Asri Mezarlığına gittim. Ankara Cebeci Asri Mezarlığı içerisinde görev de yaptım. Rehitsa (yıkama) odasının tasarımını, Müslümanların gasilhanesine uyarlayarak düzenledim. Şöyle ki bazı illerde Müslüman mezarları içerisinde Museviler için ayrılmış bölümlerimiz var. Orada vefat eden kişilerin gömü ve taharetini yapmak için ben hep giderim. İstanbul dışında İzmir hariç her yere giderim. Sebebine gelince aynı anda 3 işlemi yapabilecek tek kişiyim (2022, Para.7, Kay.1).

1.16.1. Defin Öncesi Mezarlık İşlemleri

İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında çalışmış bazı mermer ustalarından elde edilen bilgilerin defin öncesindeki işlemler hakkında bilgi vereceği düşünülmüştür. Elde edilen bilgiler, İstanbul'da yaşayan Musevilerin matem, yas ve cenaze işlemleri hakkında görüş oluşturmamıza zemin hazırlamıştır.

Defin öncesi mezarlık işlemleri konusunda Sümer ve Kabadayı ile yüz yüze

görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıkların çalışmalarınızdan bahseder misiniz?

— Sümer⁹⁸: Mezar taşı ve mezar yapıcılığını ustalarından öğrendim. Musevi mezarlığı üzerindeki çalışmalarımı Kilyos Musevi Mezarlığında tecrübe edindim. Mezarlık yapımında, siparişler aile yakınları tarafından verilmektedir. 120x220x50 ebatlarında, granit, mermer taşları kullanılmaktadır. Museviler için hazırlanmış resim kataloglarımız mevcuttur. Mezar taşlarının üzerindeki yazı karakterleri 4-10 cm aralığında değişmektedir. Genelde 6 köşeli yıldız sembolünün mezar taşı üzerine ve yatay şekilde olan mermer kapak üzerine yapmamız istenir (2022, Para.1-4).

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında yapmış olduğumuz çalışmalar hakkında neler söyleyebilirsiniz?

— Kabadayı⁹⁹: 14 senedir mezar taşı ve mezarlık yapımı mesleğini icra ediyorum. Musevi vatandaşların isteklerini yerine getirmeye çalışıyorum. İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında yapmış olduğum mezar taşlarının sayısı hakkında net bir sayı veremeyeceğim. Fakat çok sayıda yaptım. İstanbul'da Kilyos, Ulus, Altunizade, Şişli, Arnavutköy, Ortaköy, Nakkaştepe'deki Musevi mezarlıklarının bir kısmında çalıştım. Mezarlık yapımı için siparişleri aile yakınlarından almaktayız. 120x220x50 cm ebatlarında mermer, granit, mermer granit karışımı taş kullanılmaktadır. Renk olarak, beyaz, siyah, gri granit seçilmektedir. İnternette yayınlanan kataloglarımızdan seçim yapabilmektedir. Ailelerin özel siparişlerini yapmak için elimizden geleni yapmaktayız. Mezarlık yapımında tek kişi için mezar yeri yapılır. Mezarın üzeri mermer blokla kapatılır. 2 katlı Musevi mezar yapısı yapmadık. Cumartesi günleri mezarlıklar kapalı olduğu için çalışmalarımızı diğer günler yaparız. Genellikle mezar taşlarının zaman aşımından (yıpırma) dolayı eski mezar yerleri kırılıp baştan yapılmaktadır. Betonları çatlama ve dağılmış durumda olan mezarları da istek dâhilinde onarmaktayız. Mezarlık yapım aşamasında aile yakınlarının yanımızda bulunduğuna şahit olmadım. Defin işlemi bitiminde merhumun yakınları bizimle iletişime geçerler, memnuniyetlerini belirtirler, bizler de bu teşekkür karşısında yapmış olduğumuz işin hakkını vermenin gururunu yaşarız. Arial, arial black yazı karakterinin kullanılmaktadır. Kabartma yazı isteyenler olduğu zaman modellerimizi göstermekteyiz. Az da olsa oyma işlemi yapmaktayız. Yedi kollu şamdan ve Davut yıldızını ağırlıklı olarak çalışıyoruz. Yanında suluk, merhumun fotoğrafı, çiçek desenli motif çizimleri de yaptığımız olmaktadır (2022, Para.1-5).

Mezar toprağın kazılmasıyla hazırlanır. Mezar kazıcılığı, Musevi geleneklerine göre kutsal bir görev olarak görülmektedir. Lakin İstanbul'da yaşayan Musevi topluluğunca kutsal kabul edilen bu görevi yerine getirecek Musevi genç nesil bulunmadığı tespit edilmiştir. Haber'in dediği gibi günümüz koşullarında mezarlıklarda kazı işlemlerini yapacak kişi bulmak (Musevi kazıcı) pek mümkün olmamaktadır (Haber,

⁹⁸ Atınç SÜMER: Sümer mezarlık hizmetleri Şişli/İstanbul'da 18 yıldır hizmet vermektedir.

⁹⁹ Tuncer KABADAYI: Mezar Yapımı İşletmesi Beykoz/İstanbul'da 12 yıldır hizmet vermektedir.

2001, s53). İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında bugün itibariyle mezarların Musevi olmayan kişiler tarafından kazıldığını ve bakım/tutumlarının yapıldığı görülmüştür.

Cavga¹⁰⁰; Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında, Sergene¹⁰¹; Nakkaştepe Musevi Mezarlığında, Özdemir¹⁰²; Hasköy Musevi Mezarlığında, Topçu¹⁰³ Acıbadem Musevi Mezarlığında mezarlığın bakımından, temizliğinden, güvenliğinden, mezar kazı işlerinden sorumlu İslam dinine mensup kişilerdir. Yapılan görüşmelerde mesleklerini severek yaptıkları, görev bilincinde hareket ettikleri görülmüştür.

Defin süreci şöyledir. Vefat haberi aldıklarında aile yakınlarının ve bağlı oldukları cemaatin yetkilileri mezarlığa gelir. Yer tespit edilir. Kazı yapılır. Hevra Kadişa/Dua odası hazırlanır. Cenaze İstanbul Aşkenaz Musevi Mezarlığı Rehitsa odasında işlemi bitince tabuta konur. Tabut içine beyaz kefen bezi serilir. İçine toprak dökülür. Üstüne kefenlenmiş ölü konur. Tabut ağzı kapatılır. Cenaze İstanbul'da başka bir mezarlığa gömülecek ise cenaze aracına konur. Gideceği Musevi Mezarlığı ile temasa geçilir. Defin yapılacak mezarlık yetkilileri cenaze aracının hareket ettiği haberini alır. Sonrasında cenaze aracı girişten alınır. Ziyaretçilerin araç park yerleri düzenlenir. Girişte eğer var ise erkeklere kipa, kadınlara başörtüsü dağıtılır. Hevra Kadişa/Dua/Topraklama odasında duaları yapılır. Aile yakınlarının son defa vefat eden yakınına görmesi için göğüs kısmı açılır. Yakınları toprak serpiştirirler. Din görevlisi de az toprak az kireç serpiştirir (Arzu edilmediğinde kefenin açılıp göğüs kısmına doğru toprak atılmaz). Kefen kapatılır. Tabut kapatılır. Dua okunur, konuşma yapılır. Tabut gömü yeri için odadan çıkartılır. Gömü yerine varılır. Görevlilerce halatlarla tabut indirilir. Mezar kapatılır. Dua yapılır. Defin işlemi bitince tekrardan topraklama/dua odasına dönülür. Dua yapılır. Sonrasında ayaküstü kahvaltılık yenir. Eller yıkanır, kurulanmaz. Bu süreç toplam yaklaşık 1 veya 2

¹⁰⁰ Ümit CAVGA: 1984 İstanbul doğumludur. 1979-2015 tarihleri arasında Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında görevli Hüseyin CAVGA'nın oğlu olup 2016 tarihinden itibaren baba mesleğini yürütmektedir (Cavga, 2023, WhatsApp).

¹⁰¹ Salih SERİGENE: 1979 Ağrı doğumlu olup asıl mesleği sınıf öğretmenliğidir. 2018 yılından beri Kuzuncuk Nakkaştepe Musevi Mezarlığı sorumlusu olarak görev yapmaktadır (Sarigene, 2023, WhatsApp).

¹⁰² Erkan ÖZDEMİR: 1977 Muş doğumlu olup 2016 yılından beri Hasköy Musevi Mezarlığı sorumlusu olarak görev yapmaktadır.

¹⁰³ İsmail TOPÇU: Sultan Ahmet Caminin minare ustalarından Sabri TOPÇU'nun oğlu olup 1962 yılında İstanbul'da doğmuştur. Acıbadem Musevi Mezarlığında 27 senedir taş işleri, bakım ve gömü hizmetleri vermektedir (Topçu, 2023, WhatsApp).

saat devam eder. Vefat edenin yakınları sükûnet içerisinde. Dünya işlerinin konuşulmaması istenir. Törene katılanlar kıyafetlerine özen gösterirler. Ortak insani duygular içerisinde matem havası vardır. Sonuçta bir ölüm vardır. Aile yakınları üzgündür. Tören icra edildikten sonra herkes mezarlıktan ayrılır. Çevre temizliği yapılır. Yaklaşık en az 3 ay sonra anlaşmalı mezar yapımcıları gelir. Mezar taşları konur.

Şekil 34. Acıbadem Musevi Mezarlığı.

Şekil 35. Hasköy Musevi Mezarlığı.

Kiremit rengi tuğlaların mezarlıklarda kullanıldığı görülmüştür. Kiremit rengi

tuğladan yapılmış mezarlar ile Tevrat'ta mezar yapımı ile ilgili bölüm olup olmadığı hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında kiremit rengi tuğlalardan yapılmış mezar yapıları görülmüştür. Bu konuda ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Hasköy Musevi Mezarlığında, Acıbadem Musevi Mezarlığında ve İstanbul'daki diğer Musevi mezarlıklarında tuğladan örülmüş (kiremit rengi) üstlerine mermer kapak konulan mezar taşları görülebilmektedir. Zamanla toprak bu mezarların üzerlerini örtmüştür. Birçok mezar toprak altındadır. Tuğlalar zamanla kırılmış, toprağa karışmış olabilmektedir. Tuğladan örülmüş olması, o mezarın o zamanlardaki yapım şekli olarak düşünülebilir. Şimdi tuğla kullanılmamaktadır. Ayrıca İstanbul'da direk gömü yapılmış yerlerde bulunmaktadır. Yani direk gömü demek cenaze tabutsuz gömülmüş anlamındadır. Mesela din büyükleri tabutsuz şekilde gömülür. Musevi cemaatinin ileri gelenleri veyahut da vasiyeti olan kişiler de tabutsuz gömülebilir. Aile büyüklerinden biri vefat ettiği zaman veya vefat etmeden evvel Hevra Kadişa ekibi tarafından kardeşi, oğlu, torunu vs. çağrılır. Gömü için ne düşündükleri sorulur. “Ben bu şekilde gömülmek istiyorum.” şeklinde vasiyeti varsa öğrenilir. Buna göre mezar yeri tespit edilir ve hazırlanır. Sonrasında defin işlemi gerçekleştirilir. Böylece olabilecek kargaşa önlenmiş olur. Günümüzde İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında ağırlıklı olarak beyaz mermer kullanılmaktadır. İstanbul'da Musevi mezarlıklarında tabutsuz gömü yapılmamaktadır. (2022, Para.10, Kay.1).

— Tevrat'ta mezarlık yapımı konusunda bilgi var mıdır?

— Siliki: Tevrat'ta mezarlık yapımı, gömü hususları ile ilgili bölümler yoktur (2022, Para.10, Kay.2).

Defin öncesi mezarlık işlemleri, bütün süreç düşünüldüğünde koordinasyon gerektiren bir zaman aralığıdır.

1.16.2. Mezarlık Yeri

İstanbul'da Musevi mezarlık yerleri konusunda Silik ile yüz yüze görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıkları hakkında bilgi verebilir misiniz?

— Siliki: Avrupa yakasında; Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı, Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı, Hasköy Musevi Mezarlığı, Kilyos Musevi Mezarlığı, Capitol Musevi Mezarlığı; Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfına, Ortaköy Musevi Mezarlığı; Etz-Ahayim Sinagogu Vakfına, Şişli İtalyan Musevi Mezarlığı, İtalyan Musevi cemaatine

bağlıdır. İstanbul'un Anadolu yakasında; Acıbadem Musevi Mezarlığı, Kadıköy Hemedat İsrail Sinagogu Vakfınca, Nakkaştepe Musevi Mezarlığı, Kuzguncuk cemaatine (Bet Yaakov Sinagogu) bağlı olarak hizmet vermektedir. Hasköy, Kilyos, Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi mezarlıkları Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfına bağlı olmasına rağmen Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığının bir bölümü de Aşkenaz cemaatine bağlıdır. Aslında Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı tamamen Aşkenaz mezarlığıdır. Fakat zamanında Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında bazı problemler yaşanmış, gömü yerleri açılmamış. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Cemaati olarak Aşkenaz Musevi cemaatinden yer istedik. Bölüm bölüm bize yer verdiler. Mesela 300 mezarlık, 500 mezarlık yer gösterip bizlere verdiler. Çünkü Aşkenaz cemaati çok azınlıkta olduğu için ileriye dönük karar aldık. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığının yönetimi Sefarad cemaatine tarafından yapılmaktadır. Çalışanların maaşları da Sefarad cemaati tarafından karşılanmaktadır. Yani Neve Şalom Sefarad Sinagog Vakfı tarafından yürütülmektedir. Vakıf adına cenaze işlemleri (Hevra Kadişa) hizmetini yürütmekteyim (2022, Para.1-3, Kay.1).

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarının bağlı olduğu cemaatler hakkında bilgi verebilir misiniz?

— Siliki: Cemaatler kendi bünyesinde. Ortaköy mesela kendi bünyesinde bir cemaattir. İtalyan kendi bünyesinde bir cemaattir. Kendi yerlerini kendileri denetlerler. Kendileri organize ederler. Mesela Nakkaştepe Kuzguncuğundur. Kadıköy ile ortak bölümleri vardır. Ama geneli Kuzguncuğundur. Kuzguncuğun kendine ait bir yönetimi var, kendine ait bir çalışma şekli var. Kendine ait elemanları var. Onlarla orayı denetlerler (2022, Para.2-3, Kay.1).

İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında (Kilyos ve Capitol Musevi mezarlıkları hariç) yapılan kültürel çalışmalar kapsamında;, EK-1'de Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi mezarlığı, EK-2'de Ulus Aşkenaz Musevi mezarlığı, EK-3'te Hasköy Musevi mezarlığı, EK-4'te Ortaköy Musevi mezarlığı, EK-5'te Nakkaştepe Musevi mezarlığı, EK-6'da Acıbadem Musevi mezarlığı, EK-7'de İtalyan Musevi mezarlığına ait bilgilendirme notlu fotoğraflar sunulmuştur.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıkları arasında Abraham Salomon Kamondo Anıt Mezarlığı hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Osmanlı dönemi içerisinde, Edirne'den gelip de yerleşenler oldu. Ölümeler oldu. Dolayısıyla mezarlık ihtiyacı oldu. Vefat edenler şimdiki Hasköy'e defnedildiler. Sonrasında Hasköy mezarlığından yol geçti. İkinci köprü yolu geçmesi sebebiyle kamulaştırmaya gidildi. Aradan yol geçti. Hasköy Musevi Mezarlığı iki bölüme ayrıldı. İkinci kısımdaki eski bölümde hemen hemen mezar yapıları kalmadı. Sadece Kamondo¹⁰⁴ mezarlığı dediğimiz bir mezarlık kaldı. Küçük bir alan olarak varlığını sürdürmeye devam ediyor" (2022, Para.5, Kay.1).

¹⁰⁴ Kırım savaşını finanse eden, Osmanlı Hazinesine borç verdiği iddia edilen Osmanlı Bankeri. Anıt mezarın boyu 10,5, eni 9, yüksekliği de 5 metre kadardır.

Şekil 36. Kamondo Anıt Mezarı. Hasköy.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarının kaç dönüm üzerine kurulu olduğu hakkında bilginiz var mı? Hizmete giriş tarihleri hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: İstanbul'daki Musevi mezarlıklarının kaç dönüm olduğu konusunda hiç bilgim yok. Kaç mezar vardır hiç bilmiyorum. En eski mezarlık bu civarda (Avrupa yakasında) Hasköy'dür. İtalyan Musevi Mezarlığı da eskidir. Karşı tarafta (Anadolu yakasında) Nakkaştepe ve Acıbadem Musevi Mezarlıkları da eskidir (2022, Para.4, Kay.1).

— Mezar yeri satın alma işlemi nasıl olmaktadır?

— Siliki: Aileler önce kabristanlık satın alamaz. Kadın vefat ederse kocası kadın için alabilir, koca vefat ederse kadın, kocası için mezar yeri satın alabilir. Mezar yeri satın almalar, defin işlemi esnasında yapılır. Belli bir süre geçtikten sonra mesela 5 gün geçtiğinde, "Eşimin mezar yerinin yanında yer istiyorum." olmamaktadır. Mezar yeri için bağış yapılır" (2022, Para.44, Kay.2).

1.16.3. Mezarlık Yapımında Kullanılan Sembollerin ve Objeler

İstanbul'da Musevi mezarlıklarındaki semboller ve objeler konusunda Siliki ile yüz yüze görüşme yapılmış ve konunun net anlaşılması için sorular sorulmuştur, bu sorular ve cevapları doğrudan aşağıdaki şekilde aktarılmıştır.

Fotoğraf.34: Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.

— Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında mimari olarak diğer mezar taşlarından farklı, Yasef Yahya isimli bir taş var. Bu konu hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Bahsettiğiniz mezar taşı, Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı girişinde sol taraftadır. Asıl mezar yeri Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığındadır. Simgesel olarak orada bulunmaktadır. İstanbul'da yaşamaktaydı. Şehit edildi. Çok değerli bir genç, kardeşimizdi (2022, Para.32, Kay.2).

Şekil 37. Acıbadem Musevi Mezarlığı.

Şekil 38. Acıbadem Musevi Mezarlığı.

— Acıbadem Musevi Mezarlığında yüzeyi desenli yatay mezar taşı ve İstanbul'daki diğer Musevi mezarlarında rastlanılmayan yatay zemin üzerinde demir halka bulunan taşta rastlanılmıştır. Bu konuda ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Acıbadem'deki halkalı yatay mezar taşının ortasında boyutları 6 cm. çapında 3×3 cm'lik demir halka bulunmaktadır. 10 adım ilerisinde renkli halı desenli mezar taşı bulunmaktadır. İstanbul'daki Musevi mezarlıklarını gezdikçe çok değişik mimari yapı mezarları görebilirsiniz. Vefat eden adam halıcıdır, ailesi halı desenli mezar taşı yaptırmıştır. Ulus Sefarad Musevi Mezarlığında, çok büyük üstat, keman virtüözü bir adamın mezar taşı yapıldı. Bir müddet sonra ailesi geldi. “Biz bu taşı değiştirebilir miyiz?” dediler. Cenaze işlemleri görevlisi olarak “Ne yaptırmak istiyorsunuz?” diye sorduk. “Keman şeklinde yapmak istiyoruz, vefat eden kişi keman virtüözüydü.” dediler. Taş ustası buldular. Üzerinde çalıştılar. Keman şeklinde mezar taşının üzerine işleme yaptırdılar. Kilyos mezarlığında, çok iyi bir gitaristin mezarı vardır. Adamın taşının üzerine gitar şeklinde motif işlediler. Aile yakınlarının tercihlerine göre mezar taşlarının şekilleri, kullanılan semboller, motifler değişmektedir. Dümdüz taş olanda var. Kilyos Musevi Mezarlığında Alarko'nun sahibinin mezarı vardır. Mezar taşı dümdüz gösteriştan uzaktır. Ulus Sefarad Musevi Mezarlığında 1 ay önce bir taş yapıldı. Yaptırılan taş, din görevlisi olarak içimize sinmiyor. Oğluyla konuştum. Çok sevdiğim bir kardeşimdir. Daha basit, daha sade yapılması için tavsiyelerde bulundum. Vefat eden kişi de gösterişi seven biri olmadığı gibi Musevi cemaati için çok kıymetli görevlerde bulundu. Türkiye içinde çok önemli işler yaptı. Bu kişiye vefatından sonra böyle bir taş yapılmamalıydı, düşüncesindeyiz. Tanıdığımız bir arkadaşımız vardı. Hayattayken mezarını yaptırdı. Sonra vefat etti. Mezar, büyük anısal bir yapı şeklindedir. Gerek yok. Ama talepleri bu şekildedir. Tavsiyelerimiz oluyor ama karar yine aile yakınlarına veya ölen kişinin vasiyetine kalmaktadır. Kendi arzusu, kendi planları maalesef bir şey yapamıyoruz. Özellikle İtalyan Musevi Mezarlığında yüksek sütunlu, basamaklı, anısal mezar taşlarını görebilirsiniz. Orta Avrupa'dan ilk gelenlerdir. Mezar yapıları tamamen o dönemin mimarisini yansıtmaktadır (2022, Para.33, Kay.2).

Şekil 39. İtalyan Musevi Mezarlığı.

Museviliğin kültürel bağlamda ele alındığı mezar taşları, çok eski zamanlara bakıldığında yatay kitabe şeklindedir. Sonraları buldukları ülkelerin dini, inançsal ve kültürel etkileşimiyle dikey öğelerin süsleme sanatı elverdiğince sanatsal şekillere büründüğü görülmüştür. Kullanılan taş ise genellikle mermerdir (Altıntaş, 2022, Para.11). Müslümanların yoğunlukta olduğu bölgelerde yaşayan Musevilerin ise yaşanan zamana göre mezar taşlarının sanduka şeklinde olduğu gözlemlenmiştir. Altıntaş (2022), kitabelerin sandukaya özgü boyuna yazılı olduğunu dile getirmekle birlikte yaygın olanın enine yazım şeklinde olduğunu vurgulamıştır. Aynı sandukalara İspanya’da bulunan Musevi mezarlıklarında da rastlanıldığını ayrıca belirtmiştir (Para.12).

Şekil 40. Hasköy Musevi Mezarlığı.

Altıntaş’ın (2022) düştüğü notlara bakıldığında, Türkiye coğrafyasında geçmiş

dönemlerden günümüze kadar ulaşan mezar taşlarında; Allah'a yönelik saygı beyanları, İbranca ayet, İbrani harflerle Ladino dilinde, Latin harflerle Ladino dilinde metinlere rastlanılmıştır. Fransızca, Aşkenaz meşrepli Almanca daha sonraları Türkçe dilinde mezar taşının üstüne kazıma, kabartma, yapıştırma şeklinde metinlerin işlendiği görülmüştür. Kimi mezar taşlarında anlamlı şiirler, duygusal metinlere yer verilmiştir (Para.13).

Şekil 41. İtalyan Musevi Mezarlığı.

İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında, İstanbul'da yaşayan Musevilerin geçmişten günümüze ulaşan dini etno-kültürel izlerini yoğun bir şekilde süslemeleriyle, oymalarıyla, heykelleriyle, objeleriyle görebilmekteyiz. Mezar yapılarının, yapıldıkları dönemin sanatını ve anlayışını sergilediği söylenebilir. Kimi zaman çiçek figürleri, kimi zaman Museviliği anımsatan altı köşeli yıldız, kimi zaman makas-tarak, kimi zaman kitap, kimi zaman ebedi hayatı temsil eden yağ testisi objeleri kullanılmıştır. Bazen demirli koruma muhafazalarına, yüksek basamaklara, kalp kâseciklerine, kırık sütunlara da rastlanıldığı gözlemlenmiştir. Batı/Hıristiyan kültürü etkisi de mevcuttur. Dikey bölümleri oluşturan sütunlar, aslan bacaklı sandukalar, porselen üzerine aktarılmış fotoğraflar, sütun başlıkları, anıtsal piramitler, kilit taşları gibi unsurlarda Musevi mezarlıklarında görülmektedir. İstanbul'da Musevi mezarlıklarında kullanılan mezar taşı süslemeleri, objeleri, sembolleri ve heykelleri, Musevi ziyaretçilere anılarını ve tarihlerini hatırlatarak kimliklerini korumada önemli bir rol oynadığı değerlendirilmiştir (Altıntaş, 2022, Para.14-15). İstanbul'da Musevi mezarlıklarına ait fotoğraflar eklerde sunulmuştur.

Şekil 42. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarda, mezarlıkların üzerinde mumluklar (Hanukiya) görülmektedir. Ne amaçla konulmaktadır?

— Siliki: Mezarlıklardaki mumluklar; vefat eden kişilerin yakınları tarafından konmaktadır. Dua ederken mumu yakarlar. Ölünün ruhu için yakılmaktadır. Son zamanlarda mumluk koyma, mum yakma yaygınlaştı, gelenekselleşti. Eski dönemler araştırıldığında böyle bir şey yoktur. Mezarlıklarda, mumun yakılması ve konulmasının bir anlamı yoktur (2022, Para.11-13, Kay.2).

Şekil 43. Acıbadem Musevi Mezarlığı.

— İstanbul'daki Musevi mezarlıklarında, mezar taşlarının yanına veya üstüne küçük büyük taşlar konulduğu görülmüştür. Bu konu hakkında neler söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Mezar kaidelerine taş bırakılması olayı şöyledir. Eskiden teknolojik iletişim araçları yoktu. İnsanlar birbirleriyle iletişim kuramazdı. Mesela, annemin mezarının yanına geldim ve işaret olarak taş koydum. Benden sonra diyelim ablam geldi. “Kardeşim annemizin ziyaretine gelmiş.” diyerek bilgi sahibi olur. Durum budur. Sahipsiz değildir, anlamı da taşımaktadır. Bu üzerlerine koyduğunuz şeyler taşın kirlenmesinden başka hiçbir işe yaramaz. Böyle bir âdetimiz yoktur. Zamanında bir haberleşme aracıydı. Şimdi telefon var. Bazen vefat eden kişinin yakınları ziyarete geldiklerinde telefonunu açıp ölüye online dua dinlettiriyor. Böyle anlaşılmaz bir durumda var (2022, Para.14, Kay.2).

Şekil 44. Ortaköy Musevi Mezarlığı.

1.16.4. Kabir (Mezar) Taşı/Anıt

Şekil 45. İtalyan Musevi Mezarlığı.

Mezarlıklardaki taşları Haber *anıt* (2001, s.183) olarak nitelendirmiştir. İnsanlar bir şekilde toprağa bir işaret koyma ihtiyacı duymuştur. İnançsal olarak değerlendirildiğinde taş, onurlandırma işaretidir. Üzerine övgü kelimeleri gökten yağmur damlası gibi dökülüp kazınan taşlar düne ışık tutmaktadır. Bilge din büyüklerinin, atalarının sözleri nasihat olarak Musevileri aydınlatmakta, yol göstermektedir. Bir bilge din büyüğünün sözü şu şekilde aktarılır: Dürüstler için anıtlara gerek yok, onların anıtları hayatta buldukları süreçteki eylemleridir (Haber, 2001, s.183).

“Ve Rahel öldü... Betlehem’de gömüldü... Yaakov, ...anıt dikti... Rahel’in... Anıtı budur” (Bereşit, 35, 19-20). Vefat etmişlerin kişilerin aile yakınları ve dostlarınca dürüst, güçlü kişilikli ve dindar olduğuna inanılmışsa, maddi imkanları da varsa İstanbul’daki Musevi mezarlıklarında dinsel mimari yapılar yaptırabilmektedirler. Genelde işçilikleri ve sanatsal özellikleri dikkate alındığında en az 50 yıl öncesindeki yapıların kültürel yapıyı geçmişten günümüze taşıdıklarını söyleyebiliriz. İstanbul’daki Musevilerin mezar yapılarının anıtsal oluşları yaptıkları dönemlere bağlı olarak değişmektedir. Abartılı yapılar için yaptırım yoktur. Fakat yapılacak yapı için din büyüklerine danışma zorunluluğu vardır. Buradaki önemli husus vefat edenin hatırlanmasıdır. Haber (2001), “Her ahvalde anıt fazlalıktır. Gerçek hatırlatıcılar, gözle görülmez anıttır.” söylemi ile maneviyatın üstünlüğünü dile getirmiştir (s.183)

Mezar taşı (Nişantaşı) hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Musevi mezarlıklarındaki taşlara, “Nişantaşı” denildiğinde ne anlamalıyız?

— Siliki: Nişantaşı yani sabitleme taşıdır. Ölmüş kişinin orda olduğunu sabitliyorsun” (2022, Para.38, Kay.2).

Haber, kısaca “ruhu onurlandırmak” der (2001, s.185). Haber’in Z”ll’den naklettiği ruhun 3 bölüme ayrılış yolları şöyledir;

- Neşama; gök çıkan ruh,
- Ruah; Tora’ya ait dinsel kurallarda hayat bulması,
- Nefeş; kabrin üstünde havada bulunması.

Yapılan mezar taşı/anıtı ise 3. kısımdaki havada bulunan ruhu onurlandırır. Bazı bilgiler bu taşlara nefes olarak da zikreder (2001, s.185).

— Mezar taşları hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Mezartaşları, nişantaşı'dır. "Burada bir insan yatmaktadır!", anlamındadır. Türk Cumhuriyeti Devleti kanunlarına göre mezar taşlarını 3 aydan önce mezar yerine koyamıyorsunuz. Bazı aileler defin işlemi bittikten birkaç gün sonra hemen ziyaret etmek istiyorlar. Kendilerine "3 aydan önce ziyaret etme!" diyoruz. Mezarlıklara gitmemelerini söylüyoruz. Eskiden mezarlıklarda taşların numarası yoktu. Kimin mezarı olduğu bilinmiyordu. Teknolojik gelişmeler ışığında son 20 senedir yeni yeni düzenlemeler yapılmaktadır. Eskiden İstanbul'da yaşayan Musevi vatandaşlarımız yakınları vefat edince ölülerini getirirler, hızlı bir şekilde cenaze işlemleri yapılır, boş buldukları yerlere gömerlerdi. Oldu, bitti gibi bir şeydi. Mezarlık yerlerinin organizasyonu çalışan görevlinin inisiyatifine, bilgisine, becerisine kalmış durumdaydı. Bu değindiğim belirsizlikler 100-150 sene evvelki durumdur. O tarihlerde gömülen kişilerin yakınları, torunları mezarlığa gelince "Burası mıydı? Orası mıydı?" şeklinde tereddütler olabilmekteydi. Karışıklıklar yaşanmaktaydı. Mezar yerlerini gidildiğinde başkasının üzerinden başkasına dua etmiş olunuyordu. Bu karışıklığı engelleyebilmek için baş taşı (Nişantaşı) konulmadan yani kişi yeri sabitlenmeden ziyaret etmemelerini söylüyoruz.

— Bugün karışıklık oluyor mu?

— Hayır. Karışıklık yok. Mezar yerleri ölen kişinin kayıtlarıyla sabitlenmiş durumdadır. Yine de özellikle taş konulmadan gelinmemesini tavsiye ediyoruz" (2022, Para.37, Kay.2).

İstanbul'daki Museviler, mezar taşlarına önem vermiştir. Vefat eden kişilerin ruhlarını onurlandıracak tarzda taşlar yapılmaktadır. Bazen ölmeden, hayattayken taşlarını dizayn ettirip yaptırınlar var. Bazen de ölen kişinin aile yakınlarının aldıkları kararlar doğrultusunda yaptırılan taşlar var. Din görevlileri sadelikten yana tutum takınmalarına rağmen mezar taşlarının ölen kişinin kimliğini yansıtmaması bakımından mana yüklendiği değerlendirilmiştir.

1.16.5. Mezar Taşı Danışmanlığı

Şekil 46. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı.

Mezar taşı veya anıtı yaptırılırken ölen kişinin ailesinin veya aile geleneklerinin göz önünde bulundurulması tavsiye edilir. Mermer kitabe için ise Rabbi/Rabi'nin¹⁰⁵ düşüncelerinin alınması gerektiği vurgulanır (Haber, 2001, s.185). Vefat eden kişi için isminin taşta yazılmasına yönelik seçilen kelimelerin, simgelerin, şekillerin ve içeriklerin Rabi'ye gösterilmesi tavsiye edilir. Vefat eden kişinin ismiyle birlikte taşın üstüne Sefarad geleneğince anne adı yazılır. Aşkenazların çoğu ise baba ismini tercih eder. İbrani tarihi veya Miladi tarihte tercihe bağlı yazılabilmektedir (Haber, 2001, s.185).

¹⁰⁵ Rabbi/Rabi: Din bilgini, Haham. (Wikipedia.org).

1.16.6. Mezar Taşı Dikme Zamanı

Şekil 47. Hasköy Musevi Mezarlığı

Kabala¹⁰⁶ öğretilerine dayandırılan konulardan biri de Musevilikteki anıtsal yapılardır. Mezar taşı, ruha nezaret eder. Ruh gözle görülmez. Mezar taşı, *Nur* (Işık) için merkezi konum yeridir. Böylelikle Musevilikte, mezarın başına dikilen taş ile ruhun yeri sabitlenmiş olmaktadır. İstanbul’da Musevi mezarlıklarında gömünün baş tarafına 3 ay sonra mezar taşı dikilebilir. 6 aydan sonra mezar yapımı izni alabilir (Haber, 2001, s.184).

1.16.7. Mezarlık ve Dua

Kabristanlık ziyaretinin girişinde itibaren bazı uygulamaları şu şekilde sıralamıştır;

- Kabristanlık girişinde “beraha” duası yapılır,
- Teilim’in 33, 16, 17, 72, 91, 104, 130 kısımları okunur,
- Ölen kişinin ve ölen kişinin annesinin isimlerine denk gelen Teilim’in 119 içindeki kısımları okunur, (Mesela; Garih ben Sara (Gimel, Reş, Het, Bet, Nun, Şin, Reş, Hey)

¹⁰⁶ Kabala: Musevilikte dinsel fikir akımlarından biridir. Bu akımın disiplin ve kurallar bütününe verilen addır (Wikipedia.org).

- Minyan¹⁰⁷ oluşmuşsa, Kadiş Yee Şelema okunur,
- Anma duası (Aşkava) okunur,
- Kabristanlıktan çıkışta eller yıkanır. Kurulanmaz. (Ritüele uygun şekilde) (Haber, 2001, s.298).

Kabristan Girişi: Beraha duası (Kadiş)

“Sen kutsalsın, Ad...¹⁰⁸, Allah, evrenin Kralı.

Yargıyla seni oluşturan.

Yargıyla seni canlı tutan.

Yargıyla seni besleyen.

Sayılarını yargıyla bilen.

Ve gelecekte seni hayata getirecek.

Ve yargıyla tutacak olan.

Sen, Ad... ölüleleri diriltin. Kutsalsın” (Haber, 2001, s.299).

“Burada gömülü olan insandır” (Haber, 2001, s.187). İnsan, ölümlüdür. Musevilik dinine göre insan gömülür. Beden emanettir. Emanet, toprağa tam, sağlam ve temizlenmiş şekilde, tek bir vücut olarak teslimi gerekmektedir. Yakınları veya din görevlileri üzerlerine düşen görevleri yapmakla mükelleftir. Dua, Musevinin olmazsa olmazıdır.

1.16.8. Mezarlık Ziyareti

“Binu Şenot Dor Vador Şeal Aviha Veyagedha, Zekeneha Veyomeru Lah” Eski günleri hatırla, her nesilde yılları anla; babana sor, sana anlatacaktır; yaşlılarına sor, sana söyleyeceklerdir (Devarim 32:7).

Yahrzeit¹⁰⁹(anma), önemli günlere düştüğünde mezarlığın ziyaret edilmemesi gerekmektedir. Bu önemli ve özel günler aşağıda olduğu gibidir;

¹⁰⁷ Minyan: Musevilikte; 13 yaşından 1 gün almış olarak Bar Mitsva (ergenlik töreni/kızlarda 12 yaş) yapmış en az 10 kişiden oluşan topluluk. (Wikipedia.org).

¹⁰⁸ Ad.../YHVH: Allah’a saygı olarak, Allah’ın isminin kısa olarak belirtilmesi. Çoğu zaman “O” harfiyle nitelendirilebiliyor. “Ad...” şeklinde saygı amaçlı tamamlanmamıştır (Wikipedia.org).

¹⁰⁹ Yahrzeit: Musevilikte, ölüm anma günü. (Wikipedia.org).

- Şabat¹¹⁰
- Pesah¹¹¹ günleri
- Şavuot¹¹² (ilk 2 günü)
- Roş Aşana¹¹³ (ilk 2 günü)
- Yom Kipur¹¹⁴
- Sukot ve Şemini Atseret¹¹⁵ günleri
- Roş Hodeş¹¹⁶
- Hanuka¹¹⁷ ve Purim¹¹⁸ (mezarlık ziyaretinin yapılıp yapılmamasının konusunda belirsizlik mevcut) (Haber, 2001, s.199).

Mezarlıkta anma günleri (yahrzeit) bu belirtilen günlere düşüyorsa bir gün öncesinden ziyaretler gerçekleştirilebilir. Şabat (cumartesi) gününe düşüyorsa cuma öğleden önce ziyaret gerçekleştirilebilir (Haber, 2001, s.199).

Mezarlık ziyaretleri hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Mezarlık ziyaretlerinin yapılacağı günler hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Bayram zamanı mesela geçen hafta İstanbul'daki bütün Musevi mezarlıklarına, İstanbul Mezarlıklar Müdürlüğünden tayin edilen ot biçme elemanları geldi. Temizlik yapıp, bahçe düzenlemelerinde bulundular. Çünkü ayın 28'inden itibaren bizim ziyaret günlerimiz başlar. 10 günlük bu süreçtir. Bu 10 günlük süreç içerisinde insanlar gelir. Vefat eden kişilerini ziyaret ederler. Kimler gelir... Buraya vefat etmiş kişilerin aile bireyleri ve yakınları gelir. Yabancı kişiler buraya gelmez. Ölen kişinin mezarı Kilyos'taysa Kilyos'a, Hasköy'deyse Hasköy'e giderler. Bu iki bayram arası dediğimiz dönem içerisinde yapılır. Bu ayın 26'sı ve 27'si Musevilerin bayramıdır. Roş Aşana" dediğimiz "yeni yıl" bayramıdır. Bu ayın 28'inden diğer ayın 9'una kadar aradaki bayram sayılan günler içerisinde ziyaret günleridir. Her bayram öncesi İstanbul Mezarlıklar Müdürlüğünün temizlik görevlileri gelirler. Otları biçerler, bahçelerin temizliklerini yaparlar (2022, Para.3, Kay.1).

Haber, anma gününü (yahrzeit) her yıl yapılacak şekilde aşağıda olduğu gibi

¹¹⁰ Şabat: 7. Gün cumartesi. Dinlenme, ibadet günü olarak geçmekte olup YHVH (Yaratıcı) ile özel bağın kurulduğu gün. (Wikipedia.org).

¹¹¹ Pesah: Hamursuz bayramı. Özgür olarak Mısır'dan göç. (Wikipedia.org).

¹¹² Şavuot: Sina dağında Tevrat'ın indirilme günü. (Wikipedia.org).

¹¹³ Roş Aşana: İbrani takvimi. Yeni yıl. (Wikipedia.org).

¹¹⁴ Yom Kipur: Günahların ve sevapların değerlendirildiği gün. Tevbe günü. Oruç günü. (Wikipedia.org).

¹¹⁵ Sukot ve Şemini Atseret: Mısır'dan kurtuluşa. Çöllerde yaşamı anma günü. (Wikipedia.org).

¹¹⁶ Roş Hodeş: İbrani ayı başlangıcı.(Wikipedia.org).

¹¹⁷ Hanuka: Yahudilerin varlık olarak kurtuluş günleri. (Wikipedia.org).

¹¹⁸ Purim: Yahudilerin kültürel erozyonlardan kurtuluş günü. (Wikipedia.org).

sıralamıştır;

- Kadiş. (Erkekler)
- Aliya Tora. (Erkekler)
- Anma Mumu. (Erkekler)
- İmkân dâhilinde oruç. (Erkekler – Kadınlar)
- Dualar. Hazan olmak (Bazısı için). (Erkekler)
- Kabristanlık Ziyaretleri. (Erkekler –Kadınlar)
- Tora öğrenimi. (Tercihen sınıf şeklinde) (Erkekler – Kadınlar) (2001, s.200).

Kabirlerin üzerinden geçmek, kabre basmak saygısızlıktır. Mezar yeri açmak gibi zorunlu olarak sebepler olduğunda kabirlerin üzerinden geçilmesinde sakınca olmadığı belirtilmiştir (Haber, 2001, s.188). Bununla birlikte yolu kısaltmak için mezarlık içerisinde, ara geçitlerin oluşturulması ve kullanılması gömülü olan kişilere saygısızlık olarak kabul edilmektedir (Haber, 2001, s.189).

Şekil 48. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı.

Kabristanlığa girişte edepli, mezardaki gömülü olanlara karşı davranışlarda saygılı olunmalıdır. Yüksek sesle konuşmak, şarkı söylemek vb. uygun olmayan davranışlar yapılmamalıdır. Kabristanlıklar, din büyüklerinin ifadesiyle sinagoglardır. Kutsal olan bir mekânda gömülü olanlar önemsenmeli, kurallara uyulmalıdır. Mesela mezarlıklarda okunmaması gereken dualar, yapılmaması gereken gelenekler bulunmaktadır. Dini

ritüeller, ziyaretçiler tarafından dini görev olarak kanıksanabilir fakat ölülerin bu ritüelleri yapamayacakları bilinmelidir. Bu yüzden mezardaki kişi bunları yapamadığı için “yoksul” kalmış kişi olarak nitelendirilir. Böyle bir durumu da din büyükleri ölüyle alay edilmesi olarak görmektedir. Kabristanlığa gelen kişilerin din büyüklerinin nasihatlerine ve dini kurallara uyulması beklenir (Haber, 2001, s.189-190).

Mezarlık ziyareti kapsamında kipa ve başörtüsü konusu hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Kipa veya başörtüsünün günlük yaşamdaki yeri nedir? Mezarlık ziyaretlerinde kipa takılmasının önemi nedir?

— Siliki: Allah’a hürmet gösterirken, dua ederken muhakkak başımızı kapatmak zorundayız. Attığımız her adımda dua halindeyizdir. Genelde “Beraha¹¹⁹” dediğimiz bir duayı okuruz. Mesela sokaktasınız, bir şey yiyeceksiniz dua etmeniz gerekmektedir. Allah sana ikramda bulunuyor, şeklinde düşünölmeli ve dua ile bu nimeti taçlandırmak gerekmektedir. Örneğin, dışardasınız lokantadasınız. Yanınızda kipanız yok, zorunlu olarak bir yerden kipa bulup sonra yemeğini yemek gibi bir şey yoktur. Bu yüzden çok dindarlar şapkayla dolaşırlar. Mezarlığa giren/cenazeye iştirak eden erkeklerin “kipa” takması gereklidir. Kipalarda, renk seçiminde bir sorun yoktur. Her çeşidini takabilirler. Kipa takmak istemeyene zorla taktırılmaz. Kadınlar kipa takmazlar. Başörtüsü, tülbent veya eşarp takarlar. İnce atkı bile başörtüsü yerini alabilir. Kipa erkeklere özel bir giyecektir. Kadın kafasına seçenek olarak hiçbir şey bulamıyorsa yine de kipa takmamalıdır. Kafası açık kalması daha uygundur (2022, Para.16/18, Kay.2).

Şekil 49. Acıbadem Musevi Mezarlığı.

¹¹⁹ Beraha: Teşekkür, methetme sözlerinden oluşan dua. (turkyahudileri.com).

İstanbul’da Anadolu yakasında Acıbadem Musevi mezarlığındaki şehitlik konusu hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Acıbadem Musevi mezarlığındaki 1. Cihan Harbinde vatani için şehit düşmüş ismi bilinen veya bilinmeyen Musevilerin anısı için yapılmış mermer bloklardan oluşmuş köşe hakkında bilgi verebilir misiniz? Şehitlik köşesine yapılan ziyaretler hakkında ne söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Acıbadem’de Çanakkale Savaşında şehit düşmüş Yahudi mangası köşesi oluşturulmuştur. Birçok cephede olduğu gibi Çanakkale’de Museviler vatani için savaşmışlardır. Bu cephelerde vefatlar olmuştur. Kısmen başka yerlerde gömüldüler. Kimlikleri tespit edilenlerin isimleri Acıbadem Musevi mezarlığında oluşturulan anma köşesinde mermer bloklara yazılmıştır. Küçük sembolik bir şehitlik köşesidir. Her sene 18 Mart tarihinde Acıbadem Musevi mezarlığında Çanakkale anma günü tören icra edilir. Kırık bir sütun vardır. Keria’da (kıyafetten bir parça yırtılması) olduğu gibi şehitlerimizden eksik (onlardan yoksunuz) anlamındadır. Mermer mezar taşlarının yanlarına, üstlerine küçük taşlar konur. Çiçeklere de rastlamanız mümkündür. Vefat etmiş kişilerin yakınları tarafından ziyaret edildiğinin işaretidir (2022, Para.31, Kay.2).

Şekil 50. Acıbadem Musevi Mezarlığı.

Mezarlık ziyareti hakkında Silik ile Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— İstanbul'daki mezarlık ziyaretleri konusunda neler söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Ruhun rahatsız olmaması için mezarlığa çok sık gelinmez. Çok fazla kabirlerin ziyaret edilmesi dediğimiz gibi ruha rahatsızlık vermektedir. Belli bir dönemler vardır. Bayram dönemleri, çok tasvip edilmemesine rağmen anneler günü, babalar günlerinde de ziyarete gelirler. Yaşadığımız bir olayı anlatmak isterim. Tanıdığımız iki aile vardı. Bu ailelerden birinin genç yaşta denilecek yakınının ölümü oldu. Haftada 4 gün buradaydılar. “Hem kendinizi yıpratıyorsunuz hem de sevdiğinizizi rahatsız ediyorsunuz. Onun ruhunu rahatsız ediyorsunuz.” şeklinde ısrarla söylemlerde bulunduk. 6 veya 7 ay sonra mezarlığa gelmeyi yavaşlattılar. Şimdi adam yaşlı, rahatsız, evden çıkamıyor. Eşi de gelip gidemiyor. Maalesef genç ölümlerde böyle ziyaretler sık olabilmektedir (2022, Para.12, Kay.2).

Kabir ziyareti, hayatın anlamını bilmektir. Ziyaretler kadiş duasının okunmasıyla, yaşanılan hayat için Allah'a şükretmektir. Allah'tan iyilik dilemektir. Geçmişteki yaşamış büyükleri için Allah'tan af, nesilleri için hidayet ve mağfiret dilemektir. Kabirler, emanet bedenlerin toprak olduğu yerdir. Allah'ın adaletiyle diriltilecek, yargı gününü bekleme yeridir. Bu nedenle, mezarlık ziyaretlerinde geçirilen zaman duygu yoğunluğunun arttığı, duaların içten yapıldığı anlardır. Ziyaretin adabı ve kurallarına göre icrası Musevi din adamlarınca beklenmektedir.

1.16.9. Taş Koyma ve Çimen/Çiçek Bırakma

Şekil 51. İtalyan Musevi Mezarlığı.

Mezarların üstlerine küçük taşların ve çimenlerin konulmasının ana sebebi, kabirde yatan kişinin sahihsiz olmadığı, yakınlarının ziyarete gelerek ölen kişinin unutulmadığının göstergesi olarak yorumlanmaktadır (Haber, 2001, s.189).

İstanbul'da Musevi mezarlıklarında görülen figür ve objeler hakkında Siliki ile yüz yüze görüşme yapılarak elde edilen bilgiler doğrudan aktarılmıştır.

— Çeşitli figür ve objelerin olduğu mezar taşları var? Bu konuda neler söyleyebilirsiniz?

— Siliki: Piramit sütunların bulunduğu, ağaç gövdesi şeklinde taşların, sütunlu kemerli yapıları görmek mümkündür. Bu objeler ve mimari yapılar hiçbir şeyi temsil etmiyor. Bir yerde bir şey görüyorlar. Mimar ve taş ustalarına “Bunu yapabilir miyiz?” diyorlar. Onlarda 3 kuruş 5 kuruş fazla kazanmak için her türlü iş teklifini reddetmiyor. Örnek olarak Ulus Sefarad Musevi Mezarlığında bir tane yeni taş yapıldı. Musevi cemaatin çok ileri gelenlerinden biriydi. Çok hizmetleri dokundu. Çocukları yazın bir taş yaptırdı. Çok abartılı ve gösterişliydi. Çocukları için olağan bir şey gibi gözükse de Musevilik dininde sadelik hep ön plandadır (2022, Para.31, Kay.2).

1.16.10. Vefat Edenlerin Anısına Yakılan Işıklardan Seçmeler

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerine kültürel açıdan bakıldığında vefat edenlerin anısına yazılan ve okunan metinlerin bulunduğu da görülmektedir. Rav Michael Haber'in “Ebedi Yaşam” adlı kitabından örnekler aşağıda olduğu gibidir. Rav Michael Haber'in “Ebedi Yaşam” adlı kitabının Rafael Reful Kohen Bildirici anısına atfen yakınları tarafından kaleme alınan duygularını, düşüncelerini, inanışlarını harflerin üzerine bir ışık gibi düşürerek onlara güç katarak seslenişleri görmek mümkündür.

Vurgulanan ana temalar ise;

- İnsan Olunmuşluğu,
- Aile büyüğü olması,
- İnsan sevgisine sahip olunmuşluğu,
- Tora ve diğer inançsal metinlere bağlılığı,
- Bir dede olarak torunlarına iz bırakmış olması (Haber, 2001, s.2).

Diğer yandan vefat etmiş olan büyüklerine hitap etmek için verilen/istenilen bir sayfanın doldurulması düşünüldüğünde seçilen her bir kelimenin kalbi/duygusal ağırlığı ile okuyucuya derin bir mana kapısı açabildiği görülebilmektedir.

Babası için “Son yolculuktan bu...” der Bildirici. “Tüm son nefeslerin” de aynen babası gibi bu dünyadaki yolculuğu tamamlayacaklarını da dile getirir. Hayatı yorumlanın anlamının veya anlamsızlığının sorgulanması ise çaresizliğin göstergesi gibi durduğundan bahsedilir. Kalpten kopartılan/kopan hıçkırıkların peşi sıra nefes almayı zorlamasının seçilecek sözlerin özenini yitirmesinden çekindiğini kelimelerle anlatmaya çalışan Bildirici, Papım (babam-samimi içerikli-) diyerek değerleriyle hayatını besleyerek unutulmayacağını “Cıddo” luğuna (arapça dede) dayandığına işaret eder (Haber, 2001, s.3).

Esterya anısına geçen satırlarda “hayatı sevmek, hayattan vazgeçmemek, herkese iyilik yapmak, veren elin alan elden üstün olduğuna inanmak” yer alır. Hayat arkadaşlığı, can oluşu ve büyük ebeveyn oluşu vurgulanır (Haber, 2001, s.4).

Sevgili büyükbabalarımız, amcalarımız, büyükannelerimiz, halalarımız, eniştelermiz ve daha onlara doyamadığımız... kuzenlerimizin anısına şeklinde hitaplar söz konusu olurken amcaların büyükannelerden önce dile getirilişi göze çarpmaktadır (Haber, 2001, s.5). “... evlerini ve kalplerini açan...” H. ve L. Chalom, “... alçak gönüllükleri ile örnek...”, “aile değerlerine sahip...”, “topluma katkı sağlamış”, “...önder oluşu...” Dr. Ü. Y. Garip, S. Pinhas, Ş. B. Lea ve H. M. V. B. Korin anısına (Haber, 2001, s.6). “...Tüm kardeşlerimiz...” anısına (Haber, 2001, s.7).

Vefat etmiş her kişinin yakınları, sevenleri, tanıyanları açısından ayrı ayrı kalplerinde ve düşüncelerindeki yerleri ile ayrı ayrı duygu yoğunlukları kalemlerine/sözlerine yansıyabilmektedir. Özellikle büyüklerin önderlikleri ve değerlere bağlılıkları ile torunlarına iz bırakmaları teo-etno kültürel bağlılığın ve devamlılığın nişan taşı olarak değerlendirilebilir.

Haber (2001) “Ebedi Yaşam” isimli kitabının hem kapağında hem de anılar

sayfasında “yanan mum” resmine yer vermiştir. Bu resmin sembolik temsil olarak kullandığı düşünülmektedir. Böylelikle okuyucularına ve kitabında adı geçen ölmüş kişilere Yaratıcının ışığı ile aydınlanın temennisinde bulunmaktadır. Bu araştırmada, Musevilerin İstanbul’unda bir şeye özlem beslendiği tespit edilmiştir. Bu bir şey; Yaratana özlem, büyük aileye özlem, geçmişe özlem veya bilinmeyene özlem olabilir. Sanki yanan mumda, İstanbul’daki Musevilerin mahzunluğu hissedilmektedir. Keza İstanbul’daki Musevi mezarlıklarında da gecenin karanlığında sessizlik, yalnızlık yatarken gündüzün aydınlığında konuşan mezar taşlarını görebilirsiniz.

İKİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

2.1. ALLAH'IN VARLIĞININ, ELÇİLERİNİN VE KİTAPLARININ GERÇEKLİĞİNİ KANITLAMA PROBLEMİ/AKIL, İMAN TARTIŞMALARI

Türkiye’de İstanbul ilinde yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizi çalışmasında dikkat çeken sonuçlardan biri akıl, iman tartışmaları olmuştur. Ayırt edici özelliklerin arasında seçilmiş halk/seçilmişlik gelmektedir. Seçilmişlik kavramı bir halkın diğer halklar üzerinde “öğretmen” olarak görevlendirilmesi gibi düşünülebilir. Amaç; Allah’ın tek ve var olduğunun tebliğ edilmesidir. Kutsal topraklara dönüş ve mabedin tekrar inşası ile Mesih anlayışı, dünyada gerçekleştirilmesi beklenen olguların başında geldiği için tüm bu habitus bir beklentidir/inançtır (Sevivon, 2002, s.67).

Allah, elçilerinin tebliğ ettiği metinlerde tek ve kendine denk hiçbir varlığın olmadığını beyan ettiğini söylemektedir. Allah’ın varlığını kanıtlama girişiminde bulunan insanoğlu gerek kozmolojik olarak gerek tabiattan faydalanarak aklının yettiğince açıklamaya çalışmıştır/çalışmaktadır. Lakin aklın her şeyi bilebilme sorunu çıkmaktadır. Akıl muhtaç olduğu bir durumda bilmediğini nasıl bilecek? Bu sorunun gerek geleceğin bilinmesini gerekse de geçmişin yaşanmışlıklarının gerçekliğinin sorgulanması ile şekillenen bir inancı ortaya çıkaracağı düşünülmektedir. Sonuçta insanoğlu sadece ve sadece elde ettiği bilgiler doğrultusunda bir inancın doğruluğunu ve yanlışlığını kendine izah etmeye çalıştıkça bilginin sınırsızlığında kara bir delik misali belirsizliklerle baş başa kalacağı şüphesizdir. İnsanoğlu bilinmeyene hep ilgi duymuştur, merak etmiştir, araştırmıştır. Öğrenmek, bilgi sahibi olmak için bulmaya çalışmıştır.

Sokrates’in Kebes ile olan konuşmasının bir bölümünde şöyle bir diyalog geçer. Dağılan ve dağılmayan şeyler nelerdir? Ruh hangi sınıfa girmektedir? Birleşik olan şeyler tabiatın gereği ayrışabilir. Yalnızca birleşik olmayan şey ayrışmaz ve değişmez. Görünen ve görünmeyen varlıklardan bahsederken Sokrates, bir yanımızın var olan bedenden bir yanımızın ise ruhtan oluştuğunu söyler. Bedenin, görünen yana yakınlığından, ruhun ise

görünmeyene yakınlığından bahseder. Beden, ruh için duyularla bezenmiş bir parçadır. Her ikisi de birbiri ile etkileşim içerisindedir. Böylelikle ruh ilahiye benzer. Vücut ise ölümlüye benzer. Ruhun ölümsüzlüğü değiştirilemez tarafa geçişi ile kalıcı olan şeylerle bir arada olması haline de “bilgelik” olarak tanımlar (Çev. Özcan, 2014, s.149-150).

Aklın mutlak bilgiye, gerçek bilgiye ulaşmak için sürekli işlevsel olarak etkinliğini sürdürdüğünü düşündüğümüzde, sonsuzluğa ulaşmanın, ölümsüz olmanın yollarını hep arayacağı bir gerçektir. Nihayetinde insan belli bir süre sonra ölmektedir. Bugüne kadar elde edilen bilgiler insanın ölümlü olduğunu göstermektedir. Ölen insandan geriye kalan ise bilgidir. Bu bilgilerin doğruluğunun, gerçekliğinin veya yanlış olabilirliklerinin zaman içerisinde göreceli bir durum olarak karşımıza çıktığını da söyleyebiliriz. İddiaların doğruluğu ele alındığında temelinde kabullenmek vardır. Tek Allah inancında görünmeyene iman söz konusudur.

A’raf-143’te Musa kıssası şöyle anlatılır. Belirlenmiş bir zamanda Musa (Tur’a) gelir. Rab onunla konuşur. Rab’a “Bana görün.” der. Rab, “Göremezsin. Dağa bak.” der. Dağ parçalanır. Musa bayılır. Ayıldığında, tövbe eder. Musa: “İnanların ilkiyim.” der.

Mısır’dan Çıkış 20/18’de aynı kıssa şu şekilde ifade edilir. Halk gök gürültülerini işitir. Boru sesini duyar. Şimşekleri içlerinde hisseder. Dağ başındaki dumanı görür. Musa’ya seslenirler. “Bizimle sen konuş, dinleyelim. Ama Rab bizimle konuşmasın. Yoksa ölürüz.”. Yasaların Tekrarı (Devarim) 10/12’de ise aynı kıssa ile ilgili Tur’a gelen Musa’nın anımsanması, sesin duyulması, 10 emrin Rab tarafından izah edilmesi ve nesilden nesile öğretmeleri hususu vurgulanır.

Her iki kutsal metnin ortaya koyduğu olgu; bir olayı yaşayan halkın şahitlik etmesidir. Bu hususu Tora-Bereşit kitabının Tora bölümündeki izah edilişi şu şekildedir; tahmini 3 milyon kişilik halk Sinay (Tur) eteklerindedir. Gerçekleşen olaylara şahitlik etmişlerdir. Bu özellikleri ile Musa’nın Rabbin bir elçisi olarak kabul gördüğü, atalarından gelen bu inançla “Rab” iman eden halk için “bilgi” haline gelmiştir. Artık Allah’ın varlığı tartışılmaz, apaçık bir gerçekliktir. Zihnimizde oluşturduğumuz kavram

niteliğinden çıkmıştır. Bilgi¹²⁰; gerçek ve ilkelerin tamamıdır. Bu kapsamda; bilgi, insan için öğrenimin ve bilimin öz kaynağıdır diyebiliriz. Bilim birikimsel olarak kendini geleceğe taşıdığı gibi yaşanan olaylar da geçmişi geleceğe taşıyarak bilinmeyi bilmeye her zaman açık olduğu savını ortaya koyabilmektedir. İstanbul'daki Museviler, atalarından gelen yaşanmışlıklara ait kümülatif verilerini (birikimsel sözlerini) bilgi kabul edip Allah'ın varlığına inanmaktadırlar.

2.2. TEKNOLOJİK GELİŞMELER VE MADDECİ YAKLAŞIMLA DİNİ RİTÜELLERİN, GELENEK VE GÖRENEKLERİN TERK EDİLMESİ PROBLEMİ VE TOPLUMSAL GÜNLÜK HAYATA YÖNELİK PROBLEMLER

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde habitus kapsamında geleneklerden, dini kurallardan, dini anlayışlardan uzaklaşma/terk edilme problemi görülmüştür. Tek Allah inancında, bir eylemin mutlaka bir karşılığının olacağını gerek yapılan Musevi dualarında gerekse de mezar taşlarının simgesel ve sembolik objelerinin seslenişleri ile anlayabilmekteyiz. Toplumsal yaşamı etkileyen; günah-sevap, dünya-ahiret vb. ilişkilerden bahsederken bir de maddi/somut olgular ve neticeleri olduğunu göz ardı etmememiz gerekmektedir. Elbette ki teknolojik gelişmeler ve toplumsal günlük hayat ihtiyaçlarının değişkenlik göstermesi veya ekolojik dünya düzeninin değişmesi de inançların uygulamalarında görülebilecek aksaklıkların giderilebilmesi için kendi içinde çözümler bulmaya yönelik çalışmalarda bulunacaktır. Ancak her türlü *aşırı bağımlılıkların* hakikate ulaşmada engel olabileceği unutulmamalıdır. Günümüzde İstanbul'da yaşayan Musevi gençlerin, sayısız bilgi kirliliğine ve fitneye açık olduğu anlaşılmıştır. Genç Musevilerin hafıza oluşturmaması ve anı kaybına uğramaları Musevi ailelerini endişeye ittiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da yaşayan Musevilerce Tevrat, bu yolculukta sığınılacak bir liman, korkulardan emin olunabilecek bir dayanak olarak görülmüştür. Ümit, nefesin bittiği yerde son bulur. Yaratılışın hedefi; hakkın bilinmesi, her an anılması, en üst düzeyde iman ile Allah'ın ipiyle bağlanmadır. Bağlanan ip, Allah'a kendini adamadan başka bir şey değildir. İnançlarını yoğun yaşamak isteyen İstanbul'daki Musevilerin ortak düşüncesi dünya uğraşlarının onları esas gayelerinden ayırmaması şeklindedir. Akıl bilinmeyi bilmek

¹²⁰ Bilgi: Akıl ile ulaşılan olgudur. T.D.K. (sozluk.gov.tr).

konusunda muhtaçtır. Muhtaç olmama tezine karşı; anı yaşarken geçmiş gelecek mukayesesinde bilgisi ve bir şeyi yapıp yapmama iradesiyle de insanın, nihayeti ile ölümü hissedeceği gerçekliği vardır. Lakin teknolojik gelişmelerin verimli olmayan uğraşlarla genç beyinlerin zamanlarını almasıyla uluslararası savaşların, çatışmaların, dünyanın ekolojik durumundaki değişikliklerin, salgın hastalıkların, ekonomik krizlerin, gıda zincirlerindeki kırılmaların, doğal afetlerin ve gençlerin kendi dinleri haricinde kişilerle evliliklerinin önüne geçilememesi gibi birçok sebep maddi gerçekliği öne çıkartmıştır. Günümüzde İstanbul'da yaşayan Musevilerin esas gayesi olan inançlarını yaşama ve atalarının yaşantılarını yeni nesillerine aktarma ve bunların varlıklarının devamını sağlama konusunda endişeler büyüktür.

2.3. ZITLIKLAR PROBLEMİ

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde tespit edilen başka bir konu da zıtlıklar problemidir. İstanbul'da yaşayan Museviler öldükten sonra adil olarak yargılanacaklarına inanmaktadırlar. Dolayısıyla inançları gereği iyi ve kötü davranışlar Tevrat'ta belirlenmiştir. Ölüm gerçeği ve mezarlıklara yüklenen anlamlar İstanbul'da yaşayan Musevilere adil yargılanacakları günü hatırlatması açısından önemlidir. İyilik ve kötülük probleminin çözümünde, ölüm, cenaze işlemlerinin aşamaları, defin, matem süreçleri ve mezarlıklar Museviler için dünyada kendilerini hesaba çekmeleri yönünden ayna görevi yaptığı düşünülmektedir. Niçin kötülük var? Yaratıcı kötülüğü neden var etti? İyiliği anlamak ve kavramak ancak kötülüğün var oluşuna bağlıdır. Sonuçta tek Allah inancı olan tüm dinlerde iyilik ve kötülük ölüm sonrası yargılanmada ayırt edici bir özelliktir. Nitekim iyiliği ve kötülüğü eşit olmayan iki kelime ve iki eylem olarak kabul ettiğimizde insanın iyiliği ve kötülüğü algılaması inanç, kültür, gelenek ve görenek merkezinde olabilmekte ve bunların yorumlanmasında ayrı problemlerle karşılaşılabilir.

Kime göre iyi, kime göre kötü. Yoksa evrensel olma özelliğine mi bağlı. İnanç; iyilik ve kötülüğü belli çerçevelerle ele alarak, insanın yaşamı süresince bu çerçeveler dışına çıkmaması söylemlerini dile getirerek iyiliğin ve kötülüğün ayırt edilmesine yardımcı olur. Ölüm sonrası bir yaptırımı dile getiren bu inanç sisteminde, insanın

yaşantısında tüm canlıları da kapsayacak şekilde insan olma özelliği, yaratılış biçimi ve bunların amacı üzerine düşünmeye yönelim söz konusudur. Yaşam süreci iyilik-kötülük sarmalıyla hayatta kalabilme imkânlarını ya sunar ya sunmaz. Göreceli olan bu kavramlar; insanların hayatını nasıl biçimlendireceği konusunda kendi iradelerini kullanarak sorgulanacak olanın öznesinde kendisinin yattığı düşüncesini vurgulamaktadır. Kısaca sorunun insanın kendisi olduğu gerçeği ile ortaya çıkmaktadır. *Bir söz ki kökleri sağlam meyve veren ağaç gibidir. Bir söz ki kurumuş, köklerinden eser kalmamış yıkılmış odun gibidir.* İyiliğin ve kötülüğün, özden gelen sözlerin ve eylemlerin neticesinde kavramsal ağırlığını kazanmış anlayışlar olarak karşımıza çıkan bir düşünce olduğu söylenebilir.

Aydınlık ve karanlık kavramlarını düşündüğümüzde, zıtlıkların birbirleri arasındaki uyumu, birbirlerine olan sınımsız bağlarını algılayabiliriz. İnsan bu zıtlığı idrak ettiğinde denge de durabilmenin zorluğunu yaşar. Nasıl ki karanlık aydınlığa, aydınlıkta karanlığa muhtaçtır. İnsan da bilgi ile aydınlanmaktadır. İdrak; insanı nurun kendisine yönlendirecektir. Bu dünyadaki gölgesinden ayrılmış olan insan için hakikat penceresi aralanmış olacaktır. Halklar, tek Allah inancına sahip dinler tarafından yaratıcının öğütlerine, metinlerine mazhar olmaktadır. “İnsan, insanlardan oluşan bir topluluğun üyesidir. Lider tarafından yönetilen sürünün bir bireyidir.” diyen Freud’u görebilmekteyiz. Aksi düşünüldüğünde “sadece ben diyorsan ve içindeki iyi tarafınla hayatını devam ettireceksen, o takdirde nasihate ihtiyacın yok.” (Chamisso, 2004, s.112) mantığıyla ateşin ateşi yakarak söndürmesi ve ışısız kalması gibi insan, arkasında bıraktığı duman ve islerle karanlık tarafta kalmayı da tercih edebileceğini de düşünebiliriz. Unutulmamalıdır ki, Hugo’nun dediği gibi; “Tüm insanlar, günü ve saati belli olmayan zamana tehir edilmiş, ölüm cezasına mahkûmdurlar.” (2013, s.7)

Tüm bahse konu zıtlıkların mahiyeti ele alındığında, İstanbul’da Musevilerin ölüm, ölüm ötesi, mezarlık kültürü kapsamındaki değerlendirmeler neticesinde dünya meşguliyetinin ahiret meşguliyetini gölgelediğini söyleyebiliriz.

2.4. DİRİLİŞ/AHİRET PROBLEMİ

İstanbul’da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde dikkat çekici sonuçlardan biri de diriliş ve ahiret probleminde görülmüştür. Bütün mevzu, sözün yazıyla varlığa dönüşümünün hikâyesidir. Dünyada var olabildiğimizi anlayabilmek ve bu dünyayı kavrayabilmek için bilgiye ihtiyaç duymaktayız. Birikimsel bilginin sözün tüm varlıkları tek bir çatıda topladığı metinler (kitaplar, objeler, semboller, var olan her şey) olduğu söylenebilir.

Yasanın Tekrarı 31/16, “Rab, Musa’ya seslenir. Yakında öleceksin. Atalarına kavuşacaksın.”. İstanbul’da yaşayan Musevilerin, teo-etno-kültürel habituslarını her şeye rağmen sürdürebildiklerini görebilmekteyiz. Tüm bu başlıklar ışığında, Musevilerin kendi aralarındaki dirilişin bedensel mi, ruhsal mı olacağı ve bu soruların yanı sıra ruhun ölümsüzlüğü ile ölüm sonrası nasıl bir yerde hayat bulunacağı fikirleri, anlayışları, inanışları değişkenlik arz ettiği görülmüştür. Ölüm ötesi mevzu gündemde pek tutulmayarak bugünün dünyası üzerinden değerlendirilmelerin yapılması gerektiği ve bugün yapılan iyilik ile kötülüklerin nihayetinde yargılanacağına, ahiretin bir sorgu yeri olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Kutsal Metine bağlılıkları, ataları sahiplenme, aile birliktelikleri, gömü kültürü, cenaze işlemleri, mezar taşları, edilen dualar ve ritüeller bir olan Allah’a inanmanın ve belli bir süre sonra tekrar Yaratana dönme inancının olgusal bir tezahürü olarak değerlendirebiliriz.

Diriliş mevzusu; İstanbul’da yaşayan Museviler için perde arkasındaki bilinmeyi bilmek gibi gizemli bir hâldir. Siliki’nin deyişiyle “Allah bilir!” (Siliki, Para.14.Kay.2).

2.5. TEMSİL PROBLEMİ (MEZARLIKLAR VE OBJELER VS.)

İstanbul’da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde görülen başka bir konu da temsil problemidir. Mezar taşları diğer adıyla nişan taşları, olgusal olarak var olmuş, yaşamış ve ölmüş kişinin yerini göstermesi ile arkasından bıraktığı maddi ve manevi eserlerin aitliği ve tarihselliği açısından çok önemli bir anlam taşır. Ölen kişinin sevenleri tarafından merhumun yaşam tarzını gösteren imza niteliği

taşıyan bir eserdir. Mezar ya da nişan taşlarının sağında, solunda veya etrafındaki obje ve nesnelere; ölen kişinin veya arkasındaki sevenlerinin inançsal olarak merhumu anmak amaçlı olduğu gibi merhumu ziyarete gelenlere verilen bir mesajdır. Bu kapsamda; İstanbul'daki Musevi mezarlıklarının atmosferik ortamı sadeliği ile de etkileyebilir ya da görkemi ile de hayrete düşürebilir. Temsilin gerçekliği ise kabirlerinde yatanlardır. Bugün hayatta olanlar yarın onların komşularıdır. Onlara okunan dualar ve anmalar, ahireti hiç unutmamak anlamına gelir ve gidilecek yere hazırlık olarak görülür. İstanbul'daki Musevilerin amacı ve temennileri hem kendilerinin hem de vefat eden yakınlarının, dindaşlarının gerek bu dünyada gerekse de ahirette Allah tarafından bağışlanması ve onun lütfuna mazhar olunabilmesidir.

Bu çalışma neticesinde; Musevilerde, bilmek ve anlamak arasındaki duygunun köprü görevi yaptığı tespit edilmiştir. Böylelikle hikmete ulaşmanın önemli unsurları düşünmek, akıl etmek ve inanmaktır. Bir diğer deyişle bilgi insana erdem kazandırırken, erdemin imanla yoğrulması ve insanda bulunması aklen ermiş insanı ortaya çıkarmaktadır. Musevilerde ahiret inancının tekrar bu dünyada diriliş olduğu kanısının ağır basmakta olduğu görülmüştür. Museviliğin ilk semavi din oluşunun kabul gördüğü göz önünde bulundurulduğunda İstanbul'da yaşayan Musevilerin geleneklerini, dini kurallarını ve kültürel yaşantılarını buldukları Türk ve Müslüman toplulukta temsil etmeye çalıştıkları görülmektedir.

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde temsil probleminin temelini hakikati aramakta yattığı görülmüştür. Hakikati aramak için düşünmek gereklidir. Hakikati aramak aklın yolculuğudur. Yolculuk her şeyi tanımakla başlar. Merak eder, sorarsınız. Her şeyin ismini öğrenirsiniz. Hak tarafından verilmiş bilgi kadarıyla emaneti bulmak istersiniz. Bulmak için neyi, nerede, niçin aradığını bilmek gerekir. Kısaca Museviler, İstanbul'da dinlerini idrak etmek, yaşamak ve yaşatmak için mücadelelerine devam etmektedirler.

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinde İstanbul'daki Musevilerin matematiğe ve ticarete çok önem verdiği görülmüştür. Musevilere göre evrenin matematiksel ölçü ile yaratıldığı inancı, yaratıcının teknik olarak

matematiği bizlere sunması tesadüf olmamaktadır. Museviler, insan merkezli düşündüklerinde her şeyin canlı veya cansız bütün varlıkların bir yazılım dâhilinde meydana getirildiğini, matematiğin bu nedenle önemli bir konumda olduğunu düşünürler. Matematik bir bilim olarak ele alındığında Musevilerin, dünya topluluklarındaki sosyal yaşantıda, ekonomik ve kültürel yansımalarındaki etkilerini görmek mümkündür. Musevilere göre sadece dünyadaki kodları okuyabilecek bilince sahip olmak yeterli olacaktır. Sonuçta İstanbul’da yaşayan Museviler, evrende yayılan veya yayımlanan her türlü bilgiyi alabilmek, akıllarını kullanabilmek, deneysel çalışmalar yapabilmek ve nihayetinde her ikisini de bir arada kullanabilmek için uğraşmaktadırlar. Museviler duyguları ruhun besleyicisi olarak görürler. Museviler, sezgi kanallarını açarak ritüellerle bu alıcı-verici kodlarını açık tutmaya çalışırlar. İçimize aldığımız yediğimiz, içtiğimiz, soluduğumuz, dokunduğumuz her şeyin bizim kodlarımızı ya uyanık tutacağını ya da olduğundan farklı bir fenomene dönüştüreceğini düşünmektedirler. Gelecekte hakikati aramak yolunda inançlarına sahip çıkan insanların en büyük sorununun da belki de bilgileri doğrultusunda neyin doğru neyin yanlış, neyin gerçek neyin sanal olduğunu anlayabilmeleri ve bu karşıtlıkları kavrayabilmeleri olduğu da söylenebilir. İstanbul’daki Museviler dini ve kültürel sürdürülebilirlikleri hem ailevi kurallara hem kendi iç toplumsal (cemaat) kurallarına bağlı olduğu tespit edilmiştir. İstanbul’daki Musevi ailelerinin özellikle Musevi gençlerinin günümüz sorununun doğru kullanılmayan sosyal medya ve sanal gerçeklik olduğu düşünülmektedir. İstanbul’da yaşayan Musevilerin dini ve kültürel kodlarının, birikimsel bilgilerinin tekrar hatırlanmasıyla ve aileye verilen değerlerin tekrardan düzenlenmesiyle gün yüzüne çıkması gerekliliği görülmüştür.

İstanbul’da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizindeki çıktılardan bir diğeri de geleneksel bir yapıya sahip olan Musevilerin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi kesitlerdeki “biz” bilincinde olmalarıdır. Museviler, kültürel eğitimlerine doğduğu andan itibaren ailelerinden aldıkları bilgi ile başlarlar, bu durum bu eğitimin sürdürülebilirliğinin bir nedeni olarak görülebilir. Birey-toplum ilişkisi içerisinde çok sıkı bir bağ kurulduğu göz ardı edilmemelidir. Türkiye’nin Asya-Avrupa’nın kesişme noktası olması münasebetiyle medeniyetler ve dinler arasında İstanbul’un elbette ki ayrı bir yer tuttuğu söylenebilir. İstanbul, Doğu – Batı medeniyetlerinin özellikle de çeşitli nedenlerle de olsa Musevilerin, göç güzergâhı

üzerinde bulunmuştur. Museviler, İstanbul'daki dini, etno-kültürel özelliklerini koruyarak yaşamaktadırlar. Zamanla da İstanbul'un dokusunda yerlerini almışlardır. Bu dokunun zenginliğinin, Türkiye'nin her alanda büyüme stratejilerine katkı sağlayacağı gibi Türkiye üzerinde azınlıklar konusunda oluşturulan ya da oluşturulabilecek olan olumsuz algıların ortadan kaldırılmasında etkili olacağı da düşünülmektedir. Unutulmamalıdır ki sosyal ve kültürel hedefler de milli kalkınma politikalarının geliştirilmesinde önemli bir etken olarak görülmektedir. Küreselleşme ile etno-kültürel etkileşimlere maruz kalan etno-teo topluluk yapılarının kendilerini sorgulamaları kaçınılmaz bir gerçeklik olup sürdürülebilirlik ve süreklilik açısından uyum yolları bulmaları kendilerini kodları ile geleceğe taşımalarının ipuçlarını vermektedir.

Dünya insanların varlığı ile oluşan, gelişen, kimi zaman yok olan kimi zaman sürekliliklerini korumayı başaran kültürler, Türkiye'nin gerek siyasi gerek politik gerekse inançsal olarak bir olmanın, bütünlüğü sağlamanın önemini arttıracaktır. Yapılan kültürel çalışmaların geleceğin inşasında, geçmişin izlerinden faydalanmasına bağlı olduğu unutulmamalıdır. İstanbul'da Musevi dinine mensup vatandaşlarımızın sahip oldukları kültür; varlıklarının temsili olan kimliklerini oluşturmakta ve temsil ettikleri ve mensubu oldukları dinin tarihi izlerini taşımaktadır. Musevilerin İstanbul'unu iyi yorumlamak gerekmektedir. Kültürlerinin kalıcılıkları ve sürekliliklerinin kilit taşının birikim neticesinde oluşan bilgi olduğu düşünülmektedir. Olumlu yönde karşılaştırmalar tüm yönleriyle ele alındığında başta hoşgörü, saygı ve empatinin, insanlığa, İstanbul'a dolayısıyla Türkiye'ye çok şey katacağı göz ardı edilmemelidir. Musevilerin İstanbul'daki varlıklarının, Museviliğin yaşayan etno-kültürel temsilleri olduğu söylenebilir.

İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizi kapsamında; olgusal olarak var olduğu inanılan kutsal metinler, tebliğci ve öğüt verici elçiler, bu elçilerin geride bıraktıkları maddi manevi eserler, nihayetinde yaşayan habitus tekrar okunmayı beklemektedir. Doğanın dili ve sözü, yaratıcının tezahürüdür anlayışı ile olayları anlayabilmek ve kavrayabilmek için Allah'ın söylemi üzerinde düşünmek, akıl yürütmek karşımızda durmaktadır. İman, akılla taçlandırılırken hesapsız ve koşulsuz bağışlayan ve rızık veren Allah'ın rahmet pınarından istemek, dua etmek, insanın iç

dünyasını zenginleştirdiği gibi hayata yön veren ruhun olgun halidir.

İbrahimî dinlerin öğretileri; günahkârlara bir müjdedir bağışlayıcılığı, iyi işler yapanlara ikazdır azap vericiliği anlayışını benimsemekte olduğu düşünülmektedir. Gerek Musevilikte gerekse diğer İbrahimî dinlerde; yaratıcısının karşısında, kusursuz olmayan insanın muhtaçlığı anlatılmak istenir. Dünyevi kirlilikten arınmak, mazlumların yanında olmak, mabedi gönüllerde inşa etmek, insan olmanın ağırlığını idrak etmek ve onurlu yaşamak arzusunda olan bir topluluğun varlığı bizlere de hayatımızı sorgulamamızda da öncülük edecektir. Ortak topraklarda ortak düşünceleri ortakça hayata geçirebilmek için, zaman şimdiki zamandır!

Öznesi insan olan, söylemi ve verisiyle kültürel dokumuzun parçası İstanbul Musevileri... Kadiş'in incelikleri ve derinleri şöyle der:

“Bu din üzerine var eden, bu din üzerine hüküm veren ve bu din üzerine insanın nefesini sonlandıran. Bununla birlikte bu din gereği diriltecek, bu din gereği doğru yola sevk edecek ve bu din gereği insanları ahirete taşıyacak olan Allah'a hamd olsun.”

Somut bulgular kapsamında; İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizi neticesinde; İstanbul Karaköy'de 2001 yılından beri hizmet veren 500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi bulunmaktadır. Bu müzede tarihsel kronoloji dikkate alınarak hazırlanmış dini objeler, günlük yaşam eşyaları, tarihsel belgeler ve fotoğraflar sergilenmektedir. Bu mekân; İstanbul'daki Musevilerin öncülüğünde kurulmuş Etnografya Müzesi niteliğindedir. İstanbul'daki Musevi mezarlıkları ve bu mezarlıklara gelen Musevi ziyaretçiler, İstanbul'daki Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinin başlangıç noktasıdır. Gerek dinî gerek geleneksel gerekse etnik kültürün somut bulgularının İstanbul'da Musevi mezarlıklarında ve bu mezarlıklarda yatan kişilerin hikâyelerinde yattığı görülmüştür. Bu hikâyelerin araştırılmasına yönelik ilk akademik çalışmayı Altaras'ın makalesinden öğrenmekteyiz. Altaras yapmış olduğu çalışmada, Tel Aviv Üniversitesi'nde görevli Prof. Minna Rozen'in Türkiye'de başlattığı projeden bahseder. Prof. Minna Rozen, Türkiye'deki Yahudi mezarlıklarının sayısının 61.000 civarı olduğu belirtilmiştir (Altaras, 2021, Para.1). Yaptığımız çalışmada bu sayının yaklaşık yüzde yetmişinin İstanbul sınırları içerisinde olduğu düşünülmektedir. İstanbul'da yaklaşık -elde edilen bilgilere göre-

16.000 Musevi yaşamaktadır. İstanbul'un Avrupa yakasında 7, Anadolu yakasında 2 adet olmak üzere 9 adet Musevi mezarlığı tespit edilmiştir. İstanbul'un Avrupa yakasında; Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi mezarlığı, Ulus Aşkenaz Musevi mezarlığı, Hasköy Musevi mezarlığı, Kilyos Musevi mezarlığı, Capitol Musevi mezarlığı bulunmaktadır.

Hasköy Musevi Mezarlığı ikinci boğaz köprüsünün bağlantı yolu olan D-100 karayolunun geçmesiyle ikiye bölündüğü tespit edilmiştir. Küçük parselde Abraham Salomon Kamondo'nun anıt mezarı bulunmaktadır. Bu mezarlıklar, Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfınca işletilmektedir. Ortaköy Musevi mezarlığı; Etz-Ahayim Sinagogu Vakfınca, Şişli İtalyan Musevi Mezarlığı, İtalyan cemaatince işletilmektedir. İstanbul'un Anadolu yakasında; Acıbadem Musevi mezarlığı, Kadıköy Hemdat İsrail Sinagogu Vakfınca, Nakkaştepe Musevi mezarlığı Kuzguncuk cemaatince işletilmektedir. Hasköy Musevi Mezarlığı, Kilyos Musevi mezarlığı, Ulus Sefarad Arnavutköy mezarlığı Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfına bağlı olmasına rağmen Aşkenaz cemaatince işletilmektedir. İstanbul'da 9 adet Musevi mezarlığının 7 adedinde araştırma yapılarak yaklaşık 1000 adet fotoğraf çekimi yapılmış, 384 adet fotoğraf grubu oluşturulup eklerde belgelendirilmiştir. Çekimi yapılamayan yüzlerce mezar taşının toprak altında olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, İstanbul Musevi cemaatlerince Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusu saflarında savaşan Musevilere ait 18 adet Musevi mezar taşı bir araya getirilerek Acıbadem Musevi mezarlığında şehitlik köşesi yaptırıldığı görülmüştür. Yapılan görüşmelere dayanarak Acıbadem Musevi mezarlığının Birinci Dünya Savaşında tesis edildiği düşünülmektedir. İstanbul'da bütün Musevi mezarlıklarında dini süslemeler, semboller, objeler, anıtsal mezar yapıları tespit edilmiştir. Mezar taşlarının tarz ve yapım şekilleri yapıldıkları dönemlerin sanatsal izlerini taşıması açısından önemlidir.

Mezarlıklarda yapılan gözlemlere dair diğer bulgular şöyledir; İstanbul'da tek Rehitsa (yıkama) yeri Ulus Sefarad Musevi mezarlığında bulunmaktadır. İstanbul'da cenaze işlemcileri (Hevra Kadişa) çekirdek personel (erkekler, kadınlar ayrı ayrı olmak üzere 4 -5 kişilik grup) ile çalışmaktadır. Rehitsa bölümünde 6 adet morg dolabı mevcuttur. İstanbul'da Museviler farklı bir vasiyeti olmadığı takdirde tabutla gömülmektedir. Günümüzde mezarlıkların gömü yönlerinin sabit olmadığı tespit edilmiştir. Mezarlıkta müsait olan her yere gömü işlemi yapılabildiği görülmüştür.

İstanbul'daki Musevilerce cenaze işlemleri ve kazı işlemleri kutsal bir görevdir. Böyle olmasına rağmen İstanbul'da Musevi kazıcı bulunmadığından dolayı İstanbul'da tüm Musevi mezarlıklarında; mezar kazıcı, bakım ve koruyucular Müslüman'dır. İstanbul'da yaşayan genç Musevilerin sosyo-ekonomik nedenler başta olmak üzere yurtdışına (ABD, İsrail gibi) göç etmesi Musevi habitusunu (yaşayan kültür) derinden etkilediği, İstanbul'daki Musevilerin sayısının giderek azalmakta olduğu çalışmamızda tespit edilmiştir.

Sonuç olarak; İstanbul'da yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinin somut çıktılarını görebilmek için insan topluluklarının bir araya gelip bir vatan teşkil edebilmesi ve ortak kültürün hayat bulması gerekmektedir. Bu birlikteliklerin ortak özelliklerine sahip çıkılmasının barışı ve sevgiyi ortaya çıkaracağı değerlendirilmektedir. İçinde bulunulan dünyada farklılıkların zenginlik olduğu ve bu farklılıkların hoşgörü ve anlayışla karşılanması barışın ve sevginin kalıcılığını arttıracakı düşünülmektedir. Gerek İstanbul'da gerekse Türkiye'nin diğer illerinde Kapadokya Üniversitesince yapılacak kültürel çalışmalar Türk topluluğunun zenginliğinin ortaya konulmasında farkındalık oluşturacaktır. Kültürel alışverişlerin yanı sıra bilimsel akılla hareket edildiğinde Türkiye'deki yaşam kodlarını çözmeye gösterilecek ortak akıl iradesinin, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyadaki sosyal, ekonomik, kültürel hatta turizm alanlarında sağlam duruşuna ve saygınlığına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

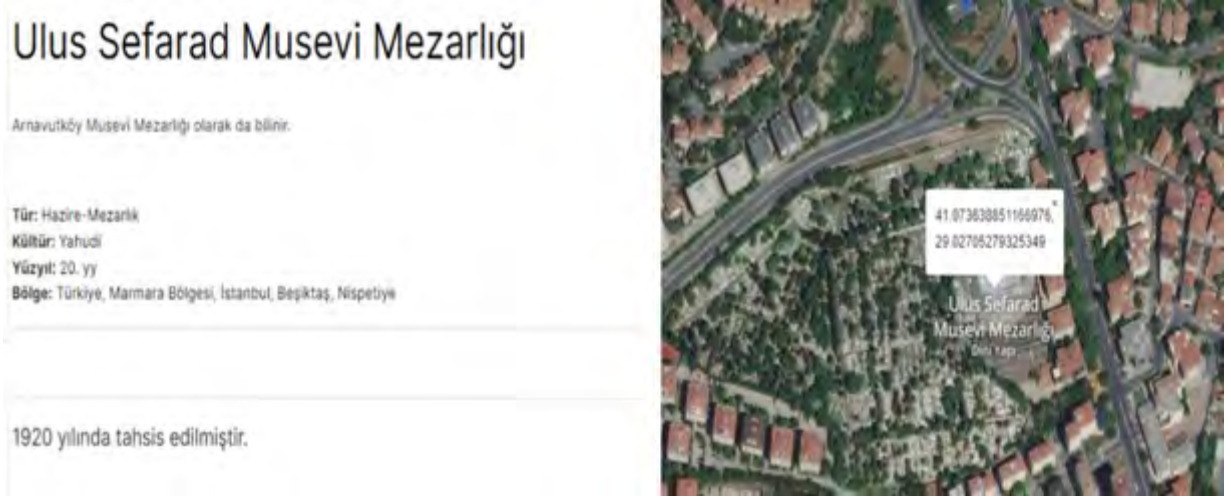
İSTANBUL'DA BULUNAN MUSEVİ MEZARLIKLARI

Bu bölümde yer alan fotoğrafların tamamı M. Savaş Kurubacak tarafından “Türkiye’de İstanbul İlinde Yaşayan Musevilerin Defin ve Matem Süreçlerinin Etnografik Analizi” tez çalışması için 2022 yılında doğrudan sahaya inilerek çekilmiştir. Fotoğraflarda da görüleceği üzere, tüm mezarlıkların sınırları belirlidir ve içeriye kapı veya nizamiye gibi yapılardan girilmektedir. Mezarlıklara giriş, mezarlıklarda keşif ve mezar taşlarının fotoğraflarının çekimi için özel izinler alınmış, ilgili müdürlüklerle bire bir temasa geçilmiştir. Araştırma zamanında mezarlıklara saldırılar düzenlenmiş, birçok mezar taşı tahrip edilmiştir. Bu durum Musevi mezarlıklarında sıkı güvenlik önlemlerinin alınmasına neden olmuştur. Bu süre zarfında mezarlıklarda çalışmanın idari boyutunun yanında bir de kişisel duygular da belirleyici olmuştur. Kendilerini azınlık olarak gören bu topluluğun mezarlarına verdikleri değer ve gösterdikleri saygının derinliği de göz önüne alındığında mezarlıklara ve mezar taşlarına yapılan saldırının ve verilen tahribatın etkilerinin ne denli etkili olduğu açıkça görülecektir.

Mezar taşlarının veya var ise ayrı bölümlerin fotoğraflanabilmesi için tüm izinler alınmıştır. Bu kapsamda 3000’i aşkın fotoğraf çekilmiştir. Söz konusu fotoğraflar mezarlıklardan sorumlu ve ilgili kişilerle birlikte seçilerek tasnif edilmiştir. Çalışma kapsamında çekilen fotoğrafların ilgili mezarlıkların idari birimlerine de arşiv oluşturacağı düşünülmektedir.

Bu bölümde İstanbul’da yer alan Musevi mezarlıklarının genel özellikleri ele alınmıştır. Her bir mezarlığın başında mezarlığın krokisine de yer verilmiştir. Mezarlıkların içerisinde çeşmeler, dua odaları, var ise yıkama yerleri, var ise mezar taşı yapım alanları fotoğraflanmıştır. Yine mezarlıkların içerisinde farklılık gösteren, dikkat çekici olan mezar taşlarını fotoğraflanmıştır. Bazı alanların ve mezar taşlarının anlaşılması için açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. ULUS SEFARAD MUSEVİ MEZARLIĞI (ARNAVUTKÖY MUSEVİ MEZARLIĞI)

Şekil 52. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Krokisi

Arnavutköy Musevi Mezarlığı diğer adı Ulus Sefarad Musevi Mezarlığı olup İstanbul'un Beşiktaş ilçesi Adnan Saygun Caddesi üzerinde bulunmaktadır. İstanbul'un merkezi konumunda olan bir yerdedir. Toplu taşıma araçları ile ulaşım kolaylıkla sağlanabilir. 1901 yılında faaliyete geçmiştir. Neve Şalom Sinagogu sorumluluğundadır¹²¹. İstanbul ilinin 3 Haziran 1917 tarihli kararı, 27 Nisan 1919

¹²¹wikiwand.com.tr.

uygulama emriyle mezarlık olarak tahsis edilmiştir. İstanbul Valisi Emin Cemil Paşa ve Beyoğlu Mutasarrıfı (Mülki amiri) Sadeddin Bey, 1920’de çıkan fermanla tüccar İsak Krespi adına kayıtlı 80 dönem arazinin mezarlık olarak kullanılmasını yürürlüğe sokmuşlardır. Yıkama yeri ve dua odası için 27mx8,5mx5m tahsis edilmiştir¹²². Ulus Sefarad Musevi Mezarlığının giriş kapısı 4 sütunlu yapıdan oluşmakta olup sütun boşluklarının solundaki ve sağındaki kapılar yaya girişi ortadaki kapı ise araç giriş kapısı olarak kullanılmaktadır. Kapılar siyah boyalı olup demirden yapılmıştır. Sol yaya giriş kapısının üst kısmında her Musevi mezarlığında olduğu gibi Hevra Kadişa duasının Latince metni asılıdır. Metin mermer zemin üzerine yazılmıştır. Orta araç giriş kapısının üst kısmında 6 köşeli Davut yıldızı bulunmaktadır.

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığında bazı mezarların üzerlerinde Hanuka denilen mumluklar görülmektedir. Bu mumluklara, İstanbul ilindeki diğer Musevi mezarlıklarında da rastlanılmaktadır.

¹²² turkyahudileri.com

Hanukiya nedir? Ne anlama gelmektedir? Allevici: “Gelenek ve inancın karışımı bir ritüeldir. Hanuka bayramında Hanukiya’ları yakabilirsiniz veya Hanukiya’yı mezarlığa sembol olarak koyabilirsiniz. Hanukiya’nın 2 çeşit vardır. Hz. Davud’un yaptırmış olduğu Bed Amid (Taş tapınağı) vardır. Bu tapınak, Mescid’i Aksa’nın altında çok büyüktür. Bu tapınakta 8 kollu şamdan olur. $7+1=8$ kollu şamdandır. Ortadaki 1 kol, 1 askeri temsil eder. Zamanında Babillilerle yapılan bir savaş söz konusudur. Çok fazla ölüm olayı olmuştur. 7 gün yas tutulmuştur. Her gün ölenlerin ruhuna bir tane kandil yakılırdı. Her kandil yalnız bırakılmayacağı için her kandilin yanına +1 asker konur. 1+1, 2+1, 3+1 gibi. Diasporada olan insanlar kandil kollarının adedini 8 olarak kabul eder. 1 her zaman Yahudilerde, hep dışarıda tutulur. İsrail’de kutlamalarla diasporadaki kutlamalar bir değildir” (WhtspA.1).

Mezarlıklarda görülen Hanukiya’lar için ne söyleyebilirsiniz? Allevici: “Mezarlıklarla Hanukiya’nın bir anlamı yoktur. Kandil yakılır. Hanukiya, savaşın simgesinden doğan bir inançtır. Aralık ayında 8 günlük anma günümüz vardır. Hanuka bayramında Hanukiya yakarız. Vefat eden kişinin evinde mum veya kandil yakarsınız. 7 gün yaktığınızda 1+1 yakılır. Her gün bir tane vefat eden kişi için 1 Hanuka yakıyorsunuz, 1 adet de fazladan yakılır. Ananem, dedem vefat ettiğinde evde Koşer yağı (zeytinyağı) alıp eliyle pamuktan fitil hazırlardı. Melamin veya demir bir tabak hazırlardı. 1 tane vefat eden kişi için yakardı. 1 tane de fazladan yakılır. Bunun vazifesi ruhun koruyuculuğunu yapması içindir. Bütün gece sönene kadar yanardı” (WhtspA.2).

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı içerisinde ulaşımı sağlamak üzere tek şeritli asfalt yol bulunmaktadır. Yolun belli bölümlerinde iç kesimlere ulaşan patika yollarda mevcuttur.

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığında gömü işlemlerinde yön bulunmadığına dair örnekler mevcuttur. Kısıtlı gömü yerlerinin oluşu uygun olan yere ölüyü defnetmeyi zorunlu kıldığı düşünülmektedir. İstanbul ilindeki diğer Musevi

mezarlıklarında da yön hususunda zorunluluk olmadığı tespit edilmiştir.

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığında “Ci Git”, “Ci Repose” kelimelerinin bulunduğu mezar taşlarına bulunmaktadır. İstanbul ilindeki diğer Musevi mezarlıklarında da görülmüştür.

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığında Gürcü Alfabesinin kullanıldığı bir taşa rastlanılmıştır (Fotoğraf 19). İstanbul ilindeki diğer Musevi mezarlıklarında bir başka örneği tespit edilmemiştir. Taşın tespit edilmesi, sosya-kültürel-etnik yapı bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Fotoğrafa çok dikkatli bakıldığında sütundaki şekilli çizimlerin bittiği, dikdörtgen alt taş kalıbın üst kaidesin başlangıcında başları sol tarafta olmak üzere yatay biçimde önde bir erkek arkasında bir kadın silueti olduğu görülecektir. Çizimin doğal yollarla oluşup, oluşmadığı bilinmemektedir.

Tevrat, 1. Krallar 7-21’de Hiram¹²³ tarafından inşa edilen iki sütundan bahsedilir. Göklerin ikiz mimarı olarak nitelendirilir. Mabet girişinin sağındakine Jakin, soldakine Boaz ismi verilmiştir. Musevi din büyüklerince Jakin ve Boaz’ın anlamı güç ve kuvvet şeklinde yorumlanmıştır. Renkleri Kabala¹²⁴ ve Tevrat’ta Jakin kırmızı, Boaz beyaz olarak belirtilmiştir. Masonlar¹²⁵ ana sembollerini Kabala’dan almaktadır. Sabetaycılar, Jakin ve Boaz sütunlarını mezarlarında kullanarak Süleyman mabedinin yeniden inşasının özlemini dile getirir ve Mesihsel¹²⁶ işareti temsilen kullanırlar¹²⁷ (Jakin/Boaz, Para.14, 2023).

¹²³ Tevrat’ta Hz. Süleyman ile mabedin inşasında bulunan ustanın ismidir (Wikipedia.org).

¹²⁴ Geleneksel, dinsel gizemleri içeren, dini felsefi Musevi öğretileri, kurallar bütünüdür (Wikipedia.org).

¹²⁵ Allah’a inanç temeli üzerine kurulmuş, dini felsefi öğretilerinin uygulandığı “kardeşlik” kurumunun adına denir (Wikipedia.org).

¹²⁶ Kurtarıcı. Dünya’ya sulh ve kardeşlik getirecek Hz. Davut soyundan gelecek olan lidere verilen addır (Wikipedia.org).

¹²⁷ m.facebook.com/simgebilim/posts.Para.14, 2023.

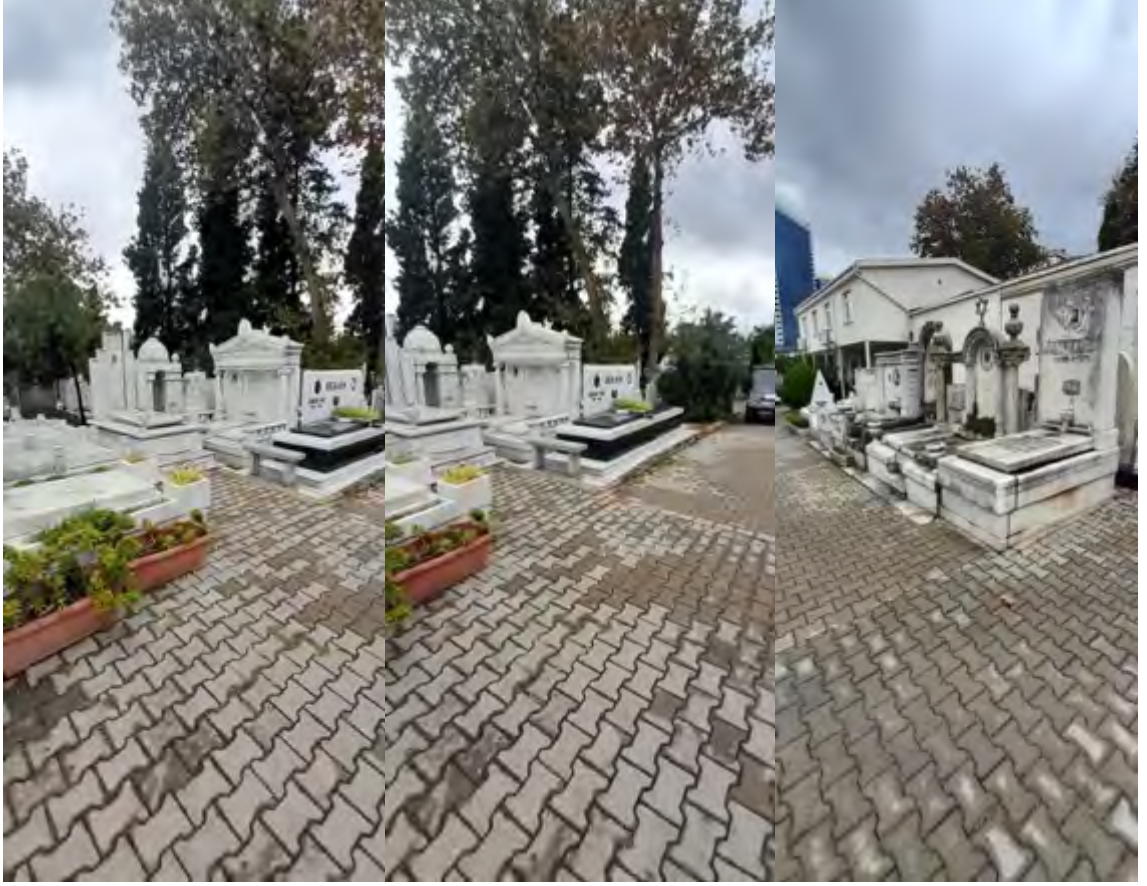

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı ana girişinden sağ tarafa yönelindiğinde 2 katlı hizmet ve dua binası bulunmaktadır. Sağ taraftaki bölümün yerleri kilit taşları ile örülmüştür. Belli bir yerden sonra kilit taşlarının yerini asfalt yol almaktadır. Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığında gelen ziyaretçileri (özellikle yaşlılar, engelliler için) mezarlık içindeki ulaşımını sağlayan golf arabası (mini insan taşıyıcı araba) bulunmaktadır.

Ulus Sefarad Musevi Mezarlığının Rehitsa (yıkama) yerinin kapısıdır. İstanbul ilinde diğer Musevi mezarlıklarında Rehitsa (yıkama) bölümü yoktur. Eski dönemlerde Rehitsa (yıkama) bölümü olanlar varsa bile günümüzde kullanım dışıdır.

Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığının Rehitsa odasında 6 adet seyyar soğuk hava deposu, 1 adet elektrikli şofben, 1 adet çamaşır makinası, 1 adet kalorifer peteği, 1 adet havalandırma aspiratörü, 1 adet mutfak evyesi, çift kapalı malzeme dolabı, tezgâh altı dolaplar, 2 adet mermer ölü yıkama taşı, 2 adet yıkama hortum tertibatı, 1 adet klima, 6 adet özel ahşap yer döşemesi, zemin üstü banyo kaydırmaz yolluğu, su gider zemin olukları, 1 adet 3 metrelik 4 tekerlekli tabut taşıma için kullanılan el arabası, 1 adet büyük boy çöp kutusu bulunmaktadır. Tabut bulundurma ve topraklama odası olarak da kullanılmaktadır. Topraklama yapılabilmesi için, tabutların üzerlerine konulabilmesine yönelik özel yapılmış 2 adet demir ayak mevcuttur.

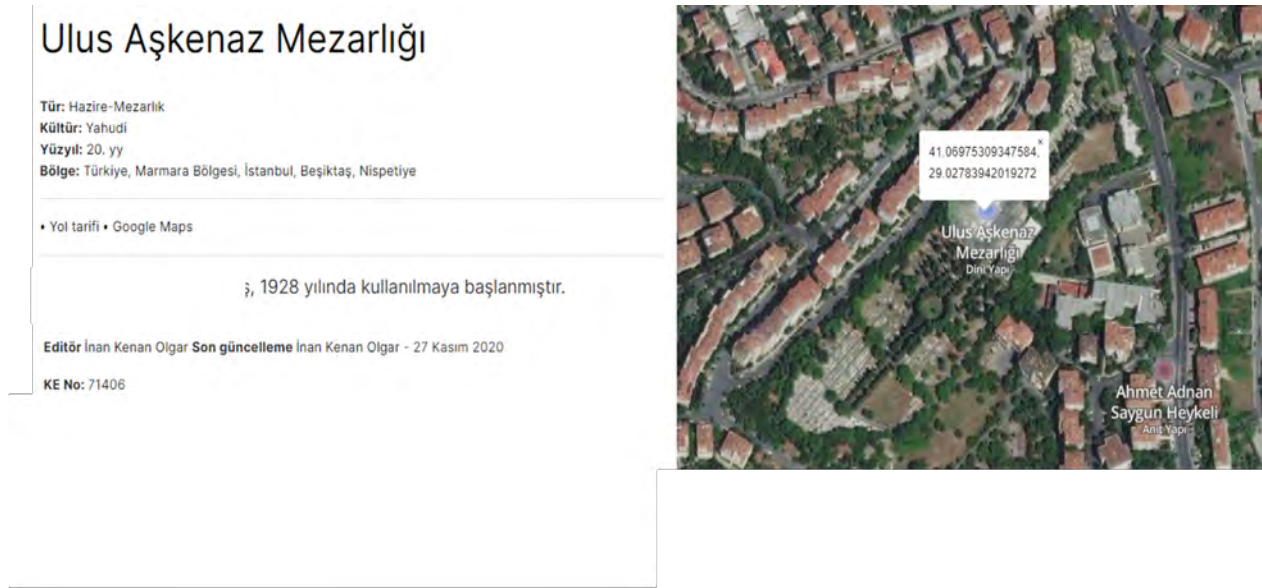
Ulus Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı Rehitsu odasında 2 adet Latince, 4 adet İbranice dini metinlerin bulunduğu çerçeveler asılmıştır.

Ulus Sefarad Aşkenaz Musevi Mezarlığı Rehitsa odasında hazır halde bulunan topraklama yapılmış tabut örneğine rastlanılmıştır.

3.2. ULUS AŞKENAZ MUSEVİ MEZARLIĞI

Şekil 53. Aşkenaz Musevi Mezarlığı Korkisi

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı, İstanbul ili Beşiktaş ilçesi Ulus semtinde Adnan Saygun Caddesi Gözde sokak üzerinde bulunmaktadır.¹²⁸ 1900'lü yıllarda gömü hizmetlerine başlamıştır.¹²⁹

¹²⁸ Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı konum (Wikipedia.org).

¹²⁹ Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığı (Nevesalom.org).

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığının girişinde, 4 sütunlu bir yapı teşkili, bu yapının içine 1 araç girişi, 2 yan yaya girişi olmak üzere 3 siyah demir kapı bulunmaktadır.

Ulus Aşkenaz Mezarlığı girişinin sağında iç kısımda 1984 yılında Menase ailesi adına yaptırılmış 3 musluktan oluşan 3 sütün ayaklıklıklı tek bir parçadan oluşan evye ile 1 adet su içmek maşrapa bulunmaktadır. Çeşmenin sağında portatif su sebili bulunmaktadır.

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında girişte sağ tarafta üzeri desenli mermerden yapılmış tek musluklu çeşme bulunmaktadır.

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığının girişinde sol tarafta, Eylül 1986 ve Kasım 2003 tarihlerinde terör saldırılarında Neve Şalom ve Şişli Bet İsrail Sinagoglarında yaşamlarını yitirenler için yaptırılan şehitlik meydanı¹³⁰ bulunmaktadır. Şehitlik meydanı sadece İstanbul ilinde Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında bulunmaktadır. Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığının işletimi Natan Siliki¹³¹ tarafından yürütülmektedir.

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığının girişin sağ tarafında Hevra Kadiş duasının İbranice ve Latince yazılmış mermer sütunu bulunmaktadır.

¹³⁰Şehitlik köşesi (turkyahudileri.com).

¹³¹ Natan Siliki: İstanbul İli Neve Şalom Sefarad Sinagogları Vakfına bağlı mezarlıklardan sorumlu, diğer cemaatlerin koordinatörü, din görevlisi, hazan (Takım elbiseli, fotoğrafın sağında).

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında, 2013 yılında kendisine ait mimarlık ofisinde şehit edilen Yitshak Çirput'un sembolik mezar taşı bulunmaktadır. Gömü yeri Ulus Seferad Musevi Mezarlığındadır.

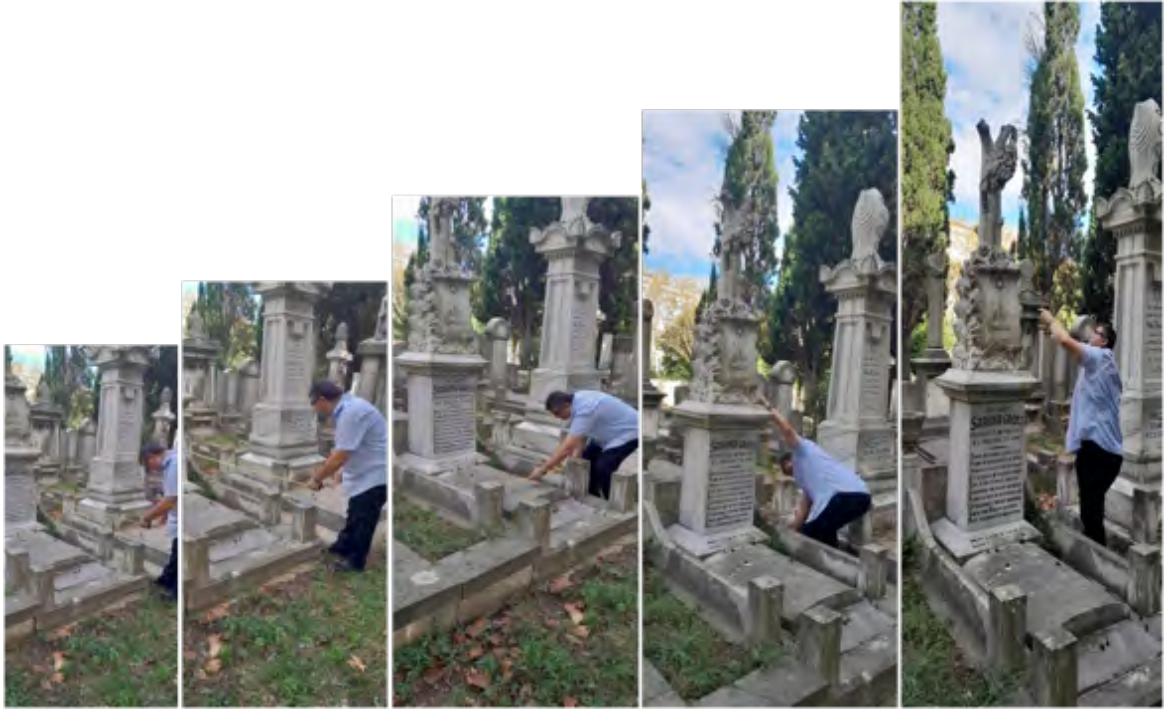

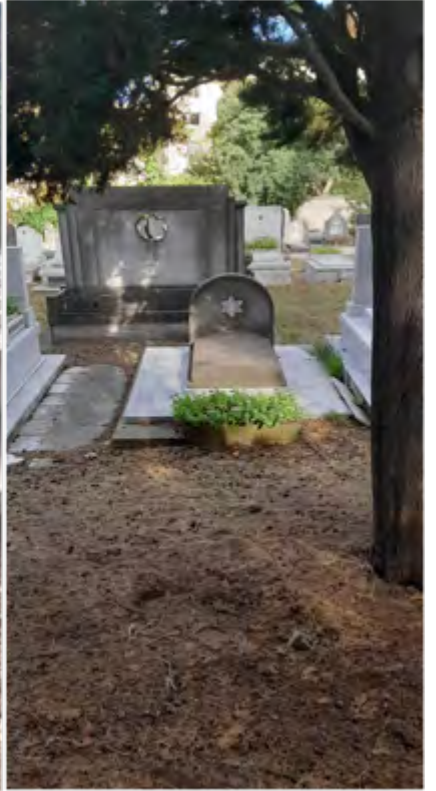

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında 3 metre boyunda sütunlar ağırlıktadır. Aile kabristanlıkları hariç enlemesine genişlemeden daha ziyade yükseklik çalışmaları görülmüştür. Bu çalışmaların ortak özellikleri, duygu ve düşüncelerin mimariye yansması diyebiliriz. Dönemin kültürel ve dini özelliklerini taşıyan bu yapılar mezarlık kültürünün ön plana çıktığını göstermektedir. Mezarlık kültürünün oluşmasında ölüye verilen değer ve ölen kişinin onurlandırılması konu edinilmiştir. Her bir yapı ayrı ayrı okunabilecek metin olarak karşımızda durmaktadır.

Ulus Aşkenaz Musevi Mezarlığında ve diğer İstanbul ili Musevi mezarlıklarında çok çeşitli sembollere ve motiflere rastlanılmaktadır. Bunlardan biri de “el” motifidir. Nelly Barokas’un 4 Mart 2015 tarihli Şalom gazetesindeki köşesinde el motifinin Kohen¹³²’lerin eski mezar taşlarında ve sinagoglarda görüldüğünden bahsetmiştir.

¹³² Kohen: Baba tarafından Tevrat (Tora)’da adı geçen Harun’un torunlarına verilen isimdir (Wikipedia.org).

3.3. HASKÖY MUSEVİ MEZARLIĞI

Şekil 54. Hasköy Musevi Mezarlığı Korkisi

Hasköy Musevi Mezarlığı, 1952 yılında D100 karayolu ile 2 kısma ayrılmıştır. 1. kısım; Hasköy Musevi Mezarlığı, İstanbul ili Beyoğlu ilçesinin Halıcıoğlu mahallesi sınırları içerisinde Sivas sokağı yolu üzerinde bulunmaktadır. 2. Kısım; Halıcıoğlu mahallesi Tokaç sokağındadır. D100 karayolunun karşı tarafındadır.¹³³ Osmanlı

¹³³ Hasköy Musevi Mezarlığı konumu (Wikipedia.org).

döneminde haliç kıyısında olan bu semtte Musevilerin yoğunlukta oturduğu semttir. Toplu taşıma araçları ile kolaylıkla ulaşılabilecek bir yerdedir.

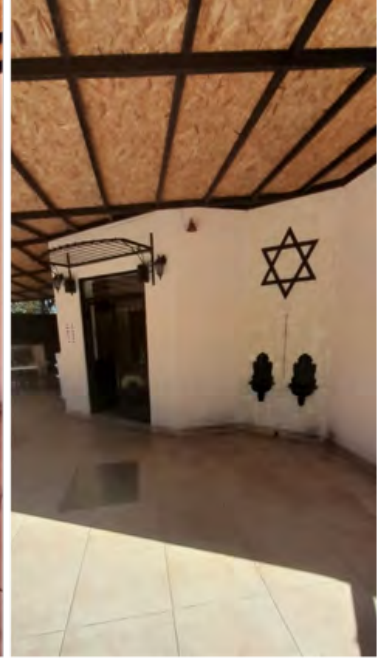
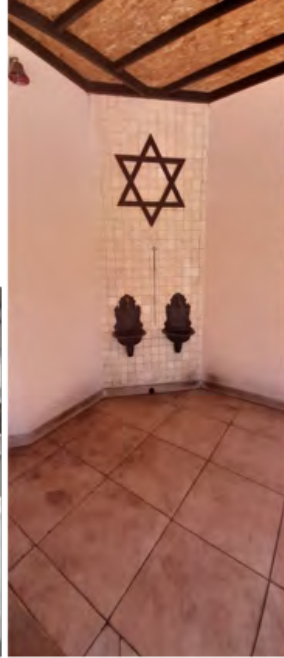

Hasköy Musevi Mezarlığı girişinde araçların geçebileceği 3 metre yüksekliğinde raylı demir kapı bulunmaktadır. Ana giriş kapısının sol tarafında yayalar için yapılmış kapı bulunmaktadır. Ana giriş kapısının üstünde 2 adet Davut Yıldızı sembolü bulunmaktadır. Hasköy Musevi Mezarlığının çevre düzenlemesi ve yeşillendirme çalışmaları 2001 yılında Kasadoğlu, peyzaj düzenlemesi 2008 yılında Morhayim tarafından yaptırılmıştır. Hasköy Musevi Mezarlığının ana girişinin sol tarafında yaklaşık 150 metre gerisinde mezarlık işlemleri (tadilat, malzeme nakli) için kapı bulunmaktadır.

Hasköy Musevi Mezarlığının iç girişinde sol tarafta mermerden yapılmış çeşme vardır. Mermer çeşmenin işlemeli 2 demir musluğu, 2 kulplu 1 adet maşrapası

bulunmaktadır.

Hasköy Musevi Mezarlığında 3 metre boyunda 1,20 cm enindeki İbranice yazıların bulunduğu yatay mezar taşları mevcuttur. Bu tarz mezar taşlarına Nakkaştepe Musevi Mezarlığında da tespit edilmiştir.

Hasköy Musevi Mezarlığının bir bölümünde üzerlerinde İbranice yazılı dik şekilde mezar baş taşları tespit edilmiştir.

Hasköy Musevi Mezarlığında 80 cm. yüksekliğinde 25 cm. eninde dikili baş taşı tespit edilmiştir. Bu tip taş İstanbul ilindeki Musevi mezarlarında rastlanmamıştır.

Hasköy Musevi Mezarlığında 2 kişilik tek parça dik mezar baş taşı bulunmaktadır. (Boy 3 metre, en 40 cm., yükseklik: 1.20 cm.) Aile kabristanlığı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. 2 kişilik tek parça baş taşı, İstanbul ilindeki diğer Musevi mezarlıklarında rastlanılmamıştır.

HASKÖY 2.KISIM

KAMONDO ANIT MEZARLIĞI

Abraham Salomon Kamondo (1781-1873). 1492 yılında İspanya'dan İstanbul'a ailesiyle birlikte gelen Abraham Salomon, kırım savaşında hazineye parasal katkıda bulunmuştur. Osmanlı Devleti'ne yapmış olduğu bu katkıdan ve girişimlerden dolayı "iftihar madalyası" ile Abraham Salomon Kamondo taltif edilmiştir. Bunun yanı sıra Galata para işletmelerinin sahipleri ile bir araya gelerek Şirket'i Umumiye'yi kurmuştur. O dönemin tekeline ortadan kaldırmaya yönelik büyük bir hamle olduğu düşünülmektedir. O dönemde İngiliz müteşebbisinin girişimi ile Kraliçe Viktoria'nın emriyle kurulan bir banka olarak Osmanlı Bankası hizmet vermektedir (Perfler, 2023, Para.1).

Yahudi cemaatlerinin İstanbul'daki okullarındaki sadece İbranice ve İspanyolca ders verilmesinden dolayı farklı bir yaklaşımda bulunan Abraham Salomon, Osmanlı devlet bürokrasisinde Türkçe, ticarete ön plana çıkan Fransızcanın zorunluluğunu görerek açtığı çok dilli okul ile dikkatleri üzerine çekmiştir (Perfler, 2023, Para.2).

Seferad topluluğunun yenilikçi hareketlere karşı tepki göstermesi sebebiyle Kamondo ailesinin İtalyan topluluğuna dâhil olmalarına yol açmıştır. İtalyan vatandaşlığına geçmiş ve sonrasında ticari şirketini, genel merkezleri Galata da kalmak suretiyle Fransa'ya taşımıştır (Perfler, 2023, Para.3).

Abraham Salomon Kamondo'nun hakkında bilinenlerden birkaçı şöyledir;

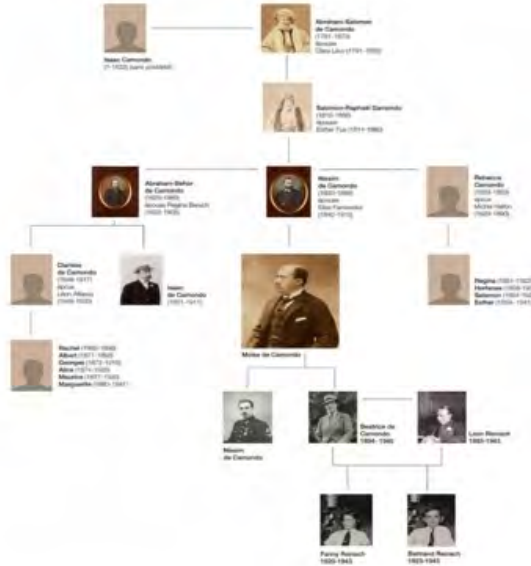
- 6. Dairenin kurucularından. (İstanbul'un ilk Modern Belediyesi)
- Şirket-i Hayriye Ortaklarından
- Dersaadet Tramvay Şirketi Ortaklarından (Aksoyer, Kumanovalı, 2021, para.13).

Osmanlı modernleşmesinde iz bırakan yapılarına bakıldığında;

- Kz.Dz. Sh.K.lığı Binası/Kasımpaşa.
- Galata Residence.
- Kamondo Han/ Serdar-1 Ekrem Sk.
- Büyükkada Han/ Meşrutiyet Cad.

- Saatçi Han/ Karaköy.
- Latif Han.
- Lacivert Han.
- Yakut Han.
- Kuyumcular Han.
- Lüleci Han.
- Gül Han.
- Kamondo Merdivenleri (8 şeklinde iki taraflı).
- Bankerler Sokak (Vural, 2022, Para.5).

14 Ekim 1867 yılında şimdiki İstanbul Şişli’de bulunan İtalyan Musevi Mezarlığını Osmanlı Devleti’nin 32. Sultanı Abdülaziz’in bizatihi fermanı ile Musevilere tahsis edilmiştir (turkyahudileri, 2023, s.1). Geniş bir hoşgörüyü sahip olmasıyla birlikte diplomasiye verdiği önemi göstermesi yönünden tahsis edilme aşamalarının dünü ve yarını mercek altına alındığında ayrıca incelenmesi gereken bir alan olduğu düşünülmektedir. Abraham Salomon Kamondo faktörünün bir kez daha hem milletler arası hem dinler arası iş birliğindeki geline nokta göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Şekil 55. Aile Soyağacı

Gerek Fransa’da gerekse Osmanlı topraklarında özellikle de İstanbul’da çok sayıda tarihi eser bırakmıştır. Fransa’da vefat etmiştir. Nakli yapılarak İstanbul Hasköy’de

kendisinin ölümünden önce yaptırdığı anıt mezara 14 Nisan 1873 tarihinde defnedilmiştir (Perfler, 2023, Para.4). Devlet töreniyle defnedilen ilk Yahudi olarak Abraham Salomon Kamondo olarak tarihe geçtiğini söyleyebiliriz (Aksoyer, Kumanovalı, 2021, para.4).

1952 yılında İstanbul'da yapılan yol çalışması sonucu D100 karayolunun Hasköy'deki Musevi mezarlığından geçmesi sonucu Musevi Mezarlığı iki kısma ayrılmış oldu. Biri şimdiki Hasköy Musevi Mezarlığı diğeri ise İtalya'dan getirilmiş mezar taşlarına sahip Abraham Salomon Kamondo'ya ait bulunduğu dönemin estetiğini ve zarafetini gösteren ve tepe de olması münasebetiyle de ihtişamını sergileyen anıt mezarın olduğu yerdir (Aksoyer, Kumanovalı, 2021, para.6).

Avrupa Kültür Başkenti kapsamında 2010 senesinde Abraham Salomon Kamondo'ya ait anıt mezar gündeme alınmıştır. Bu kapsamda yenileme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalara mimar Hayim Beraha'da iştirak etmiştir. Bir nebze de olsa unutulmuş miras, hatırlanmaya çalışılmıştır (Aksoyer, Kumanovalı, 2021, para.8).

Yaratılış:35, 20 Yakup, Rahel'in mezarına bir taş dikti. Bu mezar taşı bugüne kadar kaldı. Abraham Salomon Kamondo hem dünyaya hem de ahirete imza atan bir şahsiyettir. İstanbul'un dinsel ve kültürel mirasıdır.

Döneminin girişimcisi Kamondo, toprağın üstündeki gölgeler misali yaşam serüvenini tamamlayarak şimdiki Hasköy 2. kısımdaki anıt istirahatgahında ikamet etmektedir. Ömrünün bakiyesi olarak İstanbul'da bıraktığı eserler; bugünün yaşayan kültürü (habitus)'ne zemin olmuş, geçmişi hatırlatmıştır. Geleceğin ise basamaklarını oluşturmaktadır. İnsanlar, dünyada eserleri ile yaşarlar, Allah huzurunda ise eserleriyle af dilerler.

3.4. ORTAKÖY MUSEVİ MEZARLIĞI

Şekil 56. Ortaköy Musevi Mezarlığı Krokisi

Ortaköy Musevi Mezarlığı, İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde Yıldız mahallesinde bulunmaktadır. Ortaköy Musevi Mezarlığı dik yokuşu olan Çopur Ahmet Sokağının bitiminde bulunmaktadır. Ortaköy semtine 100 metre mesafededir.

Ortaköy Musevi Mezarlığında 3m boy, 1.20 m. en, 60 cm yüksekliğinde taş mezarlar bulunmaktadır. 3 metrelik üzerleri İbranice yazılı yatay taş mezar taşlarının altlarında taştan veya kiremitten yapılmış bloklar olduğu görülmüştür. Bu bloklar zamanla çökmüş, tuğla olanlar toprak olmuş, taş alt kısımları ise etrafa dağılmıştır. Toprak altında birçok tarihi mezar taşının bulunduğu görülmüştür.

Ortaköy Musevi Mezarlığında 3 metre boyunda mermer yatay bloklara rastlanılmaktadır. Ölçülerin dönemin mimarisinde tercih sebebi olduğu düşünülmektedir.

Ortaköy Musevi Mezarlığında üzerlerinde İbranice yazıların bulunduğu “sanduka” şeklinde onlarca mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezar taşları farklı ebatlarda ve dağınık vaziyette mezarlık içerisinde bulunmaktadır. Ortaköy Musevi Mezarlığında İstanbul ilinin diğer Musevi mezarlıklarında olduğu gibi yapıldıkları dönemlerinin taş şekillerini, motiflerini, objelerini, taş işlemleri yansıtmaktadır. Ortaköy Musevi Mezarlığındaki sanduka şeklindeki mezar taşları oldukça fazladır. Üzerlerindeki İbranice yazılar okunabilecek durumdadır.

Ortaköy Musevi Mezarlığının İbranice yazılı yatay mezar taşlarının altlarındaki dikdörtgen sandıklarının çoğunluğunun zamanla kırıldığı, toprak altında kaldığı yüzeyde sadece üst kapak mezar taşlarının günümüze kaldığı görülmüştür.

Ortaköy Musevi Mezarlığında, sanduka şeklinde işlemeli ve İbranice yazılı taş bloğun dikdörtgen taş yapının üzerinde bulunuşuna bir örnektir. İstanbul ilindeki diğer Musevi mezarlıklarında rastlanılmamıştır.

Dikili baş taşı örneği olarak eski dönemlere ait olduğu düşünülmektedir.

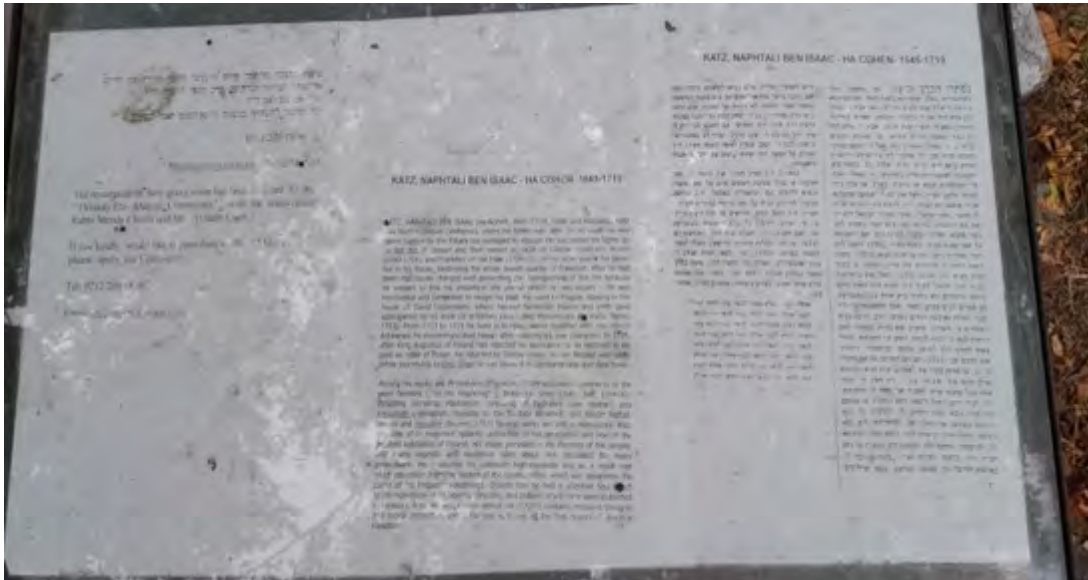

Dünyanın birçok ülkesinden ziyarete gelinen kabir Rav Naftali Katz Akohen'e aittir. Kendisi din adamı, Kabalisttir¹³⁴. Kudüs (Yeruşalim)'e yolculuk esnasında İstanbul'da vefat etmiştir. Aşağıda tercümesi yapılan Rav Katz'ın biyografisi mezarının yanında çerçevenilmiş şekilde bulunmaktadır.

¹³⁴ Kabalist: Musevi mistisizminde ezoterik düşünceleri kabul eden kişilere verilen isimdir (Wikipedia.org).

KATZ, NAPHTALI BEN ISAAC – HA COHEN (1645-1719)

KATZ, NAPHTALI BEN ISAAC (Ha-Kohen; 1645–1719), rabbi and kabbalist. Katz was born in Stepan (Volhynia), where his father was rabbi. In his youth he was taken captive by the Tatars but managed to escape. He succeeded his father as av bet din of Stepan and then served as rabbi of Ostrow (1680–89), Posen (1690–1704), and Frankfurt on the Main (1704–11). In the latter year a fire broke out in his house, destroying the whole Jewish quarter of Frankfurt. After he had been maliciously charged with preventing the extinguishing of the fire because he wanted to test his amulets – in the use of which he was expert – he was imprisoned and compelled to resign his post. He went to Prague, staying in the house of David Oppenheim, where he met Nehemiah Ḥayon and even gave approbation to his book *Oz le-Elohim* (also called *Meheimnuta de-Kalla*; Berlin, 1713). From 1713 to 1715 he lived in Breslau, where together with Zevi Hirsch Ashkenazi he excommunicated Ḥayon after realizing his true character. In 1715, after King Augustus of Poland had rejected his application to be restored to his post as rabbi of Posen, he returned to Ostrow where his son Bezalel was rabbi. While journeying to Erez Israel he was taken ill in Constantinople and died there.

Among his works are *Pi Yesharim* (Frankfurt, 1702), kabbalistic comments to the word *bereshit* ("in the beginning"); *Birkat ha-Shem* (2 pts., *ibid.*, 1704–06), including *Semikhat Ḥakhamim*, consisting of *hadranim* (see *Hadran*) and *Kedushah u-Verakhah*, novellae to the tractate *Berakhot*; and *Sha'ar Naftali*, poems and *piyyutim* (Bruenn, 1757). Several works are still in manuscript. Katz was one of the important halakhic authorities of his generation and one of the greatest kabbalists of Poland. His image persisted in the memory of the people, and many legends and wondrous tales about him circulated for many generations. He conducted his rabbinate high-handedly and as a result met much opposition from the leaders of the communities, which was apparently the cause of his frequent wanderings. Despite this he had a sensitive soul which found expression in his poems, *piyyutim*, and prayers which have been published in various places. His well-known ethical will (1729?) contains profound thoughts and moral instruction and some see in it one of the first sparks of practical Ḥasidism.

(TERCÜME)

KATZ, NAPHTALI BEN ISAAC – HA COHEN (1645-1719)

“KATZ, NAPHTALI BEN ISAAC (Ha-Kohen; 1645-1719), Haham ve Kabalist. Katz, babasının Haham olduğu Stepan'da (Volhynia) doğdu. Gençliğinde Tatarlar tarafından esir alındı ama kaçmayı başardı. Babasının yerine Stepan'ın “av bet din'i” olarak geçti ve daha sonra Ostrow (1680-89), Posen (1690-1704) ve Frankfurt'ta (1704-11) Haham olarak görev yaptı. Sonraki yıl evinde bir yangın çıktı ve Frankfurt'un tüm Yahudi mahallesini yok etti. Kullanımında uzman olduğu muskalarını denemek istediği için yangının söndürülmesini engellemekle kötü niyetle suçlandıktan sonra hapse atılmış ve görevinden istifaya zorlanmıştır. Prag'a gidip David Oppenheim'in evinde kaldı. Burada kalırken Nehemiah Hıyon ile tanıştı ve hatta kitabı Oz le-Elohim'i (Meheimnuta de-Kalla; Berlin, 1713) onaylattı. 1713'ten 1715'e kadar Breslau'da yaşadı ve Zevi Hirsch Ashkenazi ile birlikte gerçek karakterini fark ettikten sonra Hıyon'u aforoz etti. 1715'te Polonya Kralı Augustus, Posen Hahamlığı görevine iade edilmek için yaptığı başvuruyu reddettikten sonra, oğlu Bezalel'in haham olduğu Ostrow'a döndü. Erez İsrail'e giderken Konstantinopolis'te hastalandı ve orada öldü.

Eserleri arasında Pi Yesharim (Frankfurt, 1702), bereşit ("başlangıçta") kelimesine kabalistik yorumlar; Birkat ha-Shem (2 pts., age, 1704-06), Semikhat Hahamim dahil, hadranim (bkz. Hadran) ve Kedushah u-Verakhah, Berakhhot risalesinin kısa öykülerinden oluşur; ve Sha'ar Naftali, şiirler ve piyyutim (Bruenn, 1757). Birkaç eser hala el yazması halindedir. Katz, neslinin önemli “halakh” otoritelerinden ve Polonya'nın en büyük kabalistlerinden biriydi. Onun imajı insanların hafızasında kaldı. Onunla ilgili birçok efsane ve harika hikayeler birçok nesiller boyunca dolaştı. O, Hahamlığını asaletle yönetti ve sonuç olarak toplulukların liderlerinden çok muhalefet gördü. Görünüşe göre sık sık dolaşmasının nedeni buydu. Buna rağmen, şiirlerinde, piyyutimlerinde ve çeşitli yerlerde neşredilmiş dualarında ifadesini bulan hassas bir ruha sahipti. Onun iyi bilinen etik iradesi (1729-?), derin düşünceler ve ahlaki talimat içerir. Bazıları bunu pratik Hısidizmin¹³⁵ ilk kıvılcımlarından biri olarak görür” (Çev. Kurubacak, 2022, para.1-2).

¹³⁵ Hasidizm: 18. yüzyılın sonlarında B.Ukrayna'da Yisrael Ba'al Şem Tov tarafından kurulan Musevi dini gruba verilen isimdir (Wikipedia.org).

3.5. NAKKAŞTEPE MUSEVİ MEZARLIĞI

Kuzguncuk Tarihi Musevi Mezarlığı

Tür: Hazire-Mezarlık

Kültür: Yahudi

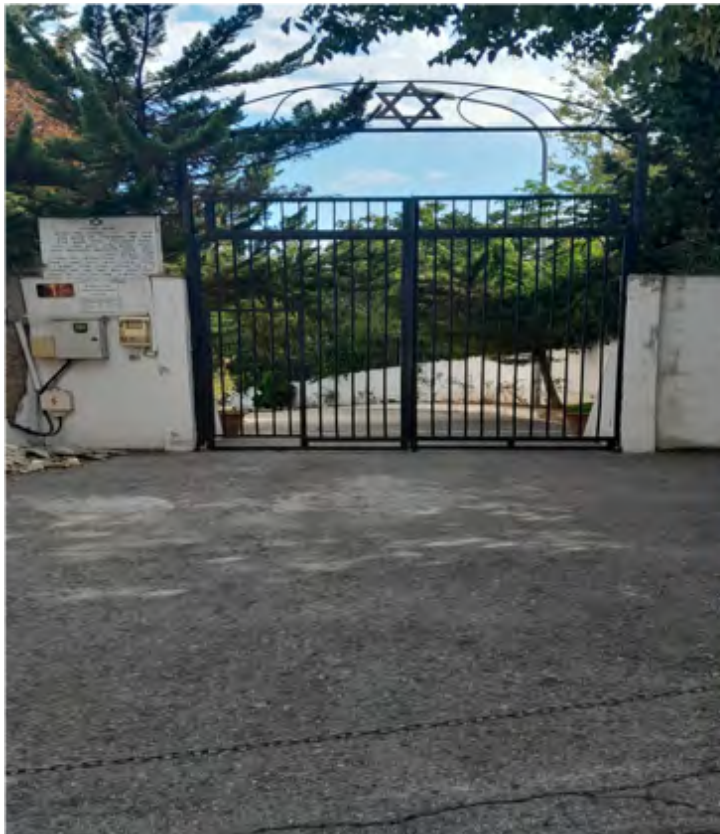
Yüzyıl: 16. yy

Bölge: Türkiye, Marmara Bölgesi, İstanbul, Üsküdar, Kuzguncuk

İstanbul'un en eski Yahudi mezarlığıdır. 1562 yılına ait bir mezar taşı bulunmaktadır.

Şekil 57. Nakkaştepe Musevi Mezarlığı Krokisi

Nakkaştepe Musevi Mezarlığı, İstanbul'un Üsküdar ilçesinde bulunmaktadır. Gerek Üsküdar ilçesi gerekse Kadıköy ilçesinden toplu taşıma araçları ile kolaylıkla ulaşılabilecek bir yerdedir. Üstünde Davut yıldızının bulunduğu siyah demir kapı ana giriş kapısıdır. Ana giriş kapısının sol tarafından mermer zemin üzerine “midraş¹³⁶” dikkat çekmektedir. Bu özelliği ile Nakkaştepe Musevi Mezarlığı İstanbul ilinde bulunan Musevi mezarlıkları içerisinde ana giriş kapısında midraş bulunduran tek mezarlıktır. Kadıköy Musevi Cemaatine bağlıdır.

Nakkaştepe Musevi Mezarlığına girişte sol tarafta dua/anma odalarının bulunduğu yapı bulunmaktadır. Girişteki ana yolun sonunda mezarlık görevlisine ait lojman bulunmaktadır. Yolun sonunda sağ tarafa yönelindiğinde eski mezarlıklara doğru dik

¹³⁶ Midraş: Kutsal metinlerden oluşan okuyucular için ders niteliği taşıyan külliyat. (Wikipedia.org).

olmayan basamaklı merdiven yolu ile kemerli mezarlık girişi kapılı bir başka kısa yol karşımıza çıkmaktadır.

Nakkaştepe Musevi Mezarlığının giriş ana yolunun sonunda, sağ tarafta 1492 yılında İspanya'dan göç eden Musevilerin 500. yıl kutlama fikrini ortaya koyan gazeteci, yazar anısı için ve Kadıköy Musevi Cemaati tarafından mezarlık işlemlerinin yürütüldüğüne dair yaptırılan mermer yazı levhaları kemerli kapı bloğunun üzerinde bulunmaktadır.

Nakkaštepe Musevi Mezarlığının hemen hemen her yerinde 3 metreyi aşan, üzerlerinde İbranice yazıların bulunduğu toprak üstünde olduğu gibi toprak altında da yüzlerce mezar taş bloklarının bulunduğu tespit edilmiştir.

3.6. ACIBADEM MUSEVİ MEZARLIĞI

Şekil 58. Acıbadem Musevi Mezarlığı Krokisi

Kadıköy Hemedat İsrail Sinagogu Vakfı tarafından yönetilmekte olan bu mezarlık, Acıbadem-Uzunçayır bölgesinde bulunmaktadır.

İlk gömü kayıtları defterine istinaden, I. Dünya Savaşı sırasında tesis edildiği sanılmaktadır. İlk 18 gömü arasında görülen kişilerin mezar taşlarında yazılı tarihler ve ağıtlar onların Osmanlı ordusu saflarında savaşırken şehit düştüklerini ifade etmektedir. Söz konusu taşlar bir araya toplanarak mezarlık içinde küçük bir şehitlik tesis edilmiş olup her yıl 18 Mart Şehitleri Anma Gününde, bir tören düzenlenmektedir.

Acıbadem Musevi Mezarlığı, İstanbul'un Anadolu yakasındadır. Merkezi bir yerde olduğu için ulaşım sorunu bulunmamaktadır. Toplu taşıma araçlarıyla (metro, otobüs) ulaşım sağlanabilir. Giriş kapısı ana caddeden 500 metre mesafede sokakların kesişme noktasındadır. Giriş kapısı eskidir. Giriş kapısının üst bölümünde Davut yıldızı (Altı köşeli yıldız) bulunmaktadır. Davut yıldızının altında ise Kadiş Duası bulunmaktadır. Her iki tarafa açılabilir kapı şeklindedir. Ana cadde tarafından gelişte sol tarafta küçük bir demir kapı mevcuttur. Bu kapı ise mezarlık içerisinde yapılabilecek işçilik işlemleri (Toprak taşıma, onarım ve tadilat faaliyetleri vb.) için kullanılmaktadır. Ana giriş kapısından içeriye girildiğinde sol tarafta sebil, su kuyusu bulunmaktadır. Sağ tarafta ise mermer atölyesi ve mezarlıktan görevlilerinin odaları mevcuttur. Mezarlığın girişinden başlayan doğrudan küçük mezarlık içi yol bulunmaktadır. Mezarlık içerisinde kolaylıkla ilerleyebilmek için ise ara çok dar patikalar mevcuttur. Mezarlık ana girişinin sol arka tarafında ise mezarlık içerisinde 1. Dünya Savaşı'nı işaret eden mezar taşlarının toplanarak oluşturulan şehitlik köşesi bulunmaktadır.

Acıbadem Musevi Mezarlığı girişinde 2 ayrı mermer işlemeli su sebili çalışır vaziyette hizmet vermektedir.

İstanbul ilindeki Musevi mezarlıkları arasında tespit edilen tek su kuyusu Acıbadem Musevi Mezarlığındadır.

İstanbul ilinde Musevi mezarlıkları arasında mermer işleme atölyesi bulunan tek mezarlık Acıbadem Musevi Mezarlığıdır.

İstanbul ilinde Musevi mezarlıkları arasında 1. Dünya Savaşında ölenler için yapılan tek anma/şehitlik köşesi Acıbadem Musevi Mezarlığıdır.

Acıbadem Musevi Mezarlığında; 1. Dünya Savaşında genç yaşta vatanı için şehit düşmüşler kırık/kesik taş sütun dikilmiştir. Mermer sütunun üst kısmı kesilmesiyle üzüntüler/eksiklikler/yoksunluklar dile getirilmiştir.

İstanbul ilindeki Musevi mezarlıkları arasında kiremit ve yeşil rengin uyumuyla tasarlanmış çiçek desenli yatay mezar kapak taşı örneği Acıbadem Musevi Mezarlığında bulunmaktadır.

İstanbul'da Musevi mezarlıklarının arasında mezar kapak taşının ortasında demir halkalı tek örnek Acıbadem Musevi Mezarlığında bulunmaktadır.

Acıbadem Musevi mezarlığında ebatları yönünden diğer İstanbul ilindeki Musevi mezarlarında olmayan en küçük boy piramit baş taşı tespit edilmiştir. Çocuk mezarı olarak değerlendirilmektedir.

3.7. İTALYAN MUSEVİ MEZARLIĞI

Şekil 59. İtalyan Musevi Mezarlığı Krokisi

İtalyan Musevi Mezarlığı, İstanbul'un Şişli ilçesinde yer almaktadır. Mezarlık giriş kapısı siyah boyalı demirden yapılmıştır.

Giriş kapısının sağ mermer bloğunda İbranice, sol mermer bloğunda İtalyanca yazı bulunmaktadır.

Dönemin Osmanlı Padişahını onurlandırmak ve ölenler için dua niteliği taşıyan 2 adet mermer zemin üzerine Latince ve İbranice yazılmış tablet ziyaretçileri karşılamaktadır. Tercüme: “Sultan Abdül Aziz’in 1866 yılında İtalyan Hükümeti ile yapılan görüşmesi sonucunda, İsrail’li veya Yabancı Cemaate bağlı Musevilere cömertlikte bulunması sebebiyle barışa çok büyük katkı sağlamakta, yüzyıla tanıklık yapılmıştır. Huzur içinde yatsınlar”.

KADIŞ DUASI (TERCÜME)

İradesiyle yarattığı bu dünyada ulu Tanrı'nın adı şeref lensin ve mukaddes sayılsın. Yarattığı evrenin ve tüm İsrail Evi'nin yaşamında ve günümüzde yüce Tanrı'nın ihtişamı ve hükümranlığı daima var olsun. Amen.

Olağanüstü kudretinin Muzaffer adı ebediyen övülsün. Yaşadıkça, hayatımız devamınca kutsalların kutsalının adı şeref lendirilsin, saygıyla yad edilsin, taparcasına sevelsin, methedilsin, ünlensin, yüceltilsin, takdis edilsin, dünyamızda her türlü hayır duasının, ilahilerin, övmelerin üstünde olanın yüce ismi mukaddes kılınsın. Amen.

Duamızı hoşgörü ve acımakla bağışlasın. Bütün Ben'e İsrail'in dua ve niyazları gökteki manevi babamızca kabul olunsun. Amen.

Ben'i İsrail'in üstüne, rabbilerin üstüne, öğrencilerinin üstüne ve bütün öğrencilerinin öğrencileri üstüne, Torayı öğrenmeye kendilerini vakfedenler üstüne, bu yer veya herhangi başka bir yerde olanların üstüne, sizin üstünüze dolu dolu sulh, güzellik, sevinç, şükran uzun sağlıklı hayat, bol bereket ve kurtuluşla göklerdeki yüce Tanrı'nın marifeti yağsın. Amen.

Tanrı'nın adı şimdiden sonsuza kadar kutsansın. Amen.

Gökten nurlanmış derin bir sulh, sükunet, saadet dolu yıllar, bolluk, teselli, affedilme, kurtuluş dolu bir hayat, korunma, sağlık, kazanç, emniyet, evrenin, bizlerin ve bütün İsrail Evi'nin hakkı olsun. Amen.

Göklerde sulhu tesis etmiş yüce tanrı merhametiyle üstümüze, evrene ve bütün İsrail Evi'ne sulhu yaysın ve dağıtsın. Amen.

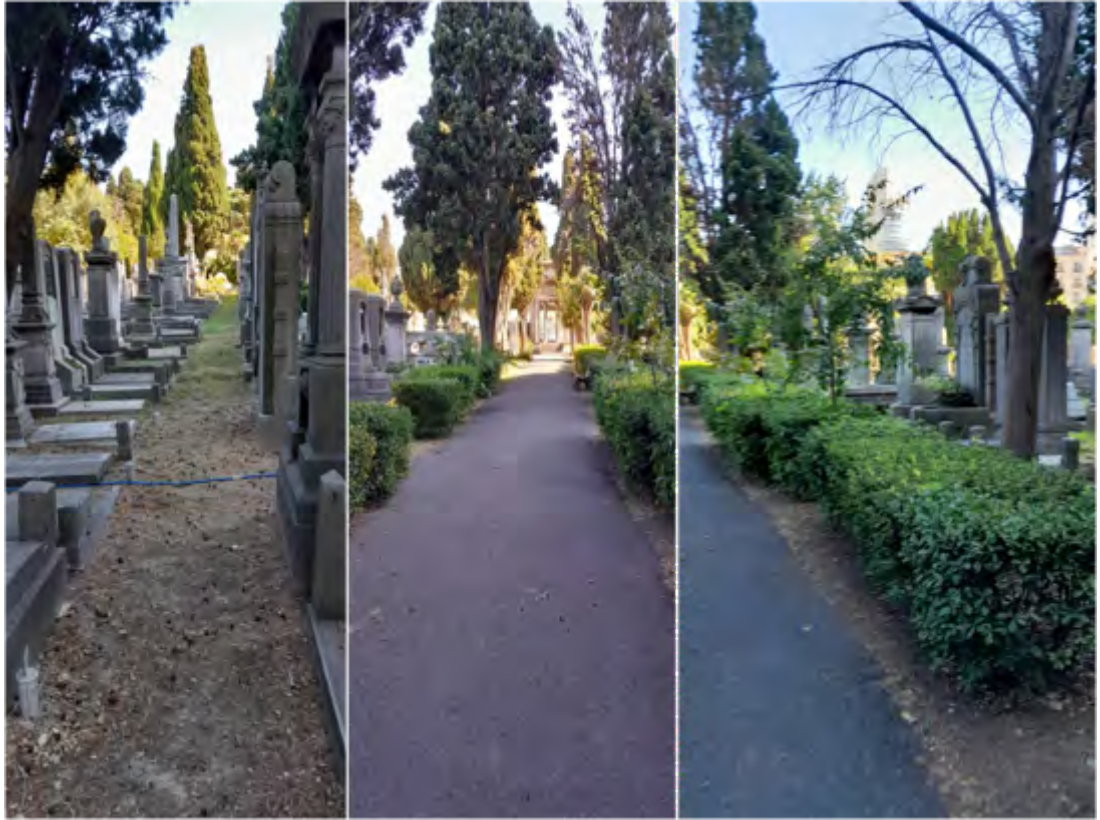
Şekil 60. Kadiş Tercümesi

(Bimbam, 2014, s.1).

Kadiş duasının tercümesinden anlaşılacağı üzerine Allah'ın övülmesi, temennilerde bulunulması ve yakarışlar söz konusudur. Mezarlık girişlerinde bulunan Kadiş duası, mezarlık ziyaretine gelen Musevilere yaratışlarının gayesini hatırlatmak üzere bulundurulduğu düşünülmektedir.

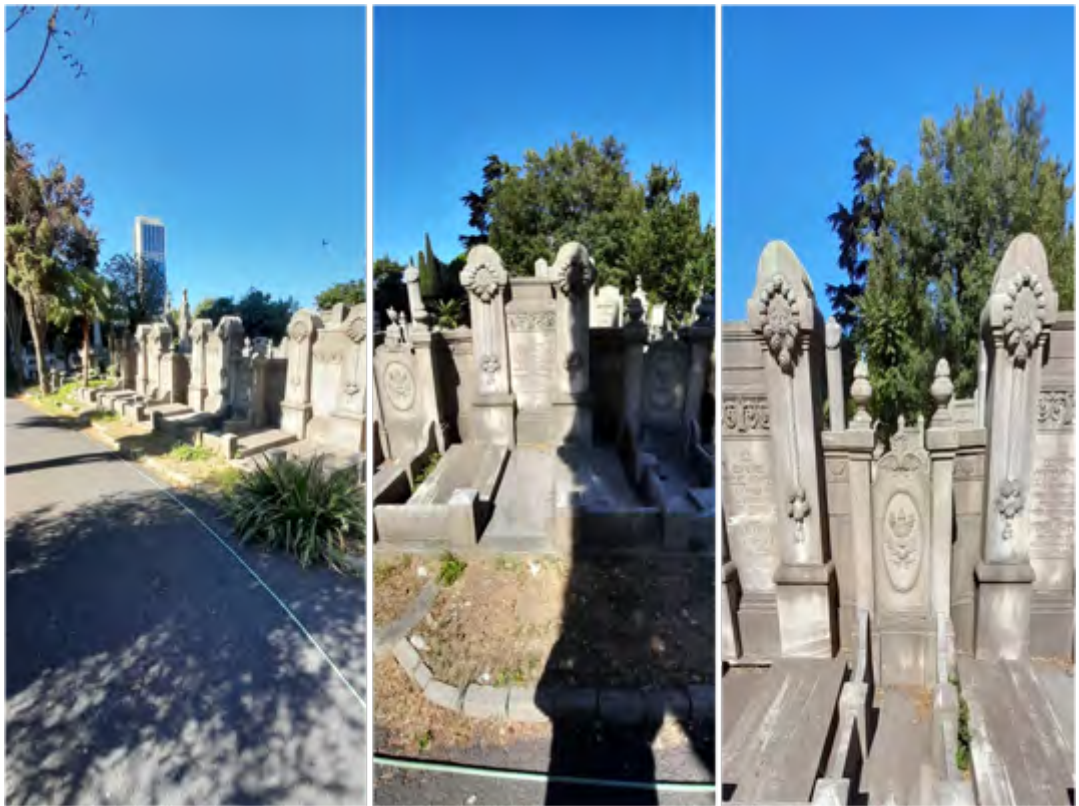

İtalyan Musevi Mezarlığının iç kesimlerinde üzerinde çeşitli motifler bulunan Ahit Sandığı şeklindeki mezar taşlarına diğer İstanbul ilindeki Musevi mezarlıklarına göre çok daha fazla rastlanmaktadır. Dönemin Avrupa mimari yapısını yansıttığı düşünülmektedir.

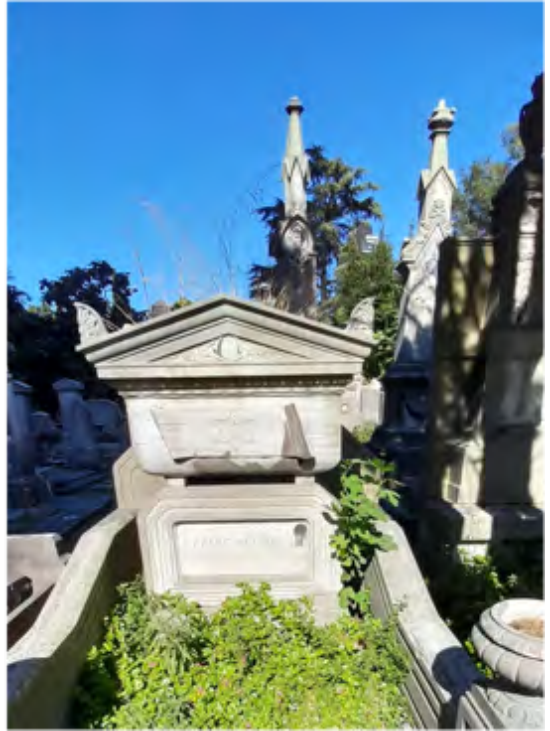
İtalyan Musevi Mezarlığı içerisinde yön kavramının bulunmadığına yönelik taş mezar görülmektedir. Müsait bulunan yere defin yapılabilmektedir.

İtalyan Musevi Mezarlığında, yer yer mezar taşlarının yüksekliği 3 metreyi aşmaktadır. İstanbul ilindeki diğer Musevi mezarlıklarından mimari yapı (yüksek sütunlu kemerli ve dini objelerle süslü, işlemeli) bakımından farklı olduğu tespit edilmiştir.

Ölen kişilerin mesleklerini yansıtan mezar taşları tespit edilmiştir.

SONUÇ

Türkiye’de İstanbul ilinde yaşayan Musevilerin defin ve matem süreçlerinin etnografik analizinin yapıldığı bu çalışmanın sonucunda geleneklerin, göreneklerin ve bunlara bağlı oluşan kültür habitusunun Türk-İslam sentezinden etkilendiği görülmüştür. Yıkama odasının Türkiye’deki diğer yıkama odalarından esinlenerek tasarlanması da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Aynı zamanda günümüz İstanbul’unda mezarlıkların kullanımı ve alan problemi de beraberinde bazı zorunlu değişiklikler getirmiştir. Kazılan mezarlarda su çıkması ve bedene duyulan saygıdan ötürü, bedenın tabut ile gömülmesi, tabutta topraklama işlemlerinin yapılması burada ifade edilen zorunlu değişiklikler kapsamında değerlendirilebilir.

Matem süreçlerinde genel olarak kurallara bağlı kalınsa da küreselleşmenin de etkisiyle değişikliklerin yaşanması kaçınılmaz bir hâle gelmiştir. Görüşme yapılan kaynak kişilerin de hassasiyetle yaklaştıkları konunun temeli burada yatmaktadır. Geleneğin ve kültürün devamını sağlayacak olan genç neslin çağımızda kendi kültür ve geleneğinden habersiz bir biçimde kopuk yaşaması endişe ile karşılanmaktadır. Bu durum sadece Museviler için değil, genel olarak toplumsal bir mesele olarak da değerlendirilebilir.

Museviliğin hem bir inanç hem de bir kültür olarak bütünlük içerisinde anlaşılması gerektiğini ifade eden kaynak kişiler, Museviliğin Türkiye’deki konumu iyi değerlendirilmemektedir. Bunun sebebinin idari, siyasi ve ekonomik olarak açıklaması yapılabilir fakat temel problemin devamlılığın sağlanamaması, kültür aktarımının yapılamaması olduğu da ifade edilebilir. Mezarlıklarda yapılan saha araştırmasında eski mezar taşlarının yenilere göre daha sade olması, birer sembol veya simge özelliği ile ölen kimse hakkında bilgiler vermesi yerini zaman zaman gösterişe bırakmıştır. Bu durum da inancına ve geleneklerine bağlı bir Musevi için israf ve gereksiz gösteriş unsuru olarak anlaşılmaktadır.

Bu çalışma, İstanbul’da yaşayan Musevilerin inançlarının, kültürlerinin, geleneklerinin ve göreneklerinin gelecek kuşaklara neden aktarılamadığının somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Musevilik inancının sadece bir yönüyle ele alındığı

bu çalışmanın konu üzerine yapılacak çalışmalara yöntem ve metodoloji olarak da fayda sağlayacağı, Altıntaş ve Siliki'nin de ifade ettiği gibi bu çalışmanın ve bu konuda yapılacak diğer çalışmaların onların sesi olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoyer A., Kumanovalı Ö. (2021). Kamondo'nun anıt mezarı harabeye döndü! 'Şok oldum, çok büyük bir ayıp. Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/galeri/kamondonun-anit-mezari-harabeye-dondu-sok-oldum-cok-buyuk-bir-ayip-6635188/13>. Erişim Tarihi: 05.12.2022.
- Allavici, Y. (Ekim 2022). Ahala. Erişim Adresi: WhatsApp. Erişim Tarihi: 4.10.2022.
- Allavici, Y. (Ekim 2022). Hanukiya. İ.Yakar Allivici. Erişim Adresi: WhatsApp. Erişim Tarihi: 6.10.2022.
- Allavici, Y. (Ekim 2022). İstanbul Musevilerinin Tarihine Bakış. Erişim Adresi: WhatsApp Ses Kaydı. Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- Allavici, Y. (Ekim 2022). İstanbul Musevilerinin Tarihine Bakış. Erişim Adresi: WhatsApp Ses Kaydı 2. Erişim Tarihi: 23.10.2022.
- Allavici, Y. (Ekim 2022). Türkiye Yahudilerinde Matem, Yas, Gelenek, Görenek, Mezarlık ve Ahiret İnancı. Erişim Adresi: mail. Erişim Tarihi: 13.9.2022.
- Allavici, Y. (Ekim 2022). Kohen, Levi, İsrail Oğulları (12 kabile). Erişim Adresi: WhatsApp.1. Erişim Tarihi: 29.11.2022.
- Altaras, N. (2020). Türkiye Yahudi mezarlıkları arşivi açıldı. Erişim Adresi: <https://www.avlaremaz.com/2020/07/13/yahudi-mezarliklari/>. Erişim Tarihi: 24.10.2022.
- Altıntaş, Y. (2022). Musevi inancında mezarlıkların yeri. Hahambaşı Genel Sekreterliği. Erişim Adresi: hbgensekreter@musevicemaati.com. Erişim Tarihi: 20.1.2022.
- Altıntaş, Y. (2022). Yahudilikte Ahiret Anlayışı. Hahambaşı Genel Sekreterliği. Erişim Adresi: hbgensekreter@musevicemaati.com. Erişim Tarihi: 5.7.2022.
- Altıntaş, Y. (Ocak 2022). Musevi İnancında Mezarlıkların Yeri. Hahambaşı Genel Sekreterliği elektronik postası. hbgensekreter@musevicemaati.com. Erişim Tarihi: 20.1.2022.
- Altıntaş, Y. (Temmuz 2022). Musevilikte Ölüm ve Ölüm Ötesi Anlayışı. Hahambaşı Genel Sekreterliği elektronik postası. hbgensekreter@musevicemaati.com. Erişim Tarihi: 5.7.2022.
- Akbıyık, C. (2016). Kültür analizi ve olgu bilimi. Erişim Adresi: <https://slideplayer.biz.tr/slide/2864146/>. Erişim Tarihi: 23.9.2022.
- Aşkenaz Musevi Mezarlığı (2022). Hevra Kadişa. (Çev.Gurbanov). Ses Kaydı. Whatsapp 05076763748 Erişim Tarihi: 6.11.2022.

- Atababalar. (2022). In Wikipedia. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Atababalar_Ma%C4%9Faras%C4%B1. Erişim Tarihi: 18.11.2022.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekmele yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. Bülent Ecevit Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 7-1 (s.231-274). Erişim Tarihi: 6.11.2022.
- Bardavit, B. (2007). Judeo-Espanyol atasözlerinde 1850-1950 arası Çorlu Musevilerinin günlük yaşamı. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi.
- Behar R. N. (2009). Dini Uygulama Rehberi El Gid Para El Pratikante Normal Günler, Şabat ve Bayram Duaları ve Diğer Gereklilikler. Ladino Dilinde İkinci Baskı: 5727/1967. İkinci Baskı Mayıs 2009. İstanbul: Gözlem Yayınevi. Erişim Adresi: <http://www.sevivon.com/images/stories/kutuphane/kitaplar/el-gid.pdf> Erişim Tarihi: 15.2.2023
- Bimbam (2014). How to Say the Mourners Kaddish - The Jewish Prayer of Mourning. Erişim Adresi: <https://istihbarat.club/d/82-kadis> <https://youtu.be/b5dUVhQxLDM> Erişim Tarihi: 1.11.2022
- Chamisso V.A. (2004). Peter Schlemihl. Çev.Evrin Ilgaz. Adonis yayınları: İstanbul.
- Ci-git (2022). Ci-git. Erişim Adresi: <https://context.reverso.net/%C3%A7eviri/frans%C4%B1zca-t%C3%BCrk%C3%A7e/ci-g%C3%A7e>. Erişim Tarihi: 11.10.2022
- Deniz, E. (2017). Yahudilerin bizi şaşırtan gelenekleri. Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Q5cEwJ9-SKw>. Erişim Tarihi: 8.10.2022.
- Erdim, Ü. (2019). İstanbul'daki Musevi okulları ve koruma sorunları, Ortaköy EtzAhayim Sinagogu Musevi mektebi örneği. İstanbul Kültür Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi.
- Fırat H. (2018). Ben Senden Sonra Eksişim. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/hande-firat/ben-senden-sonra-eksigim-41014457> Erişim Tarihi: 26.11.2022.
- Freud. (2020). Kitle Psikoloji ve Ego Analizi. Çev.Elif YILDIRIM. 8.Baskı. Roman Oda Yayınları: İstanbul.

- Güngör M. (2019). Yahudilikte Özel Bir Sınıf: Yahudi Din Adamları Kohenler. Oksident (193-218). (Telushkin, Jewish Literacy, 655). Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/913493>. Erişim Tarihi: 28.10.2022.
- Güre, M. (2015). Dinlerde geçiş dönemleriyle ilgili inanç ve uygulamalar. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi. Erişim Adresi: <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/32413/tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Habaubı, F. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nin Musevi politikaları (1930-1950). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi.
- Haber, R.M. (2001). Ebedi Yaşam. Türk Yahudi Cemaati Geleneklerine Göre Yas Tutma Kanunları ve Adetleri. (İkinci Baskı 2015). Çeviren: Estreya Seval Vali. Gözlem Yayın: İstanbul.
- Haleva, N. (2022), Hevra Kadişa. Erişim Adresi: WhatsApp +90 5322537390 Erişim Tarihi: 9.11.2022
- Hugo, V. (2013). Bir İdam Mahkûmunun Son Günü. Çev.Volkan YALÇINTOKLU. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- İncil-Tevrat-Zebur. Erişim Adresi: <https://incil.info/> Erişim Tarihi: 5.9.2022.
- İstanbulium. (2013). Abraham S. Kamondo. Erişim Adresi: <https://www.istanbulium.net/2013/11/avram-kamondonun-ant-mezar.html> Erişim Tarihi: 19.12.2022.
- Jewishturkstones. (2021). Mezarlık arşivleri. Tel Aviv Üniversitesi Goldstein-Goren Diaspora Araştırma Merkezi. Erişim Adresi: <https://jewishturkstones.tau.ac.il/#>
- Kadiş (2022). Kadiş Duası. Erişim Adresi: <https://istihbarat.club/d/82-kadis> Erişim Tarihi: 7.11.2022
- Kabadayı, T. (2022). İstanbul İlindeki Musevi Mezarlıkları. Erişim Adresi: tkabadayi@hotmail.com. Erişim Tarihi: 1.7.2022.
- Kur'an-Kerim. A'raf. Erişim Adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'r%C3%A2f-suresi/1097/143-ayet-tefsiri>. Erişim Tarihi: 12.12.2022.
- Kurubacak, I. (2022). Katz, Naphtalı Ben Isaac – Ha Cohen. Çeviri. Elektronik Posta: kurubaci1@newpaltz.edu /New York-ABD. (Erişim Tarihi: 9.10.2022).
- Ntv. (2023). Abraham S. Kamondo Anıt Mezarı. Erişim Adresi:<https://www.ntv.com.tr/galeri/sanat/d-100un-yaninda-harabeye-donmus-anit-mezar-mermerleri-bile-italyadan-getirildi,NYSawqzgAkWt-FutpVxAA/fEY3Jtmt9UuqWDySkFzPPg>. Erişim Tarihi: 11.1.2023

- Özcan, N. (Çev.) (2014). Sokrates'in Savunması. (Apologia Sokratus). Platon. (Çev. Numan Özcan). Şule Yayıncılık: İstanbul.
- Perfler. W (2023). Kamondo. Erişim Adresi: <https://www.sg.k12.tr/tr/okul-hakkinda/tarihce/tarihsel-basliklar/kamondo-merdiveni/kamondo-ailesi/> Erişim Tarihi: 1.2.2023.
- Planetaestambul (2022). Abraham S. Kamondo. Erişim Adresi: <https://planetaestambul.com/2022/10/02/mausoleo-abraham-kamondo/> Erişim Tarihi: 15.12.2022.
- Sevimon. (2002). Tora ve Aftara kitap 1. Bereşit. Erişim Adresi: http://www.sevimon.com/images/stories/dokumanlar/tora_kitap_1_iPad.pdf Erişim Tarihi: 23.02.2023.
- Sevimon (2021). Matem, Musevilikte. Erişim Adresi: <http://www.sevimon.com/>. Erişim Tarihi: 14.9.2022.
- Şalom G. (2013). Ultra Ortodoks Yolcu Poşetin İçinde Ne Yapıyor? Şalom İnternet Gazetesi. Erişim Adresi: https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-86685-ultra_ortodoks_yolcu_posetin_icinde_ne_yapiyor.html. Erişim Tarihi: 7.9.2022.
- Silici N. (2022). Hevra Kadişa İşlemleri, ölüm, İstanbul'da mezarlıklar. Röportaj/Kayıt. 1. 22 Eylül 2022. İstanbul Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı. İstanbul
- Silici N. (2022). Hevra Kadişa İşlemleri, ölüm, İstanbul'da mezarlıklar. Röportaj/Kayıt. 2. 22 Eylül 2022. İstanbul Sefarad Arnavutköy Musevi Mezarlığı. İstanbul.
- Sümer, A. (2022). İstanbul İlindeki Musevi Mezarlıkları. Erişim Adresi: (+905302453950) WhatsApp Erişim Tarihi: 1.7.2022.
- TDK. Bilgi. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 18.2.2023
- Tellioğlu, Ö. (2014). Filistin'e göç. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi.
- Tevrat-Zebur-İncil Erişim Adresi: <https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=7&mc=1&sc=4>. Erişim Tarihi: 24.10.2022.
- Türkçe bilgi. (2021). Yahudilikte matem. Erişim Adresi: https://www.turkcebilgi.com/yahudilikte_matem. Erişim Tarihi: 6.8.2022.
- Türkyahudileri. (2021). Ölüm. Erişim Adresi: <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/yahudilik/107-olum>. Erişim Tarihi: 8.8.2022.

- Türkyahudileri. (2023). Erişim Adresi: <https://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/mezarliklar/82-italyan-musevi-mezarligi>. Erişim Tarihi: 1.2.2023.
- Uğur, H. (2008). Eski Ahit. Dua. Çukurova Üni. İlahiyat Fak. Derg. 8 (2), 133-166. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/47005>. Erişim Tarihi: 15.2.2023.
- Üstündağlı, E. (2014). Çoğul modernlikler: Musevi tüketicilerin ritüel tüketimleri. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. YÖK Tez Merkezi.
- Vural M. (2022). Osmanlı'nın Rothschildleri: Kamondo Ailesi. Erişim Adresi: <https://beeppeer.co/osmanlinin-rothschildleri-kamondo-ailesi/> Erişim Tarihi: 13.1.2023.
- Yannier, E. (2011). Kutsal Bir Görev Hevra Kadişa. Şalom Gazetesi. (Röp. Diana Taragano, Efraim Özşadaş, Eti Siliki, Natan Siliki) <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/79610/kutsal-bir-gorev-hevra-kadisa>. Erişim Tarihi: 4.10.2022.